

Spillet om magten 1913

Af Tage Kaarsted

Med udgangspunkt bl.a. i nyfundne breve fra Edvard Brandes rediger professor, dr. phil. Tage Kaarsted, Odense Universitet, for regeringsdannelsen i 1913.

1. Den politiske baggrund for regeringskrisen Grundlovssagen

21. februar 1911 skrev Edvard Brandes, der i bogstaveligste forstand opholdt sig i ørkenen, nemlig i Cairo, til *Politikens* formand, overretssagfører Oskar Johansen:

Zahle »er da den snurrigste fantast. Han, som er så blottet for alt kunstnerisk, laver fantasier som en dreng, der vil være general. Og nu da han en gang har været konsejlspræsident, kan man ligegodt ikke frakende ham en vis berettigelse til at forestille sig ny højhed. Selv hvad »kongemagten«s indehaver udtaler til ham eller inviterer ham til, får en betydning, der rent ud er latterlig ...«¹.

Den sidste sætning er ikke uden ironi, når man betænker, at få ministre har befundet sig så vel ved hove som Brandes selv. Men ellers blev jo Zahles fantasier, som Brandes kalder dem, til virkelighed 21. juni 1913, hvor det andet radikale ministerium modtog Kongens udnævnelse. Og i ministeriet sad Brandes selv centralt placeret som finansminister. Han havde ellers i 1911 vurderet Klaus Berntsen til at holde til 1913 for derefter at blive afløst af I. C. Christensen². Det radikale Venstre havde han ved samme lejlighed kaldt gyseligt, og hans dom over det samlede system var denne: »Landet er latterligt, menneskene er ækle. Det er for simpelt at regeres af Klaus Berntsen og redigeres af Henrik Cavling«³.

I denne fremstilling vil vi i ugerne forud for 21. juni 1913 følge den udvikling, som fik det latterlige lands ækle mennesker til at udskifte Klaus Berntsen og Neergaard med Zahle og Brandes.

Regeringsdannelsen i 1913 har tidligere været behandlet i den historiske litteratur. I *Det danske Folks historie VIII* (1929, genoptrykt i *Schultz Danmarkshistorie VI*, 1943) har P. Munch givet en meget afdæmpet fremstilling af de begivenheder, hvori han selv var en central skikkelse. De radikale

lederes ønske om at komme til er således undertrykt. En anden radikal politiker, Gunnar Fog-Petersen har i *Det radikale Venstre I* (1938, s. 465–471) også behandlet regeringskrisen. Som Munch anskuer han forløbet med radikale briller, men lægger ikke skjul på, at de radikale ledere fandt, at man også for længe kunne presse ministeriet Klaus Berntsen til at blive. I værket *Det radikale Venstre 1905–55* (1955, s. 140–41) har Roar Skovmand påpeget grev Mogens Frijs' samarbejde med Edvard Brandes og førstnævntes påvirkning af Kongen, men nævner om de radikale (og socialdemokrater) kun, at de ønskede, at ministeriet Berntsen skulle fortsætte, og om socialdemokraterne slår han fast, at de ikke ville være ministre. Erik Rasmussen skriver i *Politikens Danmarkshistorie* bd. 13 (1965, s. 24–29), at Det radikale Venstres inderkreds gerne ville til magten, men at en magtovertagelse skulle stå som fremtvunget af omstændighederne, fordi der både i rigsdagsgruppen og i vælgerorganisationen var mange, som var ængstelige for den udsatte position, partiet kunne komme i.

Samtlige fremstillinger er enige om, at ministeriet Berntsen selv ønskede at fortsætte, men at I. C. Christensen ikke ønskede det.

Nyfundne breve fra Edvard Brandes, hvoraf allerede et par citater er bragt, kaster sammen med P. Munchs samtidige optegnelser et helt klart lys på Det radikale Venstres taktik. Det samme er for Socialdemokratiets vedkommende tilfældet ved en nærlæsning af partiets rigsdagsgruppes protokol og af Th. Staunings tre samtidige referater af sine samtaler med Kongen samt af hans breve til partifællen Wilhelm Jansson til brug for dennes artikler i *Vorwärts*. Venstres situation træder tydeligt frem i Niels Neergaards samtidige optegnelser og i protokollen for Venstres rigsdagsgruppe.

En samlet analyse af navnlig dette materiale – sammenholdt med trykte kilder som rigsdagstidende og pressen – kan uddybe og nuancere de eksisterende fremstillinger. Deres opfattelse af I. C. Christensens rolle bekræftes, mens de radikales iver efter at danne regering vil træde klarere frem, ligesom Staunings ønske om i givet fald at lade Socialdemokratiet komme til belyses. I sin helhed er regeringsdannelsens forløb typisk for de mange udviklede regeringsdannelser, der har fundet sted efter parlamentarismens indførelse, og hvor man efter en række taktiske forviklinger dog er nået frem til at få dannet en mindretalsregering, som ikke straks er blevet styrtet.

Den politiske situation stod helt i grundlovsændringens tegn. 1866-forfatningen havde i en menneskealder for enhver rettroende venstremand været det tarvelige klædebon, som dækkede ministeriet Estrup. Den reviderede eller gennemsete grundlovs manglende klare bestemmelser om tingenes indbyrdes magtfordeling, dens paragraf om provisoriske finanslove og endelig dens

aristokratiske overhus, landstinget med dets dominans af kongevalgte jordbesiddere og højstbeskattede – alt dette havde Venstres talrige fraktioner igennem mange decennier ønsket at gøre en ende på.

I 1901 var Venstrereformpartiet kommet til magten med I. C. Christensen som regeringens stærke mand. Mange ventede nu, at regeringen ville tage initiativ til en grundlovsændring, der først og fremmest afskaffede den privilegerede valgret til landstinget og gav kvinder og tyende valgret. Efter stiftelsen af Det radikale Venstre var det ikke kun Socialdemokratiet, som holdt 5. juni-fanen op for I. C. Christensen og Venstrereformpartiet. I 1908 indfries delvis de gamle løfter ved kommunalvalgformen, der gav kvinder stemmeret og demokratiserede valgretten til sogne- og byråd, men lod amtsrådene bevare de højstbeskattedes privilegier. Det var prisen for at få loven gennem landstinget, hvor de frikonservative under grev Mogens Frijs var tungen på vægten.

I 1909 kom der skred i udviklingen, der var præget af en vis konkurrence mellem Socialdemokratiet og Det radikale Venstre samtidig med, at I. C. Christensen førte nølerens politik. Under sommersamlingen i 1909 stillede Socialdemokratiet forslag om en forfatningskommission, hvilket forslag Ove Rode med partifællen Gunnar Fog-Petersens formulering »meget behændigt fik midlertidig indespærret« i et udvalg, der arbejdede med valgkredsordningen⁴. De radikale ville være de første, som fremlagde et fuldt udarbejdet grundlovsforslag. Det skete 19. august 1909, og forslaget indebar, at fuldmyndige (dvs. 25-årige) mænd og kvinder fik valgret, at der fortsat skulle være valg i enkeltmandskredse, men med omvalg, når ingen af kandidaterne havde opnået halvdelen af de afgivne stemmer, at folketingets medlemstal sættes op til 132, at al privilegeret valgret (inklusive de 12 kongevalgte) til landstinget afskaffedes, og at landstingsmedlemmerne valgtes indirekte ved forholdstalsvalg af valgmænd, også valgt efter forholdstalsvalgmåden kommunevis af alle vælgere, og at der endeligt indførtes referendum, således at 30.000 folketingsvælgere kunne kræve et lovforslag sat til folkeafstemning⁵.

I. C. Christensen og Reformpartiet anlagde længe et andet synspunkt. De erkendte, at valgkredsspørgsmålet var påtrængende, fordi byerne med det stigende befolkningstal var underrepræsenteret, og fandt, at man burde løse problemet ved gennem en grundlovsændring at fiksere folketingsmedlemmernes tal. Samtidig kunne så kvinder og tyende få valgret, mens landstinget forblev urørt. Dette ting kunne antages efterhånden at få en meget stærk Venstre-repræsentation. Efter I. C. Christensens formulering kaldtes denne fremgangsmåde for »de to tempis politik«. De frikonservative måtte antages til sidst at ville støtte denne politik. Højre var i disse år stadig underrepræsenteret på grund af valgformen, og dets eneste krav til en grundlovsforandring

var forholdstalsvalgmandens indførelse. Socialdemokratiet kunne tilslutte sig det radikale forslag.

Efter ministeriet Zahles dannelse i oktober 1909 genfremsatte de radikale på ny deres forslag (dog var de 30.000 ved folkeafstemning hævet til 50.000). Partiernes holdning hertil var den samme som tidligere, dog at I. C. Christensen som en eventualitet nævnede, at man kunne lade de kommunale råd vælge landstinget. De radikale, der havde overvejet denne mulighed i stedet for den, de foreslog, accepterede I. C. Christensens forslag for at virke imødekommende. Det »ene tempo«s politik kunne dog endnu ikke gennemføres. I. C. Christensen ønskede ikke, at den svage radikale mindretalsregering skulle kunne bruge grundlovssagen som et skjold – jf. Erik Eriksen 40 år senere –, men så gerne, at regeringen kørte fast og udskrev valg, hvorefter det på forsvarssagen i tre grupper splittede Venstre kunne genforenes og give I. C. Christensen den fornødne styrke til at styre forfatningssagens løsning, ligesom han havde gennemført *sin* opfattelse af forsvarspolitikken året før. 15. april 1910 faldt hammeren, og de radikales grundlovsforslag forkastedes af folketinget.

20. maj 1910 afholdtes folketingsvalg, en måned efter dette fældedes dommen i rigsretssagen mod I. C. Christensen (frifundet med kritiserende præmisser) og Sigurd Berg (idømt bøde), og Venstres tre grupper, der tilsammen havde vundet valget, dannede regering under Klaus Berntsen, da I. C. Christensen ikke ville være konseilspræsident så tæt på Alberti-sagen. Finansminister blev Niels Neergaard, Venstres mest overbeviste juni-grundlovstilhænger. Ministeriet forestodes altså af Det moderate Venstres ledere, som I. C. Christensen lige siden 1894-forliget havde ringeagtet, men som han efter de radikales frasprængning i 1905 havde fået brug for og derfor gradvis – kulminerende i 1908 – havde lyst i kuld og køn. Alberti-katastrofen havde givet dem deres endegyldige rehabilitering; men i sommeren 1909 havde I. C. Christensen på grund af forsvarssagens ødelæggende virkninger for Venstre set sig nødsaget til at afsætte Neergaard som konseilspræsident. Nu – i 1910 – var altså bladet vendt igen, dog med Berntsen – og ikke Neergaard – som konseilspræsident, hvad der dog næppe fik nogen betydning for grundlovssagens gang. I. C. Christensen var altså ikke med i ministeriet, hvilket var en stor svaghed, eftersom han stadig var Venstres mægtigste mand, der i sit nystiftede blad *Tiden* ganske uanfægtet forkyndte sin opfattelse af den rette venstrekurs. Man forstår godt, at Niels Neergaard i 1920 forlangte at få I. C. Christensen med i sit ministerium.

Udsigterne til løsningen af grundlovssagen blev ikke lysere efter landstingsvalget i september 1910, idet både frikonservative og Venstre gik tilbage. I dette vort overhus sad nu 30 af Højre, 6 frikonservative, 21 af Venstre, 4

radikale og 5 socialdemokrater. Nogle af de mest højreorienterede i forfatningssagen var dog ældgamle kongevalgte, der gik på gravens rand, Estrup var således 85 år i 1910. Ved dødsfald blandt de kongevalgte, som rettelig burde omtales som regeringsvalgte, ville ministeriet naturligvis udpege venstre-mænd*.

De første to år søgte ministeriet at løse grundlovsspørgsmålet efter I. C. Christensens to tempi-model; men landstinget standsede sagen. Endnu i sommeren 1912 syntes Berntsen, der forhandlede med grev Frijs, at hælde til denne løsning. Men ministeriet slog i september 1912 om og besluttede sig for en samlet grundlovsrevision. Der er endnu uopklarede punkter i forbindelse med denne stagvending i ministeriets kurs. Formentlig har der været tale om flere komplementære årsager, deriblandt at grev Frijs ikke kunne tilvejebringe sikre garantier vedrørende Højres støtte, at radikale og socialdemokrater måtte antages at modsætte sig et forlig til højre – og endelig tør man formode, at Berntsen og Neergaard har betragtet et grundlovskompromis til venstre som det, hvormed de bedst kunne gøre I. C. Christensen mat og markere sig som Venstres ledere. Hertil kommer, at der ikke godt kan være tvivl om, at Neergaard havde hjertet med i en sådan løsning. Han fik Berntsen med sig, og kong Christian 10. blev taget i ed.

I. C. Christensen skiftede nu også taktik. Han frafaldt sin to-tempi politik. Hvorfor kan man gisne om. Utvivlsomt har han erkendt, at Venstres flertal var for den samlede grundlovsrevision, samt at han kunne isolere sig for stærkt og sætte sig uden for indflydelse, hvis han ikke gik med. Hertil kommer, at det efter de partimæssigt forviklede år 1908–10 var en væsentlig bestræbelse for I. C. Christensen at hindre flere splittelser af Venstre. Hvad I. C. Christensen ville bruge sin indflydelse til, kan der ikke være megen tvivl om. Han sagde ganske vist intet derom, men hans handlinger taler deres tydelige sprog. Han ville sikre en grundlov med konservative garantier. »Pletter« kaldte Ove Rode dem i 1926⁶.

Disse »pletter« skulle tjene til at sætte bom for socialismen. At der var grund til at frygte denne, altså hvis man var I. C. Christensen, og som han modstander af Socialdemokratiets ideologi og politik, kunne læses af Socialdemokratiets mandattal: 1884: 2, 1890: 3, 1898: 12, 1903: 16, 1906, 1909 og 1910: 24. Hertil skulle i 1910 lægges 20 radikale, der efter I. C. Christensens mening var socialismens villige tjenere. Ganske vist stod der i 1910 heroverfor 57 af Venstre og 13 af Højre; men de 24 mandater, som Socialdemokratiet havde fået uforandret ved tre valg, var ikke tegn på stagnation, da valgmanden (og

* I perioden op til folketingsvalget i 1913 formindskedes ved dødsfald Højres og frikonservatives grupper med hver en, mens Venstres øgedes med to.

aftalerne mellem S og R) gav et falsk billede af det sande styrkeforhold. Det ses noget bedre af stemmetallene, skønt også disse er påvirkede af den nysnævnte faktor. Socialdemokratiets stemmetal voksede nemlig støt, og i 1910 havde partiet 99.000 stemmer, Venstre 119.000. Da byerhvervene var i en rivende udvikling, krævede det ikke megen fantasi at forestille sig, at tallene snart kunne blive ombyttet, hvad der kunne blive skæbnesvangert for Venstre, især da det måtte påregne en ændring i valgloven, så at den gamle grundlovs ord om nogenlunde lige store valgkredse blev opfyldt. Altså var det logisk for I. C. Christensen at satse på at forsyne landstinget med konservative klausuler, så at Venstre – ligesom Estrup – kunne basere sin magt på landstinget; men ganske vist et landsting uden kongevalg og uden privilegeret valgret.

Omstændighederne i forbindelse med ministeriets og Venstres ændrede holdning i september 1912 var imidlertid sådanne, at de i sig bar kimen til den uklare situation, der er baggrunden for regeringskrisen i 1913. På partimødet 30. september 1912 gik I. C. Christensen nemlig imod ministeriets grundlovsforslag, og ved afstemningen stemte af de 56 + 23 rigsdagsmænd kun 28 for dette, 6 imod og resten, altså 45, undlod at stemme eller var fraværende. I. C. Christensen bøjede sig som allerede nævnt for resultatet; men det tør rigtignok siges, at sjældent er en regeringschef gået i ledning for en skelsættende sag med en så lunken tilslutning fra sit eget parti. Der var hejst faresignal i Venstre; men sikkert har Neergaard og Berntsen troet, at de ved samarbejde og aftaler med radikale og socialdemokrater kunne liste, lokke og true flere af deres partifæller over på deres side. Det var ikke kun de radikale ledere, som undervurderede I. C. Christensen.

23. oktober 1912, årsdagen for den grundlovgivende rigsforsamlings første møde i 1848, fremlagde Klaus Berntsen da sin regerings grundlovsforslag. Fra Venstres to-tempi-fase var bestemmelserne vedrørende folketinget taget. Det skulle vælges af 25-årige mænd og kvinder (også tyende). Med hensyn til landstingets sammensætning gik man ind for, at det skulle vælges af kommunerådene. Den privilegerede valgret forsvandt med andre ord helt. I tilfælde af uenighed mellem de to ting skulle de træde sammen i en forenet rigsdag. Provisorietidens konflikt mellem overhus og underhus kunne altså ikke gentages, og folketingets supremati var sikret ved, at det var dobbelt så stort som landstinget. Radikale og socialdemokrater udtrykte tilfredshed – de kunne heller ikke godt gøre andet – mens Højre rasede.

I. C. Christensen sad under forhandlingerne i folketinget tavs og uudgrundelig som en sphinx i tingets formandsstol og gav det ene ærede medlem efter det andet ordet. Tingets formand deltager normalt ikke i forhandlingerne, hvad der sikkert har konveneret I. C. Christensen. Ministeriet ville løbe ind i

Borgbjerg bider til bollen
Alfred Schmidt i Klods Hans 31.1.1913

vanskeligheder i landstinget, og valgperioden udløb om få måneder. Tiden ville arbejde for I. C. Christensen.

Dog, foreløbig gik det for Berntsen og Neergaard. 12. december 1912 vedtoges forslaget med 95 stemmer (S, R og V) mod 12 (H) af folketinget og gik nu til landstinget. Dets flertal af Højre og frikonservative viste sig som ventet intransigent. Højre ville nok acceptere en ændring af landstinget, men valgretten til dette skulle være betinget af en formue- eller indtægtskensus samt være forbeholdt vælgere over 40 år. Ved anden behandling 3. april 1912 fik Mogens Frijs standset grundlovsforslaget ved mod S, R og V at få vedtaget et forslag om nedsættelsen af en forfatningskommission af politikere og

sagkyndige. Ved denne taktiske manøvre håbede de frikonservatives leder at appellere til den opposition, der var inden for Venstre især mod det kommunalrådsvalgte landsting, og samtidig at hindre forligsvenlige højremænd i at sælge ud af landstingets privilegier for at få forholdstalsvalg til folketinget, hvad der var en betingelse for at skabe en nykonservatisme til afløsning af kammerherre- og etatsrådsconservatismen.

Det radikale Venstres lønlige håb var efter at have smagt magtens sødme 1909–10 at komme til igen. Mens I. C. Christensen i 1911 lå alvorligt syg af galdebesvær, hvilket gav de radikale ledere anledning til at udveksle sarkastiske vitser, skrev Zahle til Edvard Brandes med den afgåede statsminister iboende foragt for deres efterfølgere: »Ministeriet Berntsen – jeg gider næsten ikke nævne det! Hvis I. C. vedbliver at svinde hen, kan vi puste det ministerium væk, når vi vil. Tvivlsomt vil det, når I. C. ikke kan hjælpe ministeriet, kun være, om det ikke bærer sig så tåbeligt ad, at vi ikke kan holde det oppe, så længe vi har brug for det«⁷. To år efter var det kommet dertil, at I. C. Christensen pustede for. Det radikale Venstre måtte lægge sin taktik an herefter.

De socialdemokratiske ledere havde primært kun ét ønske, nemlig en ny grundlov, der ved fuld gennemførelse af lige og almindelig valgret kunne bane vejen for deres magtovertagelse helst ikke i en al for fjern fremtid. Om Berntsen/Neergaard eller Zahle/Munch lagde navn til, eller om de i givet fald selv skulle gå med i en regering, var dem mere underordnet. På Socialdemokratiets kongres 11.–15. februar 1913 godkendtes rigsdagsgruppens holdning, og det blev slået fast, at det gjaldt om at svække Højre mest muligt, hvilket bedst kunne ske ved at opstille socialdemokratiske kandidater i 20 valgkredse, hvor partiet ikke før havde opstillet. I øvrigt erklærede kongressen, at partiet var rede til at bringe betydelige ofre for at opnå et grundlovsvenligt flertal i rigsdagen. Hvori disse ofre skulle bestå, blev ikke nærmere defineret. Man spillede med kortene holdt tæt ind til brystet⁸.

2. Optakten til forhandlingen 17. april 1913

Ved årsskiftet 1912–13 var man allerede inde i valgkampen. 26. april 1913 sluttede rigsdagssamlingen, valget udskreves til 20. maj. Meget vigtig for forståelsen af regeringskrisen er et møde, der fandt sted 17. april 1913 mellem repræsentanter for Venstre, radikale og socialdemokrater.

Kilderne til mødet og dets forhistorie er fra Venstre Berntsens og Neergaards oplysninger på Venstres partimøder, således som de er optegnet i Venstres partiprotokol af folketingsmand M. N. Slesbager¹. Hertil kommer et

brev af 5. maj 1913 fra I. C. Christensen til Berntsen og et fra denne til Neergaard af 7. maj 1913.

Hvor betydningsfuldt de radikale betragtede mødet, ses af, at Rode har fået Zahle og Munch til at afgive beretninger til sig². Zahles er nedskrevet på grundlag af notitser gjort dag for dag i tiden fra 5. til 16. april, og Rode har påtegnet beretningen: »Tiltrædes og stemmer med notitser gjort dag for dag i samme tidsrum«. Munchs er opskrevet 21. og 22. april efter notater under sammenkomsten. Også denne beretning kan Rode tiltræde, idet han dog har forsynet den med en række tilføjelser i marginen. Yderligere har Munch i sine erindringer, nedskrevet i 1940'erne, redegjort for forhandlingen³. Fra Edvard Brandes' hånd foreligger et brev af 14. april 1913 til overretssagfører Oskar Johansen med enkelte andenhåndsoplysninger⁴.

Fra socialdemokratisk side savnes oplysninger af samme interne art.

Den samtidige presse rummer derimod materiale om mødet. Det gælder *Social-Demokraten*, *København, Riget*, *Berlingske Tidende* og I. C. Christensens tidsskrift *Tiden*.

Det første punkt af interesse fortaber sig i det dunkle. Det drejer sig om, hvem der tog initiativet til, at drøftelsen kom i stand. Der var herom både før, under og efter forhandlingerne et ping-pong spil, hvor ingen af de tre partier ville vedkende sig den udfarende kraft. Da spørgsmålet blev rejst af Zahle under valgkampen på en for Venstre generende måde, bad I. C. Christensen Berntsen dementere; men denne lod sorteper gå videre til Neergaard: »De var jo den første, der skete henvendelse til ...«. Sin egen indsats bagatelliserede han⁵.

I Venstres protokol støder man første gang på spørgsmålet i rigsdagsgruppens bestyrelsesmøde søndag 13. april. Her meddelte Berntsen, at Socialdemokratiets formand, Stauning, samt Marott, Borgbjerg og Harald Jensen havde henvendt sig til ham og meddelt ham, Neergaard, og landbrugsminister Anders Nielsen, at »de gerne ville støtte regeringspartiet ved det kommende valg ved at opstille kandidater i adskillige kredse, hvor det kunne gavne Venstre«⁶.

Ved hjælp af Zahles beretning, der ganske vist er andenhånds for nogle af oplysningernes vedkommende, kan man komme de første kontakter mellem S og V nærmere. Zahle beretter nemlig, at lørdag 5. april (altså to dage efter grundlovssagens stranding i landstinget) telefonerede redaktør P. V. Elmholt, *Fyns Venstreblad*, til Rode, at socialdemokraterne skulle have partimøde samme dags formiddag i rigsdagen i anledning af, at finansminister Neergaard havde henvendt sig til dem om valgsamarbejde⁷. Det er formentlig denne kontakt, Neergaard havde i tankerne, da han i Venstres partimøde 19. april blev krævet til regnskab af I. C. Christensen og svarede, »at Hans Nielsen

(Horsens) havde været hos ham og meddelt, at socialdemokraterne gerne ville have en forhandling, når de fik meddelelse derom«⁸. I selve mødet skændtes man også om, hvem der havde taget initiativet, og Berntsen søgte at glatte ud ved en bemærkning om, »at det vel næppe var rigtigt at fortabe sig i det rent formelle, når de (S og R) dog ville forhandle«⁵. Det er umuligt ud fra kildegrundlaget at bevise, hvem den »skyldige« var. Både regeringen og Socialdemokratiet kunne have gavn af et samarbejde. Ministeriets iver efter at sikre sig støtte var allerede nu stor, og så hårdt I. C. Christensen på partimøderne kørte spørgsmålet om initiativet samt Neergaards og Berntsens afglidende måde at reagere på taget i betragtning, tør man formode, at Neergaard har følt sig for hos Hans Nielsen, og da føleren er faldet i god jord, har han (Neergaard) rettet henvendelse til Stauning.

Denne opfattelse næredes af Edvard Brandes. Han skrev mandag 14. april (altså tre dage inden Venstres møde med S og R) til Oskar Johansen: »Jeg siger: socialdemokraterne. Thi Berntsen og Neergaard, der indbød Stauning og Borgbjerg til møde, havde øjensynlig til hensigt at arbejde med disse alene; benytter den mulighed, at socialdemokraterne ikke var ivrige efter fordel og sejr for de radikale; slutter derfor en separataftale med disse og derefter trykker på de radikale med papiret i hånden«⁴.

Edvard Brandes' vurdering har sandsynligheden for sig. Herpå tyder Elmholt's opringning, der vakte opsigt i det radikale hovedkvarter. I al fald var de radikale ængstelige for, hvad Socialdemokratiet kunne finde på.

Imidlertid kom Borgbjerg til Zahle tirsdag 8. april og fortalte, at Neergaard »for et par dage siden« havde talt med Stauning om, at han ønskede en valgsamtale med Socialdemokratiet. Stauning skulle – stadig ifølge Borgbjerg til Zahle – have svaret ja »på betingelse af, at det blev forholdet mellem alle de tre partier, som støtter grundlovsforslaget, der drøftedes«. Borgbjerg hævdede, at hans holdning var, at der burde lige så lidt finde en særskilt alliance sted mellem Venstre og Socialdemokratiet, som mellem Venstre og de radikale. Den følgende dag – 9. april – meddelte Stauning Zahle, at Neergaard og Berntsen nu skulle have en samtale med ham.

Om denne samtale, der fandt sted fredag 11. april, og hvori også Borgbjerg deltog, aflagde Stauning rapport til Zahle lørdag 12.

»Stauning lader forstå«, skriver Zahle, »at ministrene har antydning af et samarbejde med socialdemokraterne uden om Det radikale Venstre. Dette har socialdemokraterne efter Staunings fremstilling afvist«⁹. Det må være denne præliminære drøftelse, Berntsen refererede i det omtalte bestyrelsesmøde i Venstre søndag 13. april – uden at nævne Socialdemokratiets ønske om at få de radikale med, hvorimod de nok nævnedes i debatten på mødet, bl.a. på forespørgsel til Berntsen og Neergaard, der begge svarede, at

de anså det for ønskeligt at få de radikale med¹⁰. Hvis den første hypotese om den isolerede V-tilnærmelse til S holder, har de to ministre nu gjort en dyd af nødvendigheden og accepteret også de radikale – formentlig fordi Stauning faktisk har sagt, som han refererede det til Zahle, hvilket Berntsen ikke har set nogen grund til at omtale, bl.a. fordi der endnu ikke var nogen direkte kontakt mellem V og R.

Med andre ord: Socialdemokraterne har ikke villet sige nej til at høre, hvad regeringen ville dem; de er derfor gået til forhandlingen 11. april uden de radikale og uden at forlange, at de skulle med til dette møde; men de orienterede de radikale både forud og bagefter om det passerede. Socialdemokratiet ville holde alle muligheder åbne, og Berntsen og Neergaard har håbet på at kunne drive en kile ind mellem S og R; men de måtte hurtigt opgive troen. Det er åbenbart, at det ville være ubehageligt for R, dersom V og S fandt sammen, thi det, de to partier kunne enes om, ville det være svært for de radikale at gå imod.

Ifølge Staunings oplysninger til Zahle tog Berntsen allerede ved mødet 11. april konsekvensen af Socialdemokratiets ønske, og Stauning kunne altså hilse Zahle og spørge fra Berntsen, om de radikale ville deltage i en forhandling. I så fald anmodede Berntsen Zahle om at henvende sig til ham desangående. Den hoppede Zahle ikke på, vel at mærke, hvis man skal tro hans egen beretning, der er nedskrevet, efter at det var blevet et stridsspørgsmål, hvem der spurgte hvem. Han skriver nemlig, at han svarede Stauning: »Da Berntsen har valgt at bede Dem, hr. Stauning, om at fremsætte hans ønske om forhandling, beder jeg Dem om også at bringe ham svaret. Det er: Så snart der meddeles os tid og sted, skal vi komme til stede, og det ikke alene formelt, men vi er villige til en reel forhandling angående den for grundlovsforslaget gunstigst mulige valgssituation«. Samme dag (lørdag 12. april) orienterede Zahle den radikale rigsdagsgruppe, der billigede hans svar¹¹.

Slet så nemt med at nå enighed gik det ikke i bestyrelsen for Venstres rigsdagsgruppe.

Den mødtes som nævnt søndag 13. april med ministeriet. Mod Berntsens anbefaling af, at man modtog Socialdemokratiets henvendelse om en forhandling vedrørende valgsamarbejde positivt, reagerede I. C. Christensen med at sige, at han »var ikke meget begejstret for en sådan forhandling«. Efter hans mening ville Socialdemokratiet ikke stille op i de kredse, hvor S og R havde flertal til sammen, og han ønskede, at Venstre skulle gå til valg alene¹². Der var jalousi mellem radikale og socialdemokrater, sagde I. C. Christensen; de ville efter hans udsagn ikke let kunne enes ved valget. Om de dybereliggende motiver tav I. C. Christensen som sædvanligt. Men de kan rekonstrueres med en til vished grænsende sandsynlighed. I. C. Christensen så naturligvis, at

valgaftaler med Socialdemokratiet og/eller Det radikale Venstre ville sikre ministeriet efter valget og dermed også Berntsens forslag – evt. yderligere tilpasset radikales og socialdemokraters ønsker som vederlag for valgstøtte. I politik gælder mere end på de fleste andre områder: Noget for noget.

Berntsen indvendte mod I. C. Christensen: »Vil vi føre an, så får vi gribe de veje og midler, som ligger for, og det er forhandling med socialdemokrater og radikale«. Berntsen elskede ikke socialdemokrater og radikale højere, end I. C. Christensen gjorde, og bag ordene lå ikke blot konseilspræsidentens lyst til at forblive i sit høje embede, men også ønsket om at sætte bom for I. C. Christensen. Kampen mellem partifæller hører sommetider til de krasseste, der udkæmpes blandt politikere.

Neergaard støttede varmt tanken om en forhandling med S og R, og hedder det i partiprotokollen, »begrundede udførligt, hvorfor han anså dette for heldigt«. Men Slebsager har desværre ikke oplyst noget om de af Neergaard fremførte argumenter. Debatten drejede sig i begyndelsen kun om et samarbejde mellem V og S; men folketingsmand Aug. Birch spurgte, hvorledes ministeriet ville stille sig, »hvis der kom tilbud om forhandling med de radikale«, og det var da Neergaard, som svarede, at han gerne så drøftelser mellem alle tre partier.

Landbrugsminister Anders Nielsen, der sædvanligvis var I. C. Christensens mand, indtog i denne sag en mellemstilling. Han ønskede fred mellem de tre partier, men ikke hvis man fra S og R ønskede indflydelse på taktikken, sagde han.

Den indflydelsesrige politiker, landstingsmand Jørgen Pedersen, der som Berntsen og Neergaard havde tilhørt de moderate, var meget mod forhandling med S og R. Den forekom ham indledning til, at regeringen blev fører for radikale og socialdemokrater, »og så skal der hænge så mange venstremænd på som muligt. Det vil ikke vække begejstring blandt Venstre ude i landet«.

På mødet drøftedes i øvrigt opløsning af landstinget. Alle syntes at mene, at den ikke kunne omfatte de kongevalgte, hvad kongen aldrig ville gå med til.

Den for mødets stemning mest centrale bemærkning var nok I. C. Christensens mod slutningen af mødet: »Jeg tror ikke på nogen fremtidsudvikling for landbostanden i samarbejde eller forbindelse med socialisterne«. Berntsen og Neergaard havde ikke haft meget held med sig, og i virkeligheden viser mødets forløb, at I. C. Christensen havde fældet ministeriets dødsdom, da der ikke godt kunne være tvivl om, at Venstre ville gå tilbage, når det stod uden aftaler med S og R. I sit ugeblad *Tiden* forkyndte I. C. Christensen mange gange i denne fase det samme, som han gav udtryk for på partimøderne, nemlig at Venstre burde gå til valg alene for ikke at blive afhængigt af S og R og få sværere ved at opnå et forlig med Højre.

Mødet endte med, at alene rigsdagsgruppens bestyrelse skulle tage stilling til ministeriets forslag, hvilket skulle ske den følgende dag (mandag 14. april 1913). Imidlertid har Berntsen og Neergaard åbenbart frygtet for den af I. C. Christensen dominerede bestyrelse, og i en skrivelse til formanden forlangte Berntsen sagen for i et partimøde. Ganske øjensynligt har han håbet dér at kunne vinde støtte¹³.

Denne uafklarede stilling er formentlig forklaringen på, at Berntsen mandag 14. gav Stauning den besked, at han fandt det underligt, at han skulle henvende sig til de radikale. Stauning lod meddelelsen gå videre til Rode, og de radikales fortsatte nervøsitæt for eventuelt at blive sat udenfor viste sig ved, at Rode tænkte sig muligheden af, at »Stauning ikke havde refereret Zahles svar aldeles nøjagtigt«, og mens Berntsen havde ordet i folketinget, gik Rode hen til Neergaard og meddelte ham ordlyden af Zahles svar.

Tirsdag 15. april fandt det af Berntsen ønskede partimøde sted. Berntsen lagde for med at udmale Venstres valgssituation dystert, fordi Højre modsat 1910 bekæmpede Venstre. Socialdemokraterne havde henvendt sig om forhandling – i går også de radikale, sagde Berntsen, hvis man skal tro partiprotokollen. Han har naturligvis været interesseret i ikke at fremstille sig selv som den, der kom med hatten i hånden. Berntsen sagde også, at man burde høre, hvad de partier havde at sige eller tilbyde, uden at Venstre selvfølgelig skulle binde sig på noget punkt. Ville de kræve indflydelse på regeringens taktik i forfatningssagen, kunne der naturligvis ikke blive tale om nogen art af samarbejde. Sammenligner man Berntsens udtalelser på Venstres bestyrelsesmøde 13. april med de ovenfor refererede fra 15. april, bemærkes det, at de sidste er mere forbeholdne end de første, hvor Berntsen – stadig ifølge protokollen – sagde, at man måtte gribe de veje og midler, som lå for, hvilket var forhandling og samarbejde med socialdemokrater og radikale. Berntsen har formentlig erkendt, at han ville blive standset af sine egne (under I. C. C.s ledelse), hvis han fortsatte på denne måde. Derfor slog han af på fordringerne i håb om at kunne samle tilslutning om et reduceret mål og så evt. lade dette udvide sig, når han engang havde fået grønt lys fra gruppen.

På partimødet 15. april accepterede I. C. Christensen da også, at man hørte, hvad S og R havde at sige. Han har på sin side regnet trygt med at kunne vælge et samarbejde. Alligevel var stemningen ikke god. N. J. Jensen, Pedersen-Nyskov, Lillelund og Pinstrup udtalte sig imod en drøftelse med S og R, mens Birch og Slebsager kun kunne tænke sig at søge forhandling med R for at drive en kile ind imellem S og R. De medlemmer, som anbefalede at følge Berntsens forslag om forhandling med S og R, var alle – bortset fra I. C. Christensen – folk fra anden række. Landbrugsminister Anders Nielsen støttede dog også ønsket om forhandling, men med den tilføjelse, at han »ønskede et par af

bestyrelsen med«. Han sigtede naturligvis her til I. C. Christensen, som ikke burde stå udenfor. Afstemningen er interessant. Det vedtoges først med stort flertal, »at man skulle høre, hvad radikale og socialdemokrater havde på hjerte«. Det er givet, at man ville vedtage dette, når både Neergaard-Berntsen-fløjen og I. C. Christensen anbefalede. De tvivlrådige har fæstnet sig ved præciseringen af, at man kun skulle høre, og når I. C. Christensen var med, ville S og R i al fald ikke komme til at løbe med Venstre. Anden afstemning gjaldt Anders Nielsens forslag om, at delegerede fra bestyrelsen skulle med. Det vedtoges med 21 stemmer mod 13. Man har lov til at formode, at de 13 var tilhængerne af Neergaard-Berntsens linje, som ikke ville have I. C. Christensen med som den, der kunne vælte spillet. Er formodningen rigtig, var det altså allerede nu klart, at regeringen ikke ville få lov til maskepi med R og S, idet det dog må anføres, at protokollen intet anfører om, hvor mange der var fraværende eller afholdt sig fra at stemme; tallet kan maksimalt have været 45, ejendommeligt nok det samme som ved partiafstemningen 30. september 1912.

Ved et efterfølgende bestyrelsesmøde valgte Venstre I. C. Christensen og Slebsager fra folketingsgruppen og Broberg fra landstingsgruppen til forhandlingsdelegationen.¹⁴

Klaus Berntsen og Niels Neergaard kunne altså sejle videre, men unægtelig med adskillige lig i lasten. Dagen efter, onsdag 16. april, anmodede Berntsen Rode og Zahle om den følgende dag kl. 16,15 at deltage i et møde mellem tre ministre og tre repræsentanter for Venstres bestyrelse. Disse ville forinden have forhandlet med Socialdemokratiet, sagde han. Ifølge Zahles optegnelser skulle Berntsen yderligere have bemærket, at socialdemokraterne havde ønsket en sådan forhandling. Hertil havde Rode og Zahle svaret, at de mente initiativet kom fra Neergaard, men at det i øvrigt ikke vedkom Det radikale Venstre. Berntsen svarede da, at det kunne være lige meget med formaliteterne.

Samme dag valgte den radikale rigsdagsgruppe Zahle, Rode og bygmester Jens Andersen til forhandlingen; men da Zahle var forhindret på grund af et familieanliggende, mødte i stedet P. Munch¹¹.

3. Forhandlingen 17. april

De seks venstremænd mødtes først med Socialdemokratiets repræsentanter: Stauning, Borgbjerg, Sigv. Olsen, Harald Jensen og Emil Marott. Ifølge Munchs erindringer stillede socialdemokraterne store indrømmelser i udsigt, »hvis ministeriet ville udtale sig betryggende om den kommende taktik«¹. Dette udsagn bekræftes af I. C. Christensens redegørelse på Venstres parti-

møde 19. april, hvor han sagde, at socialdemokraterne, hvis de kunne få »nogen sikkerhed for taktikken«, ville være tilbøjelige til at opretholde status quo med hensyn til opstilling af kandidater. Berntsen havde afvist kravet; ministeriet forbeholdt sig fri bestemmelsesret med hensyn til taktikken. Stauning måtte altså samme dag i sin gruppe meddele, at forhandlingerne mellem V og S var endt resultatløse². Der er næppe tvivl om, at dersom Berntsen ikke havde måttet tage hensyn til I. C. Christensen, så kunne han med Socialdemokratiet (og de radikale) have opnået enighed om taktikken; men nu måtte han altså tage dette hensyn, og dermed var i virkeligheden aftalemuligheden borte, thi Socialdemokratiet kunne ikke forventes at yde vederlagsfri støtte til Venstres beslutninger.

Om forhandlingen mellem V og R samme dag kl. 16,15 er kildematerialet væsentligt mere omfattende på grund af P. Munchs nævnte detaljerede referat med Rodes tilskrifter. Berntsen åbnede mødet med at spørge, om R og S ville indgå alliance³. En sådan kunne nemlig have uheldige følger for grundlovssagen, hvis ministeriet svækkedes ved, at Venstre led tab ved valget. Rode svarede, at en alliance ikke var sluttet, og at der heller ikke ville blive fremsat forslag herom på Det radikale Venstres landsmøde den følgende dag. Man vidste ikke, hvorledes det ville stille sig i de enkelte kredse. Her afbrød Anders Nielsen med spørgsmålet: »Tilstræbes der en alliance?« Rode svarede, at det kunne ikke let besvares, det kunne afhænge af forholdene. En samlet alliance var der ikke udsigt til, hvorimod både S og R havde gjort sig tanker om »et vist fællesskab mellem alle de tre partier, som støttede grundlovsforslaget«⁴. Det var et noget svævende svar; men det dækkede meget godt de faktiske forhold. Allerede i november 1912 havde Det radikale Venstres hovedbestyrelse godkendt, at partiet støttede regeringens kandidater i Vonsild, Frøstrup, Thisted og Skelskør for at hindre Højre i at tage kredsen. Socialdemokratiet havde i februar 1913 på den ene side besluttet sig for en valgtaktik, som støttede regeringsforslaget og svækkede Højre, men på den anden side ville socialdemokraterne fortsat gerne have alliance med de radikale, hvor det lod sig gøre for om muligt at hindre Venstre i at bevare sit flertal⁵. Det var altså en meget speget situation, der forelå til mødet 17. april med hensyn til partiernes konkrete opstillingspolitik. De ville mele deres egen kage så meget som muligt, og dernæst ville de tre af dem – også fordi de var nødt til det – gavne grundlovsforslaget så meget som muligt.

På mødet 17. april sagde Rode, at den radikale hovedbestyrelse havde modtaget underretning om radikale opstillinger i kredse, som Højre kunne tage eller true. Man kunne evt. tænke sig at frafalde opstilling for at sikre regeringskandidatens valg. Han nævnedes foruden de fire allerede omtalte (Vonsild, Frøstrup, Thisted og Skelskør) Fåborg, Gudme, Svendborg, Frede-

rikshavn og f.eks. 4. kreds i København. Mellem Berntsen og Anders Nielsen på den ene side og Rode på den anden udvikledes nu et ordskifte om en række andre valgkredse, hvor meget kunne siges for og imod snart sagt en hvilken som helst løsning. Læsningen af Munchs referat af denne forpostfægtning efterlader ikke indtrykket af, at de radikale var alt for ivrige efter at hjælpe ministeriet til en overenskomst. De radikale må allerede inden forhandlingen have været klar over, at I. C. Christensen ville modsætte sig en aftale. Ved at tale om Frederiksværk, når venstremændene nævnedes Otterup, gjorde de det sværere for Berntsen og Neergaard i forholdet til I. C. Christensen. I det hele må man vel sige, at havde der været forligsvilje, så var man begyndt med en generel drøftelse om aftale eller ikke-aftale og først derefter set på de enkelte kredse. En sådan begyndelse har hverken I. C. Christensen eller de radikale ønsket, og Berntsen og Neergaard har da måttet tage udgangspunktet, som det bød sig, og håbe at få drøftelsen drejet ind i et for deres planer mere frugtbart spor.

Neergaard greb nu ind med en appel til de radikale: Grundlovssagen kunne kun gennemføres ved samvirken mellem V, R og S og under en Venstre-regering. Svækkedes Venstre, mistede ministeriet autoritet. R og S turde ikke udnytte valget til at gå mod V, hvilket ville være det kraftigste våben i Højres hånd. Anders Nielsen føjede til, »at tilbagegang for ministeriets parti ville være et mistillidsvotum«.

På ny gik man over i drøftelsen af de enkeltes valgkredses forhold. Slebsager – gennem hvis røst I. C. Christensen talte – skar igennem med et indlæg, hvori kvintessensen (stadig ifølge Munch) var, at mens Venstre stod alene, allierede R og S sig. Henvendt til ministrene greb Rode nu også om nælden, idet han spurgte: »Men er det da Deres mening, at vi skulle tilstræbe en ordening, hvorefter de tre parter konsekvent skulle støtte hinanden overalt?« Hertil sagde både Berntsen og Neergaard, at det var umuligt, og svaret var det samme, da Rode dernæst spurgte, om man da skulle stræbe efter status quo så nær som mulig. Yderligere skærpedes drøftelsen ved, at Slebsager fremkom med en bemærkning om, at dersom R og S fik flertal, kunne regeringen ikke føre grundlovssagen videre. Hertil svarede Rode noget uoprigtigt, at det dog var »alt for pessimistisk en betragtning, derfor er der jo ingen sandsynlighed«. Nu nærmest bønfaldt Neergaard de radikale om at være med til at knuse I. C. Christensens modstand, idet han gentog, at det for grundlovens skyld var nødvendigt, at regeringspartiet beholdt sin styrke.

Omsider – efter at mere end mødets halve tid var forløbet – tog I. C. Christensen ordet, men kun for at sige, at Venstres bestyrelse var repræsenteret, »fordi de radikale ville have en sammenkomst med ministeriet. Nu kan vi jo meddele partiet, hvad vi har hørt; det er jo ikke meget – de radikale er

Nur ruhig! Hit med Uniformerne!
Motivet fra Bankoverfaldet

Mens døren vogtes af Sigurd Berg, tager den skumle I. C. Christensen munderingen fra Berntsen. Neergaard ser stående til. De andre ministre er bange og vrede. Alfred Schmidt i Blæksprutten 1913

kommet her uden program«. Denne bemærkning gav anledning til den allerede omtalte diskussion om, hvem der havde taget initiativet til mødet.

Efter denne spurgte Rode, om ministeriet kunne meddele noget om, hvorledes den tænkte sig grundlovssagens videre gang. Rode kan ikke have været i tvivl om, at Berntsen på grund af I. C. Christensen ikke kunne besvare dette spørgsmål, og det holdt da også stik. Efter en finte fra Rode om gennemførelsen af forsvarslovene under en mindretalsregering i 1909, gik man over til en subtil drøftelse af landstingsvalget. Derefter syntes I. C. Christensen, at nu kunne det være nok, hvorfor han erklærede, at de radikale ikke havde noget program for en valgaftale. Det betød så lidt, om de ville stille op i de nævnte kredse, f.eks. Verringe, hvor indenrigsminister Jensen-Sønderup var valgt, og Frederikshavn, sagde han. Rode reagerede på dette, formentligt ikke uden lidenskab, ved at tilspørge I. C. Christensen: »Er det da Deres mening, at De ikke ønsker, at vi skal undlade at opstille i Frederikshavn, at det er Deres mening, at De ikke ønsker, at vi skal undlade fællesopstilling med Socialdemokratiet i Verringe?« Ifølge Rodes tilføjelse til Munchs referat sagde I. C. Christensen »noget som: Ja, det kan såmænd være ganske det

samme, hvortil N. N. og Kl. B. begge fremkom med hastige, beroligende udbrud: Nå, nå, nej, nej el. lign. «

Efter endnu nogle spidse bemærkninger om Højres støtte til Venstre ved valget i 1910 sluttede I. C. Christensen mødet med ordene: »Ja, nu kan vi jo fortælle partiet, hvad vi har hørt, skønt jeg ikke rigtig ved hvad«. Hertil bemærkede Rode, at de radikale var rede til ny forhandling, dersom det ønskedes⁷.

Munchs indtryk var ifølge hans erindringer, at Berntsen og Neergaard havde ønsket en aftale, men at I. C. Christensen standsede denne. Gang på gang brød han ind med spottende bemærkninger, skriver Munch⁶. De radikale forhandlere gik fra mødet med den overbevisning, at I. C. Christensen bevidst stilede mod at bringe Venstre i mindretal for at få grundlovsforslaget til at falde og derpå gennemført et nyt ved et forlig mellem Venstre og Højre. Denne opfattelse er ganske utvivlsomt i alt væsentligt korrekt – måske med undtagelse af påstanden om, at I. C. Christensen ville søge forlig mellem Venstre og Højre. Han ville snarere blot sikre tilpas med konservative garantier i grundloven, så kunne det ske i et eller to tempi og med det flertal, som bød sig. Men fremfor alt: Ikke under et ministerium Berntsen-Neergaard; det måtte nemlig antages at ville betale for høj en pris.

Edvard Brandes' dom var denne: I. C. Christensen »har som altid været fast og klog; han har ganske afvist al overenskomst ved de mundtlige forhandlinger med radikale og socialdemokrater – han vidste jo også, at alle tilbud var på skrømt ...«⁷.

I. C. Christensens hensigter lader sig også udlede af Venstres partimøde 19. april, hvor man diskuterede forløbet af forhandlingen 17. april. Partimødet blev i virkeligheden et stormfuldt og pinligt opgør mellem I. C. Christensen og hans tilhængere på den ene side og Berntsen og Neergaard og deres væbnere på den anden. Både I. C. Christensen og Berntsen aflagde rapport. Og der var egentlig ikke meget at sige ud over, at man ikke havde truffet aftaler med S og R, som kun ville hjælpe V mod Højre – og at der antagelig ikke blev nogen egentlig aftale mellem S og R. Så langt så godt; men nu fremdrog I. C. Christensen, hvad der i Venstres partiprotokol kaldes »Frijsenborgaffæren«.

Samme morgen, som Venstre senere på dagen holdt partimøde, havde de frikonservatives leder, grev Frijs i *Berlingske Tidende* offentliggjort en erklæring, hvori han berettede om den sammenkomst, han sammen med sin partifælle, landstingsmand Chr. Rottbøll havde haft med Berntsen på Frijsenborg 29. august 1912. Her havde Frijs søgt at fastholde Berntsen på Venstres og ministeriets hidtidige to-tempi politik ved at stille de frikonservatives støtte i udsigt til et kompromis, der nedsatte valgretsalderen til 25 år, gav kvinder

valgret og indførte forholdstalsvalg i byerne, men lod landstinget urørt. Ved samme lejlighed havde Frijs søgt Højres støtte gennem landstingsmand, lensgreve C. C. Holstein-Holsteinborg, men havde dog kun opnået Holsteins personlige tilsagn i et brev af 1. september 1912, ikke partiets⁸. Holsteins brev blev af Frijs sendt til Berntsen. Denne havde dengang – dvs. 30. september 1912 – refereret samtalen for Venstres rigsdagsgruppe, men i en uklar form og med fremhævelse af, at de frikonservative ville kræve valgalliance og ministerposter. På dette tidspunkt havde Berntsen besluttet sig for et-tempo-politikken, og der var derfor ingen grund til at skabe unødigt modstand mod denne politik ved at røbe de frikonservatives forhandlingsvilje. Frijs synes under besøget at have opfattet Berntsen som fortsat tilhænger af de to tempis politik; men det er ikke muligt at trænge til bunds i, hvad der faktisk passerede på Frijsenborg. Klaus Berntsens uskyldsbare forklaring om en selskabelig, privat sammenkomst virker dog ikke overbevisende⁹.

Hvad der altså står fast er, at Frijs midt under Venstres forhandlinger med radikale og socialdemokrater offentliggjorde en beretning om mødet og tillige grev Holsteins brev. Meningen kan kun have været et sidste forsøg på fra de frikonservatives side ved et udspil til I. C. Christensen at standse Neergaard og Berntsen. Eller sagt på en anden måde: Ved offentliggørelsen ville Frijs lægge pres på to-tempi-tilhængerne i Venstre.

I. C. Christensen tog da også imod udfordringen. På partimødet 19. april besvarede han sig over, at hverken Venstres bestyrelse eller han selv havde fået fuld besked om mødet på Frijsenborg. I. C. Christensen fremdrog nu, at efter Venstres beslutning 30. september 1912 var Frijs gået til ham, og først da havde han fået ordentlig besked, nemlig at de frikonservative kun krævede forholdstalsvalg i byerne for at gå med til første tempo. Men på dette tidspunkt havde Venstre – inklusive I. C. Christensen – offentligt bundet sig til det ene tempos politik. I. C. Christensen havde da resigneret og havde ikke søgt at omgøre Venstres beslutning. Som partiprotokollen gengiver I. C. Christensens indlæg 19. april, kan der ikke være tvivl om, at han har følt sig ført bag lyset af Berntsen.

Denne forsvarede sig med, at der på Frijsenborg var tale om »en tilfældig samtale«, og at han ikke havde bundet sig til noget som helst. Berntsen oplæste nu et brev af 30. august 1912, hvori Frijs med henvisning til den foregående dags samtale manede Berntsen til ikke at røre landstinget og udmalede det skæbnesvangre i en hele landet omfattende forholdstalsvalgmåde, som Højre ville kræve og R og S slutte sig til¹⁰. Formentlig har Berntsen ment, at brevet var et alibi med hensyn til at vise, at han intet havde lovet på Frijsenborg, hvad også Anders Nielsen slog fast på mødet 19. april. Ret beset kan man dog intet udlede herom af brevet, der nok giver udtryk for

Under selskabelige Former

Jeg var med som Gæst og fælle mig som sådan sikret mod Offentlighedens Indblanding i vor rent fortrolige Samtale.

Klaus Berntsen

»Under selskabelige former,« kaldte Alfred Schmidt denne tegning i Klods Hans 25.4.1913. Mens grev Frijs skænker champagne, serverer grevinden kirsebær for Berntsen. I baggrunden ser den frikonservative godsejer Rottbøll polisk til. Berntsen havde ikke megen glæde af sit forsøg på at spise kirsebær på Frijsenborg.

Mogens Frijs' ønsker og bekymringer, men uden overhovedet at omtale eller antyde Berntsens holdning. Hvad angik spørgsmålet om valgalliance og ministerposter havde Berntsen i sin redegørelse 30. september 1912 ikke tænkt på de frikonservative, men på ... det gamle Højre¹¹.

Der veksledes endnu nogle bemærkninger mellem I. C. Christensen og Berntsen om stor eller lille grundlovsændring, hvorefter partimødet måtte afbrydes på grund af møde med Venstres redaktører, organisationsbestyrelse og rigsdagsmænd.

Men mandag 21. april holdt Venstres bestyrelse møde for at drøfte, om man skulle genoptage partimødet. Tonen i Slebsagers referat var nu en hel del skarpere end 19. april, hvad der – referatets rigtighed forudsat – kan hænge sammen med, at Berntsens modstandere dels havde haft tid til at læse avispolemikken om »Frijsenborg-affæren« (derunder Frijs' brev af 30. aug. 1912 offentliggjort af Berntsen på opfordring af Frijs), dels havde haft tid til at sunde sig. P. Th. Nielsen kritiserede skarpt, at Berntsen 30. september 1912 kun havde givet bestyrelsen »nogle almindelige bemærkninger«. Slebsager,

Broberg og N. C. Jensen sluttede sig hertil. I. C. Christensen selv sagde: »... havde jeg vidst fuld besked den 30. sept., da havde jeg arbejdet for at fortsætte ad de to tempis vej«. Nu kunne der imidlertid efter hans mening ikke være tale om at forlade den samlede forfatningsreform, og han fandt det derfor uønskeligt at indkalde til nyt partiskædemøde. Landstingsmand Jørgen Pedersen fandt sig som de andre vildledt af Berntsen og mente, at Venstre nu var blevet snydt for en fornuftig løsning. Han sluttede sit indlæg: »Jeg ser nu meget mørkt på den politiske situation, thi enten bliver regeringen nærmest fører for de radikale og socialdemokraterne, eller også bliver Venstre nødt til at troppe op efter en radikal regering«¹².

I. C. Christensens ønske om ikke på ny at involvere den samlede rigsdagsgruppe blev imødekommet. Hans motiv til ikke at bruge »Frijsenborgaffæren« til nu at knuse Berntsen har været et ønske om ikke at splitte Venstre forud for valget. Men han havde ved sine udtalelser vist, at Berntsen efter valget måtte regne med ham som modspiller, og adskillige af Venstres rigsdagsmedlemmer – også indflydelsesrige folk – havde tilkendegivet, at de ville følge I. C. Christensen.

4. Valgkampen og valget 20. maj 1913

Tre dage inden sammenbruddet af de trekantede forhandlinger havde Edvard Brandes foruddiskonteret resultatet af valget. 14. april 1913 skrev han til Oskar Johansen, at der kun var to muligheder: Enten et ministerium I. C. Christensen, der i forståelse med Højre gjorde en ende på hurlumhejen, eller et ministerium Zahle, der i forståelse med Socialdemokratiet fortsatte den. Han troede især på den sidste mulighed, fordi alle partier i virkeligheden ønskede det. Brandes formulerede det således: »Jeg erfarer også, Kongen tror derpå: Ministeriet bestående af Zahle, Munch og Rode («de tre førere»), Slengerik forsvarsminister, Heilbuth handelsminister, og i hvilket Zahle [efter E. B.s mening urealistisk. T. K.] mener at kunne optage Pedersen-Nyskov, P. Th. Nielsen og »på en ringe plads måske Neergaard« verba ipsissime«¹.

Om Zahle virkelig har tænkt sig et ministerium RV med Neergaard »på en ringe plads« lader sig ikke afgøre med Brandes som kilde, og Heilbuth som handelsminister var ikke troligt, når Brandes – hvad han med falsk beskedenhed lod uomtalt – havde forbeholdt sig finansministerposten, eftersom han som bekendt fandt, at »én jøde var nok«, nemlig han selv. Nej, det interessante ved Brandes' vidnesbyrd er hans overbevisning om, at de radikale på ny ville komme til magten, fordi »alle parter« ønskede det, dvs. de radikale selv, I. C. Christensen og Kongen.

Der er logisk overensstemmelse mellem den vurdering, Brandes i det

ovenciterede anlagde og hans holdning på Det radikale Venstres landsmøde i Odense fire dage efter, 18. april. Her holdt han sin bekendte tale om at »gå ud på landevejen og slå ihjel«, dvs. at de radikale først og fremmest skulle se at få så mange som muligt af deres egne valgt.

Hovedfjenden for Brandes – som for de andre radikale – var I. C. Christensen. I nogle betragtninger sendt til Oskar Johansen 26. april 1913, altså umiddelbart efter landsmødet, udtrykte Brandes det med disse ord: »Han er den eneste fører, vilje og kløgt imellem alle disse moderate folk, og i virkeligheden føres her i Danmark hele kampen imod eller om denne mand, hvad der er ganske stolt for ham. Jeg vil derfor næppe blive træt af at angribe ham, så længe jeg leger med (et år endnu), for han skal da vide, at vi forstår, hvem der spærrer vejen og »helliggør« politik«¹.

Rode erklærede på landsmødet, at det gjaldt om at få valgt så mange »sikre venner« af grundlovssagen som muligt. Typisk for Rode sagde han videre, at han var overbevist om, at vælgerne »med hårfin sikkerhed« ville træffe deres valg. Hermed havde han ikke bundet sig til nogen side. Munch udtalte sig mere utvetydigt og i overensstemmelse med den linje, han med stor konsekvens havde fulgt lige siden 1905: De radikale skulle rykke frem med de flest mulige kandidater, og dernæst skulle de støtte socialdemokraterne. Da han forinden havde sagt, at I. C. Christensen stræbte efter at hindre et grundlovsforlig, var der ikke meget tilsagn i hans bemærkning om, at man også skulle »stå roligt og velvilligt over for ministeriet. Vi ønsker, at regeringen skal føre sagen frem; et valgnederlag for Venstre behøver ikke at betyde dannelsen af en radikal-socialdemokratisk regering«². Det var så sandt, som det var sagt, eftersom resultatet helst skulle blive en ren radikal regering.

Landsmødets forløb gav i øvrigt den radikale rigsdagsgruppe frie hænder. Det vedtagne valgmanifest talte kun om støtte til grundlovsforslaget og til de »mænd, der med urokkelig troskab vil hævde den almindelige valgret som grundlag for begge ting«².

Allerede i februar 1913 havde også Socialdemokratiets kongres med et stort flertal som nævnt givet sin rigsdagsgruppe tilslutning til grundlovspolitikken og til valgtaktikken: Regeringsforslaget skulle støttes mest muligt. 20. april vedtog partiets hovedbestyrelse en resolution efter de samme retningslinjer, men med den tilføjelse, at jo flere socialdemokrater, der blev valgt, desto sikrere ville grundlovsforslaget være³.

Begge de to mest ivrige grundlovspartier kunne altså gå ud i valgkampen med sikkerhed for rygdækning fra vælgerorganisationernes side.

Anderledes var Venstres stilling. Det var et hus i splid med sig selv, hvilket ikke forblev skjult for vælgerne. 25. april 1913 skrev I. C. Christensen i *Tiden*, at det nyvalgte folketing burde tage »en virkelig forhandling med landstin-

get« om grundlovssagen. Om de resultatløse forhandlinger vedr. valgforbundhed det i artiklen, at et valgforbund mellem V og S-R ville være ødelæggende for Venstre, fordi det var uenig med »de to radikale partier« om så mange forhold. Og for at hæve al tvivl om sit standpunkt sluttede I. C. Christensen med, at han fremfor et Venstreministerium, der var afhængig af S og R, langt ville foretrække »et radikalt-socialistisk ministerium, det ved man dog, hvad er«.

Samme dag holdt Venstre partimøde, hvor finansminister Neergaard forelagde udkast til valgmanifest. »Dettes indhold var godt nok«, siger P. Munch. Det rummede nemlig en sætning om, at »den almindelige valgret skal råde i begge rigsdagens ting ligesom i juni-grundlovens dage«⁴. I Venstres gruppe tog alene folketingsmand Chr. Ravn forbehold, i øvrigt gaves tilslutning ved navneopråb. I. C. Christensen bemærkede, at dersom landstingets medlemmer alle kunne gå med, så var det godt; »men ellers ville det jo ikke se så godt ud«. Og det så ikke så godt ud. Landstingsgruppens formand, direktør L. Broberg oplyste, at Venstres landstingsgruppe var delt. Valgopråbet blev derpå vedtaget, men kun 54 af 57 folketingsmænd underskrev det. Meget værre stod det til i landstingsgruppen, af dens 23 medlemmer stemte 13 for valgopråbet, 10 imod. For dog nogenlunde at holde sammen på gruppen havde 20 (mod 3, deriblandt gruppens formand, Broberg) vedtaget en udtalelse om, at man ønskede en forfatningsændring i juni-grundlovens ånd – altså en svagere tilkendegivelse end folketingsgruppens udtalelse – og at man ville støtte Venstres kandidater ved valget. De tre meldte sig derpå ud af partigruppen. På den anden side var blandt modstanderne af regeringens grundlovsforslag så fremtrædende personer som professor Falbe-Hansen og tidl. minister Enevold Sørensen.⁵

Det kan næppe undre, at Venstres situation – og dermed regeringens – vakte bekymring hos det, man nu om stunder ville kalde »de progressive kræfter«. I nogle få kredse havde Venstre aftaler med Højre, andre steder med Det radikale Venstre og i atter andre kredse med Socialdemokratiet eller med både radikale og socialdemokrater; men i det alt overvejende antal kredse stod Venstre alene.

Også Højre gik til valg under ugunstige forhold på grund af valgsystemet, der langt fra gav partiet en repræsentation, som stod i forhold til vælgertallet. Derimod havde som ved tidligere valg Socialdemokratiet klare aftaler i næsten alle kredse med Det radikale Venstre.⁶

Valgresultatet blev i mere end én henseende skelsættende. Stemmetal og mandatfordeling blev⁷:

	1913	1910
Socialdemokratiet	107.000 (32)	99.000 (24)
Radikale	68.000 (31)	65.000 (20)
Venstre	105.000 (44)	118.000 (57)
Højre	81.000 (7)	65.000 (13)
	114	114

Socialdemokratiet var hermed landets største parti i stemmemæssig henseende. Det ses, at partiet på grund af valgordningen (enmandskredse) måtte betale en høj pris for sine mandater, de radikale en meget lav, Højre en umådelig høj. Der var et stort flertal for en ny grundlov; men hverken udfaldet eller de ved valget indgåede valgalliancer indicerede, at Klaus Berntsens regering nødvendigvis skulle gå af. For grundlovsvennerne var valgresultatet udmærket, da det udelukkede et forlig med Højre. Hvor der i 1910 i folketinget var et VH flertal på 70, var der nu et SR flertal på 63.

Gjort op efter stemmer var det solide folketingsflertal imidlertid opnået ved et mindretal af stemmer, nemlig 175.000 af S og R over for 186.000 af V og H. Den altid noble P. Munchs kommentar var: »Det fristede ingen af os til at søge den dårlige valgordning opretholdt«⁸. På den anden side var det i den politiske kamp på rigsdagen den mandatmæssige styrke, der talte, og fristelsen til at udnytte den kunne P. Munch og hans fæller ikke modstå, hvad man næppe kan fortænke dem i.

5. Forpostfægtningerne indtil 12. juni 1913

Straks efter valget begyndte så pokerspillet om regeringsmagten. Munch skriver i sine erindringer, at der i den radikale lederkreds var

»enighed om, at det gunstigste ville være, om ministeriet Berntsen fortsatte, til grundlovsforslaget var gennemført. Vi var klar over, at gennemførelsen endnu ville møde store vanskeligheder. Landstingets flertal stod jo vedblivende fast imod, en halv snes af Venstres landstingsmænd havde før valget vist, at de ikke følte sig bundne til forslaget, og vi nærede ingen tvivl om, at I. C. Christensen ville gøre sit yderste for at hindre, at det gennemførtes. Det var klart, at disse vanskeligheder lettest kunne overvindes, når ministeriet Berntsen vedblivende førte an, og den bekymring, vi lige til valgdagen havde næret for, at dette skulle springe ud i et utilfredsstillende forlig under pres fra I. C. Christensen og i ønske om at nå et resultat, behøvede vi jo ikke længere at nære, nu da der var et nyt flertal i folketinget«¹.

Citatet er et typisk eksempel på, hvor farligt det er at anvende P. Munchs optegnelser ukritisk. Bag en maske af tilsyneladende lidenskabsløs saglighed bringes en række faktiske, »objektive« oplysninger. I virkeligheden er

optegnelserne stærkt selektive. I dette tilfælde gengiver de korrekt Det radikale Venstres officielt erklærede hensigt; men den reelle taktik har han i dette som i andre tilfælde haft en lykkelig evne til at fortrænge. Der er altså ikke tale om en korrekt fremstilling af situationen, som den tegnede sig for de radikale ledere. De må straks have kalkuleret med, at I. C. Christensen sandsynligvis ville afsadle Klaus Berntsen, og de har endvidere anset det for ønskeligt, fordi vejen for et rent radikalt ministerium dermed var banet. Klaus Berntsen og Neergaard m.fl. kunne – så stærkt de havde ført sig frem i denne sag – vanskeligt som ex-ministre modsætte sig, at en radikal regering gennemførte deres grundlovsforslag, og I. C. Christensens og Højres modstand ville formentlig være den samme. Men naturligvis måtte de radikale af taktiske grunde for at komme til på så gunstige vilkår som muligt en tid anbefale ministeriet Berntsens fortsættelse.

Ove Rodes lederartikler i *Politiken* er et følsomt barometer for Det radikale Venstres taktik. Allerede i sin første kommentar til valget skrev han vel, at Venstre stadig var folketingets stærkeste parti og dets største mindretal, som kunne forvente loyal støtte fra R og S, men det havde lidt et delvist parti-nederlag, ligesom der kunne ventes »en vis modstand imod dets forbliven« inden for Venstre selv². Denne modstand konstateredes med det samme, idet alle Venstres aviser på nær *Lolland-Falster Folketidende* krævede ministeriets omgående afgang. Meddelelsen om den forestående demission blev opfattet som uafvendelig og nødvendig. Eksempelvis skrev I. C. Christensens talerør, *Aalborg Amtstidende*, sarkastisk, at nu måtte grundlovssagens varmeste venner selv til at tage fat³. Ove Rodes kommentar lød: »Endnu inden ministeriet Berntsen er afgået ved døden, har hr. Christensen bestilt kisten og sat dødsannoncen i avisen«. I. C. nøjedes ikke med annoncen. I sit eget blad *Tiden* skrev han så at sige hver uge efter valget ministeriet Berntsens nekrolog. Igen og igen fremførte han, at magten lå i, hvad han kaldte, »de radikale partier«s hænder. Hvis Venstres ministre fortsatte, ville de blive »magtesløse magthavere«, og det fandt Venstres stærke mand uholdbart⁴.

Dette forhold medførte, at Rode i *Politiken* så meget desto stærkere kunne give udtryk for, at regeringen burde blive og gennemføre grundlovssagen⁵. Der skulle meget vanheld til, hvis han blev taget på ordet, når hele Venstrepressen med baggrund i I. C. Christensens holdning ønskede ministeriets afgang. På den anden side måtte den situation forberedes, at Det radikale Venstre kom til at danne regering, og derfor slog Rode 23. maj 1913 på, at ministeriet jo kunne blive tvunget bort af sine egne; underforstået måtte naturligvis en anden regering til. Han undlod klogeligt at sige noget om hvilken.

30. maj strammede Rode udtryksformen, idet han lod en lederartikel slutte

med, at ministeriet kunne blive, hvis det ville, hvad Det radikale Venstre helst så, men uundværligt var det ikke, »og hvis dets parti, når rigsdagen træder sammen, forlanger, at det ikke må melde sig til tjeneste igen, så kommer både folketinget og grundloven nok ud over denne vanskelighed«.

Hvis de radikale ledere ellers bad aftenbøn, er det ikke vanskeligt at forestille sig dens indhold.

Er således Det radikale Venstres forhåbninger relativt lette at gennemskue, er Socialdemokratiets holdning ulige mere kompliceret, af hvilken grund en digression synes påkrævet. Socialdemokratiets forhold til samarbejde med andre partier var ambivalent; men den praktisk-taktiske linje sejrede dog hurtigt over den teoretiske. Ved alle valg siden Det radikale Venstres stiftelse i 1905 havde man som nævnt haft aftaler med dette parti om opstilling.

Afholdenheden var større, når det gjaldt regeringsdeltagelse. Men hverken Borgbjerg eller Stauning havde været medlem af folketinget ret lang tid, før det stod klart for dem, at arbejderklassens interesser ikke blot kunne gavnes i de lavloftede rigsdagslokaler i Fredericiagades kaserne, men i høj grad også, dersom Den røde Bygnings navn gaves en dybere mening ved, at Socialdemokratiet stillede ministre og derved fik andel i den udøvende magt. Borgbjerg og Stauning så også, at det kunne have lange udsigter, hvis man skulle vente på det absolutte flertal. Allerede i 1904 havde Staunings forgænger som partiformand, P. Knudsen, i en tale på Internationales kongres sagt, at et stærkt Socialdemokrati i mindretal kunne tænkes at gå i regering med et radikalt parti, som ville gennemføre en del af Socialdemokratiets fordringer. For at tilsukre pillen en smule føjede han til, at de pågældende skulle indtræde som »partirepræsentanter«⁶. Hvad ellers, kunne man spørge.

På kongressen i 1908 vedtoges ganske vist enstemmigt, at »Socialdemokratiet afviser enhver tanke om, at det kan deltage i dannelsen af et ministerium, før partiet har absolut flertal i folketinget«, men allerede to år efter fik kongressen forelagt en færdig allianceaftale med Det radikale Venstre. Den blev vedtaget, hvad der var et utvivlsomt tegn på, at folketingsgruppen havde etableret sig som et stærkere organ end kongressen, dvs. medlemsorganisationen⁶.

26. april 1913 kunne Brandes da også oplyse Oskar Johansen om, at Borgbjerg både til Zahle og ham selv havde erklæret, at der efter valget var tre muligheder: »Et fællesministerium af alle tre partier, et radikalt-socialistisk ministerium og et radikalt ministerium støttet af socialdemokraterne«. Det var Brandes' opfattelse, at Borgbjerg næppe var begejstret for den sidste mulighed, som Brandes fortsat fandt »til en vis grad eneste mulige«⁷.

I sammenhæng hermed skrev 22. maj 1913 *Social-Demokraten*, hvis redak-

tør var Borgbjerg, at ministeriet burde fortsætte, men at også Socialdemokratiet i henhold til de internationale kongresbeslutninger kunne indtræde i en regering under ekstraordinære forhold, som f.eks. når det gjaldt grundlovssagens gennemførelse.

Det dilemma, som Socialdemokratiet kunne komme i, vakte interesse blandt udenlandske partikammerater. I al fald ser det ud til, at den svensktyske medarbejder ved *Vorwärts*, Wilhelm Jansson, efter den nys citerede artikels fremkomst har skrevet til Genosse Stauning og bedt om udlægning af situationen til brug for artikler i *Vorwärts*⁸. I et brev af 29. maj 1913 til Jansson skrev Stauning, at han fandt situationen vanskelig, og at han ikke selv var helt klar over, hvilken vej partiet burde gå. *Social-Demokratens* artikel var, hævdede Stauning, »hovedsageligt beregnet som skræmmende middel til at få Venstre til at fortsætte. Men naturligvis kan det forme sig, så vi for alvor må drøfte sagen«⁹. I en længere redegørelse af 1. juni 1913 uddybede Stauning problemet, idet han bl.a. fremførte, at en grundlov næppe kunne gennemføres under en radikal regering. Den ville utvivlsomt lide nederlag ved det krævede opløsningsvalg, »hvorefter I. C. Christensen stiger frem«. Det er åbenbart, at Stauning har været i bekneb for argumenter, når det gjaldt at forsvare *Social-Demokratens* bemærkning om i givet fald at gå med i en regering, thi han skrev videre, at denne bemærkning straks havde medført, at rigsdagen nu ville blive indkaldt – en påstand, der ikke var hold i, da situationen under alle omstændigheder de facto nødvendiggjorde, at rigsdagen trådte sammen.

I redegørelsen understregede Stauning dog også omhyggeligt og tydeligt, at Socialdemokratiet kunne komme til at gøre alvor af truslen og »med tilslutning fra en kongres *eller lignende*« (forfatterens udhævnning) gå ind i en regering, »hvis opgave kun var at føre grundlovsændringen igennem«. Stauning troede, at der ville kunne skabes stemning herfor i partiet; men han gjorde opmærksom på, at det kunne »ende med en radikal regering bundet til os med visse aftaler og med vor støtte under bestemte betingelser«¹⁰.

Det kan ikke anfægtes, at Socialdemokratiet var vitalt interesseret i den med grundlovsrevisionen nært forbundne valgretsudvidelse, og at partiet ville skyde næsten alt til side for at opnå denne. Men der kan næppe heller være tvivl om, at der lå videregående ikke blot taktiske, men også strategiske betragtninger bag den holdning, *Social-Demokratens* ledende artikel af 22. maj udtrykte. En »grundlovgivende regering«, der banede vejen for lige og almindelig valgret, kunne lanceres og forsvares som en engangsforeteelse over for de partifæller, der utvivlsomt ville sige knubbede ord om »ministersocialisme«; men havde man én gang været regeringsdeltager, kunne man lettere blive det igen, selv om der stadig ikke var socialdemokratisk flertal i folketinget. Meget taler således for, at Borgbjerg og Stauning kunne tænke sig, at

Socialdemokratiet blev regeringsdeltager, men da formentlig helst i en regering af alle tre grundlovspartier og ikke alene med de radikale.

Staunings tanker kom ikke kun frem i de vejledende breve til den tyske redaktør. På et møde i Varde 1. juni 1913 sagde han således, at lykkedes det fjenderne af grundlovsforslaget at hindre regeringen i at arbejde videre, ville partiet overveje situationen. »Man kommer derfor ikke uden om vort parti uden vor egen vilje, og vi skal vel vide at finde de veje og de former, under hvilke vi bedst kan fremme denne sag, der for tiden er den største folkesag i Danmark«¹¹.

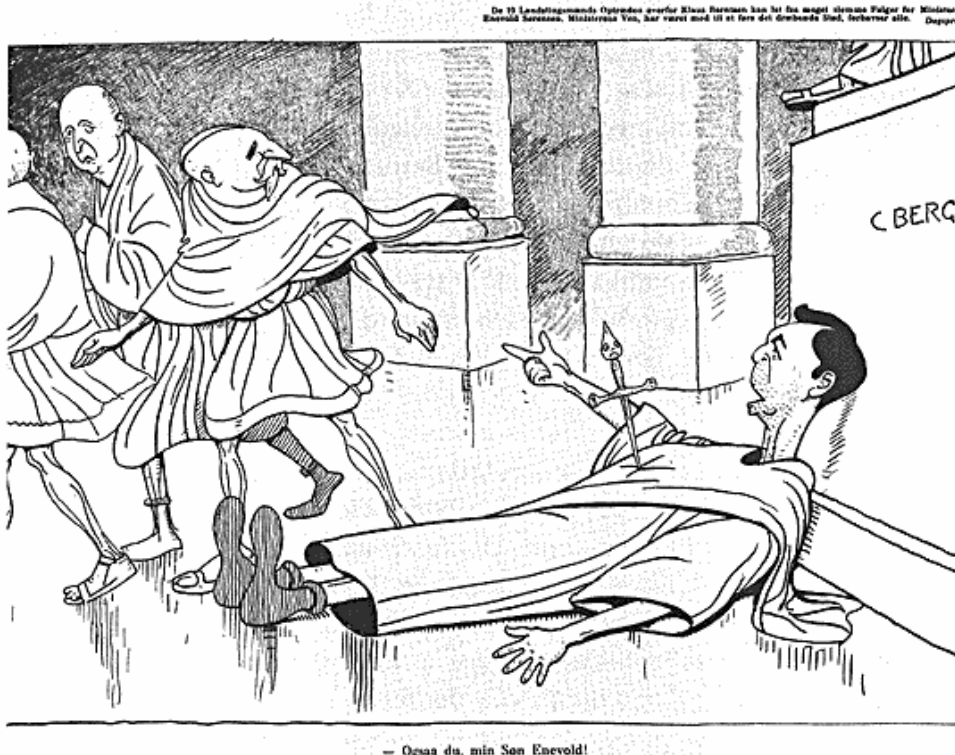
At den Stauning-Borgbjergske ledergruppe virkelig omgikkes med tanken om socialdemokratisk regeringsdeltagelse, bekræftes indirekte af en artikel i *Demokraten*, hvor landstingsmand Harald Jensen advarede sit parti imod at gå i regering, samtidig med at han benægtede, at Socialdemokratiet havde sådanne tanker! Andre socialdemokrater som f.eks. redaktør Sundbo, Esbjerg, delte Harald Jensens opfattelse. Også dengang havde partiet en venstrefløj, der var mod at gå til bal i den borgerlige, selv om det kunne give håndgribelige resultater.

Når Det radikale Venstres og Socialdemokratiets holdning og motiver først er taget op til behandling, skyldes det naturligvis i nogen måde efterrationalisering, historikerens privilegium. Vi ved, at det var disse to partier, der tog stikket hjem - også i højere grad end det var menneskeligt muligt at forudse dengang.

Lige så vigtig eller vigtigere var imidlertid Venstres holdning. Hvis dette kunne enes om, at ministeriet Berntsen skulle fortsætte, var de øvrige partier bortset fra Højre taget på ordet og havde at levere den fornødne støtte til grundlovens gennemførelse. Men det var ikke tilfældet. Venstre var som flere gange omtalt ikke indbyrdes enigt. Stillingen i partiet var vel i princippet den samme efter valget som før, men øget var I. C. Christensens muligheder for at ombringe de to gamle moderate ledere Berntsen og Neergaard med samt deres idealer, der nok var smukke, men dog enfoldige, for de to så efter I. C. Christensens opfattelse ikke, hvad de indebar.

Torsdag 22. maj holdtes ministermøde, og her besluttedes det, at ministeriet skulle indgive sin demissionsbegæring samme dag, som rigsdagen mødte til ekstraordinær sommersamling. Denne dato sattes til 12. juni, hvorved der sikredes ministeriet tre uger til at søge at udmanøvrere I. C. Christensen. Det skal i øvrigt understreges, at de tre ugers frist uden ophævelser blev accepteret ikke blot af I. C. Christensen, men også af socialdemokrater og radikale. Alle vidste nok, at det var det tidsrum, som spillet om magten krævede.

Tirsdag 27. maj mødtes ministeriet med bestyrelserne for Venstres rigsdags-

Under indtryk af I. C. Christensen begyndte Berntsens tilhængere hurtigt at desertere, blandt dem også tidligere minister Enevold Sørensen, hvad der overraskede mange, ikke mindst Klaus Berntsen selv. Alfred Schmidt har i Klods Hans 9.5.1913 overført temaet til den klassiske oldtid. Dolkens skæfte forestiller I. C. ...

grupper, der tiltrådte regeringens beslutning, hvorom en officiel erklæring udsendtes. Denne var formuleret således, at alle muligheder var holdt åbne. Den meddelte nemlig kun, at ministeriet ville indgive sin demissionsbegæring, hvilket ikke udelukkede, at det fortsatte, hvis sonderinger viste, at det ikke havde et flertal imod sig¹².

Formentlig lørdag 31. maj henvendte Stauning sig (i Berntsens fravær) til Neergaard, der oplyste, at ministeriet ved demissionsbegæringens indgivelse 12. juni ville råde Kongen til at henvende sig til Stauning og Zahle. Neergaard sagde derimod intet om, hvad der videre kunne tænkes at ske. I sin dagbog noterede han: »Jeg ... undgik at komme ind på, hvorledes situationen kunne lægges til rette med ministeriets genindtræden som mål«¹³. Hvis det ikke klart fremgår af det hidtil passerede, at ministeriet kæmpede en desperat kamp for at blive, viser denne optegnelse det til overflod. Stauning havde

svaret, at han ville bede Kongen om at henvende sig til det afgåede ministerium, hvilket Neergaard fandt ville give ministeriet en mulighed.

Stauning orienterede sent lørdag aften Ove Rode om sin samtale med Neergaard. Stauning vurderede situationen således, at det var tvivlsomt, om I. C. Christensen kunne hindre ministeriet Berntsens forbliven, hvis Kongen efter folketingets ønske opfordrede det til at blive. Stauning oplyste Rode om, at Socialdemokratiet skulle have gruppemøde mandag 2. juni, og han ville derfor gerne vide, om de radikale agtede at svare på samme måde, altså søge at gennemtvinge Berntsens forbliven. Men Stauning havde dog andre muligheder for øje, idet han over for Rode slog på, at en trekantregering af V, R og S ikke kunne udelukkes¹⁴.

At Stauning virkelig nærrede denne opfattelse, og at han havde dækning for den, fremgår af det første møde, den socialdemokratiske rigsdagsgruppe og partiets redaktører holdt efter valget. Det fandt sted mandag 2. juni kl. 10 og påhørte Staunings redegørelse for situationen. Ministeriets afskedsbegæring var nu definitiv, sagde han. Men Niels Neergaard havde også oplyst ham om, at Klaus Berntsen ville anbefale Kongen at anmode S og R om at danne regering, og når de sagde nej hertil, ville der foreligge en ny situation, »hvor Venstre naturligvis måtte tage sin part af ansvaret«. Den 60-årige partiveteran K. M. Klausen tog heraf anledning til at sige, at han af hensyn til grundlovssagen kunne tænke sig en regering af S, R og V, selv om han ifølge protokollen føjede til, at den almindelige lovgivning dog ville vanskeliggøre et sådant samarbejde. En anden veteran, den 59-årige Sigvald Olsen, fandt derimod, at man burde gøre alt for at bevare ministeriet Berntsen, og han ville advare mod, at Socialdemokratiet indtrådte i regering for tiden. Man burde holde sig »i nøjeste overensstemmelse med kongresbeslutningen i 1908«. Protokollen noterer herefter kun navnene på dem, der tog del i den påfølgende, utvivlsomt livlige debat: Niels Andreasen, Laust Rasmussen, Harald Jensen, Emil Wiinblad, Gustav Bang, H. P. Hansen (Mariager), N. C. Christensen, Borgbjerg, C. N. Hauge, Stauning, Hans Nielsen, Emil Marott, Jacob Christensen og sluttelig atter K. M. Klausen for at svare på den kritik, som formentlig Harald Jensen med størst autoritet havde fremført.

Stauning foreslog nu, at den socialdemokratiske gruppe fastholdt kravet om, at den nuværende regering skulle fortsætte arbejdet for den nye grundlov. Herefter refererer protokollen: »Nægter regeringen dette, kan socialdemokraterne under visse garantier måske medvirke til dannelse af en regering bestående af Venstre, radikale og socialdemokrater. Derimod bør man modsætte sig dannelse af en radikal-socialdemokratisk regering«. Denne indførelse er imidlertid overstreget, thi ved udsigten til således i et snuptag at opgive et

princip opstod der ny debat. Også denne gang kendes kun navnene på kombattanterne: Martin Olsen, Sundbo, Wiinblad, Laust Rasmussen, H. P. Hansen (Slagelse), Knud Hansen, Sigv. Olsen, L. W. Rasmussen, Oscar Jørgensen, Harald Jensen, Bang, Borgbjerg »m.fl.«

Derefter hedder det: »Det vedtoges at tiltræde Staunings forslag, dog at socialdemokraters indtrædelse i ministeriet betinges af ...«. Længere er sekretæren, N. Andreasen, ikke kommet, før han er blevet prikket på skulderen og derpå har streget de to sætninger ud for i stedet at skrive: »Staunings udtalelse tiltrådtes«, et udsagn, der nu alene gik på, at Venstre-regeringen skulle fortsætte. Stauning og hans meningsfæller i gruppen havde altså været for tidligt ude. Men mødets forløb viser på den anden side, at K. M. Klausen ramte det, Stauning tænkte og ønskede. Man fandt det blot ikke opportunt at føre det til protokols på dette tidspunkt.

I det samme dag afholdte forretningsudvalgsmøde i partiorganisationen oplyste Stauning, at Socialdemokratiet ikke ønskede at danne regering eller at indtræde i en sådan. Forudsat at forretningsudvalgets protokol referer rigtigt, har Stauning altså lagt det anderledes op end i gruppen. Han har ikke efter drøftelsen i denne ønsket noget debat om en hypotetisk situation. Diskussion kom der dog, men dens indhold kendes ikke. Den endte med, at medlemmerne tilsluttede sig Staunings udtalelser, derunder ønsket om at bevare ministeriet Berntsen.

Staunings henvendelse forårsagede en række rådslagninger blandt de radikale ledere. Man var bekymret over, om hans udspil over for Neergaard kunne spærre vejen til taburetterne. Rode orienterede lørdag 31. maj kl. ca. 23 Munch og senere også Brandes, der fandt Staunings henvendelse uklog, men dog fortsat mente, at det måtte ende med ministeriet Berntsens definitive afgang. Søndag 1. juni rejste Rode til Zahle, der var i Stege, for at drøfte situationen med ham og indhente hans opfattelse. Den var, at Det radikale Venstre skulle indtage en lige så velvillig holdning over for ministeriet Berntsens forbliven som Socialdemokratiet. Zahle havde via mellemmand fra Klaus Berntsen fået underretning om, at han og Neergaard var rede til at danne regering med de radikale¹⁵.

Mandag 2. juni kl. 12 gennemdrøftede Munch, Rode og Brandes så situationen. De havde nu også underretning om, hvad der hidtil var sket i forhold til Kongen, idet kabinetssekretær Krieger gennem generaldirektør Marcus Rubin løbende havde holdt Brandes underrettet, ligesom Krieger samme dag selv havde drøftet situationen med Brandes. Det stod herefter fast, at ministeriet ville indgive sin afskedsbegæring 12. juni kl. 10, så at rigsdagen straks kunne få meddelelse herom. Det var videre sikkert, at I. C. Christensen

såvel til Kongen som til Krieger havde udtalt, at »det var aldeles givet, at ministeriet måtte gå af« og de radikale derpå danne regering. Zahle kunne for ham gerne sætte sit navn under den nye grundlov, thi når den var vedtaget, ville der i løbet af et års tid komme valg, som det da kom an på. Som man vil se af det foregående, virker disse udtalelser som et troværdigt udtryk for I. C. Christensens holdning, selv om kilden er andenhånds.

Denne regeringsdannelse var den første, Kong Christian kom ud for som regerende. De regeringsdannelser, der forekom under hans far, var han overvejende iagttagere af, idet Frederik 8. i disse sager synes at have opretholdt en vis distance til sønnen. I forbindelse med dannelsen af ministeriet Holstein-Ledreborg i 1909 havde kronprins Christian dog været aktivt involveret ved bl.a. i egen høje person at køre til Ledreborg og hente den modvillige greve til hovedstaden¹⁶. Det er også kendt, at Kongen, der var officer til marv og ben, ikke så med sympati på de antimilitaristiske radikale og socialdemokrater, ligesom han havde et lunkent forhold til den parlamentariske statskik, som var blevet knæsat i 1901. Det må dog understreges, at Kongen på intet tidspunkt i 1913 havde planer om at fravige den dengang ret nye praksis ved f.eks. at søge et forretningsministerium dannet, skønt tanken principielt ikke var ham fremmed. Derimod følte Kongen et personligt ansvar, uanset at også grundloven af 1866 gjorde ham ansvarsfri. Det pinte Kongen, når han skulle sætte sit navn under noget, der bød hans idealer imod, og det var i disse år ganske meget. Han kunne ikke slå sig til ro med, at det dog var ministeren, hvis navn stod forneden til højre under den skrå streg, som bar både det retslige og moralske ansvar, thi stod der ikke også prentet Christian R. skrevet af ham selv? Ud fra en nutidsopfattelse er det let at ironisere herover, men dengang var det kun få år siden, Estrupæraen var ophørt, og det var dennes idealer, der prægede Kongen og skabte ham store vanskeligheder i forhold til det ministerium, som kom ud af krisen i 1913. Allerede til mødet 2. juni kunne Brandes med Krieger som kilde – altså officielt – oplyse, at Kongen ville kræve af den nye regering, at den skabte balance på finansloven, at militærlovene af 1909 ikke blev ændret, og at de kongevalgte landstingsmænd ikke kunne omfattes af den landstingsopløsning, som en grundlovsrevision fordrede.

Brandes havde hertil svaret, at det første krav var alle enige om. Det andet krav var opfyldt ved, at P. Munch som udtryk for partiets holdning havde sagt, at det nuvalgte folketing ikke havde mandat til at søge en ny forsvarsordning gennemført; det ville kræve et nyt valg eller en folkeafstemning. Bag denne formulering, som nu var meget praktisk, lå en erkendelse af, at der ikke var stemmer at hente på forsvarsspørgsmålet. Hvad det tredje krav om de kongevalgtes uopløselighed angik, havde Brandes svaret, at det ville være

ensbetydende med at sprænge alt. Også på dette punkt var de radikale dog leveringsdygtige med en pragmatisk løsning: Brandes sagde nemlig, at spørgsmålet burde henskydes til afgørelse i statsrådet, når det kom til at ligge for.

På mødet mellem de tre radikale ledere var der enighed om, at Kongen skulle rådføre sig både med Stauning og Zahle og ikke kun med Zahle, og Brandes mente, at han gennem Krieger kunne styre Kongens fremgangsmåde. Selv om Munch i sine optegnelser søger at bagatellisere de tre's forhandling ved at kalde den kandestøberier, er det dog efter hans eget referat åbenbart, at alle tre har været så sikre, som man nu engang kan være i politik, på, at resultatet ville blive en ren radikal regering.

I al fald gav de tre kandestøbere sig til at fordele ministerposter (se kap. 12). Allerede under denne drøftelse 2. juni trådte konturerne af det andet ministerium Zahle frem. At Zahle, Brandes, Rode og Munch skulle med i en radikal mindretalsregering, var naturligvis ret givet, men også navne som Hassing Jørgensen og Kristjan Pedersen blev bragt frem, mens den radikale finansmand Herman Heilbuth blev kasseret. Dagen efter skrev Edvard Brandes til Oskar Johansen: »Ministeriet kæmper for livet og er villigt til alt for at blive siddende – ikke mindst til en alliance med radikale mod I. C. Christensen. Jeg har den mening, at det alligevel ender radikalt, rent radikalt, men ganske overbevist er jeg dog ikke derom«⁷.

Brandes' optimisme modsvarede af Neergaards pessimisme. Uagtet P. Munch på anden og tredje hånd refererer Neergaard for udtalelser om, at »denne hr. I. C. Christensen« næppe kunne hindre ministeriets forbliven, skrev Neergaard dog 4. juni mismodigt til sin gamle politiske frænde, Frede Bojsen, at situationen var usikker og ubehagelig, og at den sikkert ville ende med ministeriets definitive afgang, skønt det var bedst, om det havde kunnet føre grundlovssagen igennem; men Venstres sammenhold lod, skrev han, meget tilbage at ønske¹⁷.

Grundlovsdag var Munch og Rode sammen på Langeland, og drøftelserne med henblik på en radikal regering fortsatte, uden at noget nyt tilsyneladende fremkom, bortset fra en strøtanke om at bruge Scavenius som forsvarsminister.

7. juni rapporterede Brandes på ny til Oskar Johansen, at han stadig troede på et rent radikalt ministerium, som også var det eneste, han personlig kunne tænke sig at indtræde i. I brevet nævnte han tillige, at de radikale havde »fået tilbud om at »samvirke« med de moderate også til ministeriumsdannelse selv med den risiko, at »Venstre« sprængtes derved⁷. Desværre er dette brev den eneste kilde, der konkret omtaler et tilbud af denne karakter fra de moderate, dvs. Berntsen og Neergaard; hverken Munch eller Neergaard omtaler det

således i deres optegnelser. Derimod nævner Neergaard, at den radikale løsgænger, marinelæge Holger Rørdam på et ikke angivet tidspunkt sagde til ham, at der var stemning i Det radikale Venstre for, at Neergaard skulle danne et koalitionsministerium. Dette havde Neergaard afvist med henvisning til, at R og S »først måtte have ordet«, og til, at Berntsen i givet fald burde lede en sådan regering¹⁸. Om det er dette, der er gået videre, er svært at sige; men sandsynligheden taler dog for, at de to moderate ledere i en eller anden form har ladet de radikale ledere forstå, at de var rede til at prøve en sådan kombination måske med visse forbehold, alene kunne de to jo ikke ride.

Når Brandes ikke ville være med til en VR-regering, skyldtes det, at han mente, at en sådan fortrinsvis kom til at tjene de gammelmoderates interesser. Hverken Berntsen eller Neergaard ville have glæde af at vende tilbage til partiet og surmule under I. C. Christensens førerskab, men derimod nok i en regeringsdannelse, der samtidig ville lamme de radikale. Brandes fortsatte: »Men når nu dette ikke bliver, og når aldeles afgjort Christensen og partiet ikke vil det trestrengede ministerium, som vi naturligvis tilbyder, og når vi ikke går alene sammen med de besværlige og emsige socialdemokrater – og det vil jeg ikke skal ske – da er tilbage kun det radikale ministerium, som Kongen dog vil tage (jeg har talt med Krieger) og med Zahle som konseilspræsident«⁷.

Brandes' opfattelse af situationen bekræftes i meget af Munchs referat af hans og Rodes forhandling med Brandes dagen efter, dvs. 8. juni. I henhold til dette forkastedes en VR-regering både på grund af modstand fra I. C. Christensen og de radikale selv. Hvis Kongen desuagtet ville søge denne kombination fremmet med enten tidl. konseilspræsident J. H. Deuntzer eller kultusminister Jacob Appel som konseilspræsident, betragtede de tre den dog som uigennemførlig. En VRS-regering med I. C. Christensen var de tre med forskellig styrke imod: Munch mest, Rode mindst. En SR-regering var både Brandes og Rode imod, mens Munch ikke helt ville afvise den.

Først mandag 9. juni indfandt den Stege-byfoged sig i København, skønt det dog var ham, som måtte antages at skulle danne regering. Han rådslog med Brandes og Munch – men ikke Rode, der skulle gøre fru Betty Nansen sin opvartning. Desværre er alt, hvad vi ved om denne forhandling, P. Munchs lakoniske indførsel: »Vi gennemgik de forskellige ting med Zahle«¹⁹.

Tirsdag 10. juni dukkede Marcus Rubin på ny op i sin uautoriserede rolle som kabinetssekretærens herold. I al fald beretter Munch, at »Krieger gennem Rubin havde meddelt Brandes, at Kongen ville være beroliget med hensyn til de kongevalgte, når han blot ikke nu skulle love at opløse dem¹⁹. Der forlyder intet om grunden til, at Krieger ikke direkte kommunikerede med Brandes – eller Zahle; men utvivlsomt har årsagen været den, at der

formelt endnu ikke forelå en demissionsbegæring. Krieger måtte derfor være forsigtig, og Rubin har han som højtstående embedsmand kendt og altså brugt, når det gjaldt at give de radikale ledere signaler, der kunne tjene til at få regeringsdannelsen til at glide lettest muligt.*)

Hidtil har vi bevæget os på lederplanet, hvad der ikke kan overraske, eftersom netop spillet om regeringsmagten fortrinsvis håndteres af partilederne, der naturligvis bestandig må overveje, hvad de kan få partigruppe og organisationsfolk med til. 11. juni kl. 16 holdt Det radikale Venstre gruppemøde, hvor der ifølge P. Munch – som så ofte eneste kilde – intet forefaldt af interesse. Samme aften var der imidlertid møde mellem gruppen, hovedbestyrelsen og redaktørerne af den radikale presse. Munch beskriver situationen med ordene: »Stemningen var dårlig og diskussionen forvirret« – en karakteristik, som passer godt på dette forum mange gange både før og siden. Når Munch karakteriserer stemningen som dårlig, skyldtes det, at man ifølge ham ønskede ministeriet Berntsens forbliven og var direkte bange for et radikalt ministerium, en angst, der oven i købet bestyrkedes, efter at Zahle, Rode og Munch havde talt for muligheden af et sådant¹⁹.

Skal man gøre status for perioden fra valget 20. maj og til 12. juni, hvor regeringen som bebudet indgav sin demissionsbegæring, og rigsdagen samledes, kan det fastslås, at situationen rummede mange uklare momenter. Intet var endnu givet. Men det korte af det lange var, at I. C. Christensen og hans fløj både offentligt og privat havde krævet regeringens afgang. Det ville da komme an på, om Berntsen og Neergaard med socialdemokraters og radikales mere eller - og måske navnlig - mindre oprigtige tilsagn kunne få overtaget over I. C. Christensen. Det var allerede på Fandens fødselsdag klart, at det kunne de ikke. Berntsens opfattelse kender vi bl.a. fra, at Stauning på det socialdemokratiske gruppemøde 11. juni kunne oplyse, at Berntsen ønskede, at S og R fremkaldte en adressedebat. Han skrev også 12. juni til sin gamle værkfælle Frede Bojsen, at der forelå en kritisk situation, som imidlertid nok kunne klares, hvis partiet stod enigt²⁰. Det var just det, som var problemet. I øvrigt ved vi ikke meget om Klaus Berntsens overvejelser, fordi han var så lidet skrivende og heller ikke særlig respekteret, hvorfor socialdemokrater og radikale hellere søgte Neergaard. Denne var dybest set klar over, at slaget var tabt, hvad hans brev til Bojsen vidner om. Men opgive håbet kunne han – og Klaus Berntsen – ikke, og derfor gik de ind i den sidste magtkamp mellem

*) Det bør i øvrigt nævnes, at Neergaard i sine optegnelser (14.6.1913) anfører, at Rubin, der var en af Neergaards nærmeste medarbejdere, men dog radikal, kort efter valget nævnede planen om et koalitionsministerium for ham, ligesom han også senere fortalte, at Brandes hverken ville indtræde i en VR eller SR-regering.

gammel-moderate og Reformvenstremænd. Såret fra 1894 var på trods af de siden 1908 påsatte plastre stadig sviende.

Mens de radikale bevidnede ministeriet deres ubetingede sympati, havde de i realiteten fået I. C. Christensen – arvefjenden – som medspiller, og de belavede sig derfor på at overtage magten, mens tillidsmænd og redaktører som koret i en græsk tragedie udstødte jammerhyl. De fire store ved prosceniets forkant agerede dog ufortrødent. Socialdemokraterne bivånedet spillet og deltog også i det, men måtte til ledernes irritation konstatere, at deres indflydelse var begrænset, når de endnu ikke selv kunne gribe til, når I. C. Christensen styrede spillet, og når de radikale ledere var så ivrige efter at træde til. Det bør dog også i denne sammenhæng fremhæves, at for socialdemokraterne var det overordnede formål en ny, demokratiseret grundlov.

Det var pr. 11. juni åbenbart, at man skulle bevæge sig gennem endnu nogle taktiske faser, før brikkerne var faldet definitivt på plads.

6. Ministeriet Berntsens demission 12. juni 1913.

Torsdag 12. juni kl. 9,15 indgav Klaus Berntsen officielt sit ministeriums demissionsbegæring, som Kongen modtog, idet han anmodede ministeriet om at fungere, til et nyt var udnævnt. Denne statsakt var forberedt ved en audiens, Klaus Berntsen havde på Sorgenfri tirsdag 10. juni. Berntsen refererede senere til Neergaard, at samtalen med Kongen 10. juni havde haft »en særdeles venlig karakter«. Konge og konseilspræsident havde berørt forskellige muligheder: R- eller RS-ministerium, forretningsministerium eller ministeriet Berntsens genindtræden. Skal man tro Neergaards optegnelser, advarede Berntsen Kongen mod et forretningsministerium, men »henpegede på« R- eller RS-muligheden. Klaus Berntsen havde naturligvis sit hjerte et helt andet sted, og dette kommer til udtryk på følgende troskyldige måde i Neergaards optegnelser: »Da han (Berntsen) berørte, at der også var tanker oppe om ministeriets genindtræden med garanti for selvstændig taktik, forsvarsbevillinger m.m., fandt han anledning til at spørge: Men kunne Deres Majestæt overhovedet ønske, at vi vendte tilbage? Hertil svarede Kongen venligt, at det jo var det, han helst ønskede. Vi er jo i det hele kommet godt ud af det sammen, om der end kan have været enkelte ting i vejen«. Kongen borede derpå fingeren i naglegabet ved at spørge, hvorledes konseilspræsidentens eget parti ville stille sig til denne tanke, men – ak – herpå kunne Berntsen ikke give noget svar, og det var dog heri, at nøglen til hele regeringsdannelsesproblematikken lå gemt. »Ved den korte audiens torsdag formiddag vendtes ikke tilbage hertil«, noterer Neergaard lakonisk¹. Kongen følte ingen anledning dertil. Han havde registreret, at der ikke var noget at vende tilbage til, og Klaus Berntsen var klar over, at i det forestående skakspil kunne Kongen ikke

bruges til at gøre modspilleren I. C. mat. Der måtte et samlet bondeoprør til.

Fra Kongen tog Berntsen til Venstres gruppemøde kl. 10, og her tilføjede I. C. Christensen regeringen det næste stød. Socialdemokratiet havde i forståelse med Det radikale Venstre tilbudt, at man valgte folketingets præsidium efter forholdstal. Det ville betyde, at Venstre skulle besætte formandsposten – et træk, der var velegnet til at holde op som bevis på de to partiers altruistiske holdning, så meget mere som I. C. Christensen var oplagt som formand, hvad han havde været siden 1912. I. C. Christensen var naturligvis klar over, at hans valg til formand på S- og R-stemmer i grundlovsfordragelighedens navn ville pege hen på en SR-støttet Berntsen regering. Derfor nægtede han pure at lade sig vælge til formand. Han ønskede ikke, som han sagde ifølge Neergaards referat, at »lette det for radikale og socialdemokrater at slippe bort fra det parlamentariske ansvar«¹. Omvendt anbefalede Berntsen og Neergaard, at man accepterede SR-forslaget. Gruppen synes efter partiprotokollen at være blevet noget konfus over problemstillingen. Flere medlemmer havde ordet, og det fremgik, at man var i et dilemma. På den ene side fandt man det rigtigst, at Venstre som det største parti besatte formandsposten, på den anden side lå man under for I. C. Christensens holdning. Senere udenrigsminister Laust Moltesen var den, der syntes at finde de forløsende ord, idet han sagde, at formandsvalget ikke behøvede at indebære en forhåndsafgørelse med hensyn til det kommende ministerium, hvad Berntsen skyndte sig at bekræfte. Ud af hele denne forviklede situation kom, at 26 stemte for at tage formandsposten, 6 imod, selv om I. C. Christensen ikke ville være formand. Så havde man dog sikret sig denne post – hvad der skulle vise sig betydningsfuldt under påskekrisen i 1920 – og kunne alligevel undsige ministeriet Berntsen. I det små gik man altså mod I. C., i det store med ham. Til partimødet forelå i øvrigt en skrivelse fra en række højskolefolk, der opfordrede Venstre til samarbejde med de radikale. Også dengang havde Venstre som 47 år senere sine dissentierende højskolefolk. De fik dog intet ud af henvendelsen, som blot toges til efterretning².

Hos de radikale havde man den 11. juni om aftenen som nævnt haft møde mellem rigsdagsgruppe, hovedbestyrelse og redaktører. Det havde været en bedrøvelig affære. Tillidsmænd er altid ængstelige for, at en mindretalsregering vil komme til at kompromittere forkyndelsen af evangeliet rent og purt. Men en radikal regering *var* altså omtalt, hvad der viser ledernes realitetssans – og ønskedrømme. Munch fortæller også, at man 12. juni fik underretning om, at I. C. Christensen var blevet besejret med hensyn til folketingets formandspost. De radikale ledes tolkning var, at ministeriet »helt havde overtaget«. Allerede samme dags eftermiddag berøvede Moltesen dog de radikale denne illusion³.

Om Socialdemokratiets overvejelser denne dag foreligger intet oplyst, ud over at den socialdemokratiske gruppe bemyndigede Stauning til at meddele Kongen, at ministeriet Berntsen burde fortsætte⁴.

Højre holdt også gruppemøde 12. juni. Typisk for partiets isolerede situation havde man sidst haft gruppemøde 26. april! På mødet 12. juni udkastede landstingsmand, proprietær Chr. la Cour den tanke, at man skulle få Kongen til at tage et forretningsministerium. Formanden, proprietær Emil Piper erklærede sig vel enig i, at et forretningsministerium var det heldigste, men fandt dog, at et sådant råd ville være et uheldigt skridt. Landstingsmand, godsejer Alfred Hage sluttede sig til Pipers opfattelse⁵. I Højre-kredse havde tanken om et forretningsministerium været stærk fremme forud for dannelsen af ministeriet Holstein-Ledreborg i 1909, og Højre-politikerne var klare over, at Kong Christian så med velvilje på denne tanke. Men spillet i 1913 var ikke så forkvaklet som i 1909, og et forretningsministerium syntes nu mindre nærliggende end dengang, hvor det som bekendt heller ikke blev til noget⁶.

7. Spillet hos Kongen begynder.

Den 12. juni tilkaldte Kongen så de politiske ledere, som fik foretræde efter deres partiers størrelse: I. C. Christensen kl. 15,00, Stauning kl. 15,45, Zahle kl. 16,30 og Hammerich kl. 17,30. Der var altså god tid til for Kongen at indhente information.

I. C. Christensen aflagde dagen efter rapport til Venstres gruppe, og i henhold hertil havde han tilrådet Kongen at få dannet et radikalt-socialdemokratisk ministerium. Disse to partier havde efter I. C. Christensens mening både den parlamentariske ret og pligt til at tage ledelsen. Der er intet overraskende heri, og der er ingen grund til at betvivle referatets rigtighed¹.

Staunings samtale med Kongen er mere interessant. Det var første gang, en socialdemokratisk partileder havde foretræde for Kongen i forbindelse med en regeringsdannelse, hvor Socialdemokratiet havde en betydningsfuld stemme. Betaget af øjeblikket, hvor talsmanden for proletariatet konfronteredes med Kongen af Guds nåde, har Stauning da også nedskrevet et omhyggeligt referat, der anfører begges replikker som i en dramatekst. Da de er optegnet efter samtalen, kan de naturligvis ikke i alle detaljer være rigtige; men der er ikke tvivl om, at substansen er korrekt gengivet. Referatet af Kongens opfattelse, som den kendes fra andre kilder, og hans zünftige jargon viser dette. Staunings samtalereferat skal derfor gengives in extenso:

Samtale med Kongen den 12. juni 1913.

- Kongen: Jeg har ønsket at tale med Dem om mulighederne for at komme ud af de gale forhold, hvori vi befinder os.
- Stauning: Jeg mener, at den sag, der bragtes frem for vælgerne den 20. maj af ministeriet Berntsen, fik en sådan tilslutning, at det reelt var en betydelig sejr for ministeriet.
Vi ønsker naturligvis arbejdet for den sags gennemførelse fortsat under de bedste betingelser, og disse skabes utvivlsomt ved at lade regeringen, der rejste sagen, fortsætte og ved samvirken mellem de tre partier, der vedtog forslaget.
- Kongen: Valgdagen bragte dog regeringspartiet nederlag, idet mandatantallet formindskedes.
- St.: Ja, ganske vist, men Venstre har dog fremdeles den største gruppe i folketinget og dermed parlamentarisk pligt til at danne regering.
- Kongen: Man gør dog den anskuelse gældende, at oppositionspartierne er blevet flertal og derfor bør danne regering.
- St.: Socialdemokrater og radikale har flertallet, hvis de slår sig sammen, men vi kan ikke uden noget forbehold slås sammen, vi er to partier, og det er næppe Kongen ukendt, at Socialdemokratiet adskiller sig fra alle andre partier i opfattelsen af samfundsforholdene og samfundssystemet.
- Kongen: Nej, ganske vist, men de to partier kan dog gå sammen, og regeringen kan jo ikke være tjent med at få en knyttnæve i synet ved første lejlighed.
- St.: Nej, men det måtte man afholde sig fra at give den.
- Kongen: Skulle regeringen fortsætte, måtte den da så have kaution eller garantier, for at den kunne arbejde, bl.a. at den kunne gennemføre finansloven uden konflikt?
- St.: Ja, naturligvis, men det ville vel heller ikke volde særlige vanskeligheder, når vi var sikrede, at arbejdet for grundlovsforslaget fortsættes.
- Kongen: Jeg forstår, at det vanskeligste for Socialdemokratiet er forsvarssagen.
- St.: Ja, ganske vist, men jeg forudsætter, at regeringen strengt vil holde sig inden for de ved vedtagne love afsatte grænser, og at der ikke påtænkes nogen forhøjelse af militærudgifterne.
- Kongen: Nej, forhøjelse af militærudgifterne bliver der ikke tale om.
- St.: Ja, så ville det utvivlsomt være muligt at give den hidtidige regering fornøden arbejdsro.
- Kongen: Jeg har set i »Soc.Dem.«, at Deres parti godt kunne tænke sig at indtræde i regering.
- St.: Ja, naturligvis. Vi har skrevet, at for så vidt Venstre absolut nægter at påtage sig regeringsdannelsen, må de andre partier tage affære, og da der foreligger en enkelt stor sag til afgørelse, vil vi overveje, om den situation er til stede, som muliggør, at socialdemokrater, uden at have flertal i folketinget, indtræder i en regering for at arbejde med på denne enkelte sags gennemførelse.
- Kongen: Nå ja, jeg mener heller ikke, det bør være udelukket.
-
- Det er for resten et godt blad: »Soc.Dem.«, et stort og meget udbredt blad. Det er særdeles velunderrettet både om ind- og udland. – Jeg læser det blad hver dag.
- St.: Det glæder mig.
- Kongen: Ja, jeg må jo følge med og læse mange blade, men »Soc.Dem.« er et godt blad – og det har også fornylig fået nye maskiner ...
- St.: Det er også glædeligt, at der er rolige arbejdsforhold i landet.
- St.: Ja, vi bestræber os jo stadig på at få et roligt forløb af de naturlige bestræbelser på at højne arbejderklassens kår.

2

Kongen: Tægløzen bragte dog
Regeringspartiet Nederby i det
Mandatautallet. formindeledes

St. Ja, ganske vist, men
Venstre har dog fremdeles den
største Gruppe i Folketinget
og dermed parlamentarisk
Pligt til at danne Regering.

Kongen: Man gør dog den Anstøelse
gældende at Oppositionspar-
terne er blevet Flertal og
derfor bør danne Regering.

Udsnit af Staunings smukt prentede referat af hans første samtale med Kongen.
(Ca. halv størrelse)

- Kongen: Forligsmands-institutionen er også et godt middel i bestræbelserne på en rolig udvikling.
- St.: Ja, den er meget heldig, fordi der dog bygges på frie forhold. Alle bestræbelser på at tilvejebringe en tvangslovgivning, der ved magt søger at hindre udbrud af strejker, er derimod af det onde og vil give dårlige resultater.
Voldgiftsdomstol og forligsmand, der dog er baseret på frivillighed, er heldige, og man bør fortsat undgå alle forsøg på at hindre organisationerne.
- Kongen: Ja, det er vist ganske rigtigt, der bør bygges på de frie forhold, således som der er begyndt.
Det er for øvrigt glædeligt, at de danske arbejdere står på et højt stadi i flere retninger. De er langt bedre i udseende end mange steder i udlandet. Velklædte og ordentlige og dygtige.
- St. Ja, ved egne bestræbelser er danske arbejdere nået godt frem, men dermed er også udviklet en høj grad af æresfølelse. De danske arbejdere undgår at fremvise nøden og undgår offentlig hjælp, når de kan klare sig selv.
- Kongen: Ja, det er vist rigtigt, og jeg har også bemærket, at arbejderbørn behandles godt. Jeg har besøgt nogle kommuneskoler og set, at børnene

er pænt klædte, og at der kun er få underernærede børn. Forældrene drager omsorg for deres børn.

-
- Jeg kan ikke lide, at der er tvang med hensyn til, hvilket arbejde de enkelte arbejdere må udføre. En murer må ikke grave en grøft.
- St.: Det er nødvendigt, at der på byggeforetagender og i det hele på arbejdsmarkedet er grænser for arbejdet, der henhører til hver enkelt arbejdergruppe. Og der sker intet tab derved, thi på de tider, hvor f.eks. bygningsarbejdere mangler beskæftigelse – under normale forhold – vil der dog ikke være arbejde på grund af de naturlige forhold.
- Kongen: Å nej, naturforholdene standser vel arbejdet om vinteren.
-
- Der er for resten mange arbejder, der er vanskelige, man skulle tro, det var så let f.eks. at være brolægger, men det er sgu slet ikke så let. Navnlig nu, hvor det foregår meget kunstfærdigt med cement o.l.
- St.: Nej, ethvert arbejde kræver en vis uddannelse.
- Kongen: -----
- Ja, om de politiske forhold kan De altså ikke give andet råd.
- St.: Nej, jeg vil alvorligt bede Kongen om at forsøge en henvendelse til den nuværende regering med det formål at bevæge den til at blive ved arbejdet.
- Kongen: Ja, nu får vi se«².

Samtalen viser, at begge var enige om at komme på talefod med hinanden. Kongens vilje til samarbejde fremgår bl.a. af hans positive bemærkninger om *Social-Demokraten* og om arbejderne, og Staunings replikker var alle imødekommende. Det er åbenbart, at Stauning har lagt megen vægt på at vinde Kongen for sig, fordi han (Stauning) kunne tænke sig, at Socialdemokratiet i en ikke for fjern fremtid kom til at danne regering eller i det mindste kom til at deltage i den. Dette fremgår tydeligt af referatet, og Stauning fik også tilkendegivet, at Socialdemokratiet i det ømtålelige militærspørgsmål ville følge Edvard Brandes' maxime om, at »lov er lov, og loven skal overholdes«, hvad Kongen kvitterede for med udtalelsen om, at militærudgifterne ikke skulle stige.

Men foreløbig spillede Stauning med på den taktik, der gik ud på at presse Berntsen til at blive. Dette spil ledte Stauning til den overraskende konstatering, at ministeriet havde vundet en betydelig sejr, skønt det, som påpeget af Kongen, var gået tilbage i mandattal, og det forledte Stauning til den urigtige påstand, at Venstre som den største mindretalsgruppe havde »parlamentarisk pligt« til at danne regering. Det lå – og ligger – ikke i parlamentarismens væsen, at den største mindretalsgruppe har nogen særlig pligt endsige ret til at danne regering. Folketingets totalbillede kan gøre andre løsninger parlamentarisk rigtigere, hvis man anerkender det princip, at det gælder om at danne den regering, der har de bedste overlevelsesmuligheder. Stauning argumenterede ad hoc, hvis han da ikke tænkte på, at Socialdemokratiet ved næste valg kunne gå hen og blive det største parti også i folketinget.

For Det radikale Venstre havde derefter Zahle foretræde for Kongen, der sagde: »Ja, nu er kuglen vel trillet, således at det er Deres tid at træde til igen«. Zahle havde hertil ifølge sit referat til Munch svaret, at ministeriet burde fortsætte, eller et ministerium af tre partier dannes. Kongen mente dog fortsat, at de radikale skulle til, men accepterede, at der gik endnu nogle dage med forhandlinger om andre muligheder, inden det kunne ske. Efter audien- sen nåede – formentlig fra Krieger og i al fald via Brandes – det budskab frem til Zahle og den øvrige radikale lederkreds, »at Kongen havde været meget glad ved den måde, hvorpå Zahle havde taget det«. Det fremgår ikke af Munchs optegnelser, hvad »det« går på. Men det tør vel antages, at Zahle under passende fromme lader har forstået at bibringe Kongen det indtryk, at han ikke ville undlade at gribe kuglen, når partiet havde fået afklaret sin indre stilling.

Medvirkende til, at Kongen anså en radikal regering for sikker, var påvirkning fra grev Mogens Frijs. Han troede ikke på en VSR-regering, fordi V ikke ville være med, og ej heller på en SR-regering på grund af de to partiers indbyrdes misundelse, endsige på et forretningsministerium. Da han erkendte, at grundlovsændringen nu måtte gennemføres, blev tilbage alene en ren radikal regering, som han fra Edvard Brandes vidste, de radikale gerne ville danne, når den interne tvivl var afklaret³.

Kl. 17,30 havde højremanden Holger Hammerich foretræde for Kongen. Som Højres partimøde var forløbet, kunne han næppe sige andet end det samme som grev Frijs ud fra den betragtning, at grundlovsændringen nu ville komme, og da sikredes de konservative interesser bedst gennem en radikal regering⁴.

Rådslagningen hos Kongen bragte ingen formel afklaring. Af folketingets 114 mandater pegede 32 (S) og 31 (R), i alt 63 på ministeriet Berntsens forbliven, mens I. C. Christensen på Venstres vegne (44) ønskede dets afgang, hvad dog regeringen uden at sige det selv var imod. Selv om regeringskriser kan udvikle sig overraskende, pegede alt dog nu på, at det måtte blive en kombination af R og S, da disse partier ikke ligefrem havde nægtet at danne regering, og da det var åbenbart, at I. C. Christensen havde den større del af Venstre bag sig mod Berntsen og Neergaard. Man kan ikke tvinge et parti til at danne regering.

Fredag 13. juni – dagen efter den kongelige runde – gjorde partierne status. Venstre holdt partimøde kl. 10,30, og mens Berntsen og Neergaard knyttede næverne i jaketlommerne, meddelte I. C. Christensen, hvorledes han havde rådet Kongen. Mødets videre forløb var af en sådan karakter, at man meget vel forstår, at formanden havde indledt det med en beklagelse af, at pressen var i stand til at referere fra Venstres partimøder. Berntsens taktik kom frem i hans første replik: »Nu er det de andre, der har ordet«. Hermed mente han,

at regeringen havde demissioneret, og først når de øvrige partier havde taget stilling, burde Venstre gøre det. Da man meget vel vidste, hvad de havde fremført, kan han kun have tænkt sig, at de skulle fremkomme med dette i en så bindende form, at det trak tæppet væk under I. C. Christensen. Landbrugsminister Anders Nielsen, der ellers stod I. C. Christensen nær og i 1909 var gået mod sin konseilspræsident, sluttede sig til Berntsens opfattelse. Det samme gjorde gammelmoderate som Jensen-Flø, S. Svendsen og Jens Sørensen-Saksager, men også Reformparti-folk som Søren Brorsen, Søren Sørensen og August Birch. I. C. Christensens tilhængere holdt på, at man i dag måtte tage en klar stilling, hvilket efter deres mening betød, at ministeriet under ingen omstændigheder skulle fortsætte. Det var folk som de to seniorer Pedersen-Nyskov og P. Th. Nielsen, den gammelmoderate J. H. Jensen og af de yngre J. P. Lillelund, N. Johan Laursen og Hegelund Lange. Sidstnævnte, der med sine 44 år og ét års anciennitet efter datidens rigsdagskodeks knap nok var blevet tør bag ørerne, fik at vide, at han var »for ung til at tale på landets vegne«. Stemningen var i det hele trykket, og skarpe bemærkninger udveksledes. Den eneste variant i regeringsdannelse mønstret var, at dømme efter referatet, Pedersen-Nyskovs bemærkning om, at dersom S og R ikke kunne enes om en regeringsdannelse, var der måske betingelser for, at V og R i fællesskab dannede regering – en mulighed, der nærmest blev forbigået i tavshed⁵.

Partimødet enedes om at besvare Socialdemokratiets forslag af 11. juni med, at Venstre kunne acceptere at udpege folketingets formand. Det blev Pedersen-Nyskov, hvad både socialdemokrater og radikale i 1920 som før antydet kom til at fortryde, at de havde medvirket til⁶.

Skal man gøre status for ministeriets stilling efter Venstres partimøde 13. juni, kunne det se ud, som om Berntsen havde vundet en runde, fordi mødet ikke mundede ud i nogen beslutning om, at Venstre skulle smide tøjlerne. Situationen var stadig tilsyneladende flydende; men sandheden var, at I. C. Christensen ikke behøvede mange følgesvende, før Klaus Berntsen kunne ombringes i fuldt dagslys og uden for laden, og I. C. vidste nok, at han havde dem.

Samtidigt syntes Klaus Berntsen dog at få de signaler fra fjenden, som skulle gøre det muligt at modstå I. C. Christensen. Samme dag afsendte nemlig Det radikale Venstres rigsdagsgruppe et brev til ham, hvori man støttede Zahles råd til Kongen om at lade ministeriet fortsætte, til grundlovssagen var løst. Samme eftermiddag var Stauning hos Berntsen i samme ærinde, nemlig angående den socialdemokratiske adresse om ministeriets forbliven. Der foreligger dog ikke sikre oplysninger om denne samtale⁷.

Som et led i ministeriets overlevelsesbestrebelse var Berntsen og Neergaard fredag 13. juni om aftenen hos kabinetssekretær Krieger for at bede ham

om at formå Kongen til at hjælpe ministeriet mod I. C. Christensen. Krieger oplyste, at Kongen ventede, at situationen ville trække sig i lave på rigsdagen, hvad de to ministre bestred: »Kongen måtte gribe ind«, skrev Neergaard i sin dagbog, at de to havde sagt⁸. Argumentet var, at socialdemokrater og radikale havde erklæret sig for ministeriets forbliven. Derfor måtte Kongen efter Berntsens mening på ny tilkalde disse to partier, eventuelt alene de radikale, og få deres nej. Over for Krieger fremhævede Neergaard imidlertid faren ved kun at tilkalde de radikale. Han mente nemlig, at de ikke ville sige nej, men gribe til, og »et ministerium af radikale alene ville være den ukorrekteste og for fremtiden farligste løsning af alle«. Neergaard har ikke i sine optegnelser begrundet denne påstand, men han har utvivlsomt regnet med muligheden af, at slaget kunne tabes og da set en taktisk fordel i at smede radikale og socialdemokrater sammen til lige stort ubehag for betragtelige dele af de to partiers vælgere. I al fald var Neergaards råd til Krieger, at Kongen skulle rette henvendelse til begge partier eller til Berntsen, for at han kunne sondere, »hvilke vilkår der kunne være for en genindtræden«.

Krieger gav ikke de to nødstedte meget håb. Han forklarede dem, at Kongens uvilje mod Zahle var forsvundet efter gårsdagens samtale, og at han næppe ville være utilbøjelig til at lade de radikale danne regering. Krieger kunne videre oplyse, at Grev Frijs animerede Kongen stærkt dertil, fordi han mente, at et acceptabelt grundlovsforlig bedst kunne opnås med de radikale. Et rigsdagsbud havde bemærket til Krieger, at Frijs og Brandes i denne tid dagligt lukkede sig inde for at konferere sammen! Krieger mente ikke, at Kongen gjorde sig klart, hvilke vanskeligheder en radikal regering kunne komme til at volde ham, specielt med hensyn til det prekære spørgsmål om de kongevalgte landstingsmænds stilling ved en opløsning af landstinget. Krieger synes efter Neergaards referat at dømme at have været af den anskuelse, at Kongen burde sikre sig bindende tilsagn fra de radikale, inden han lod dem danne regering, mens Kongen mente, at man kunne vente og se, om de radikale fandt det nødvendigt at opløse de kongevalgte, og så i givet fald søge »sagen afgjort ved domstolene«. Krieger havde forgæves gjort Kongen opmærksom på, at der ikke lod sig finde nogen acceptabel form herfor. Men let var det heller ikke for Kongen, når to ansete retslærde som højesteretsjustitiarius N. Lassen og overretsjustitiarius Carl Ussing forebragte ham, at han med et efterfølgende ministeriums kontrasignatur kunne rejse rigsretsanklage mod ministeriet alene for at have tilrådt Kongen at opløse de kongevalgte.

Det er klart, at Krieger ikke kunne nægte at formidle en samtale mellem Kongen og den endnu fungerende konseilspræsident, og Krieger ringede da også samme aften til Sorgenfri og aftalte med Kongen, at han skulle søge ham næste morgen. »Meningen var da«, skriver Neergaard i sine optegnelser, »at

tilråde Kongen at bringe gang i tingene ved at henvende sig til Berntsen«⁹.

Det er svært at afgøre, om denne opfattelse af Kriegers intentioner er helt korrekt. Der kan ikke være tvivl om, at han opfattede situationen som yderst delikat på grund af I. C. Christensens modstand mod Klaus Berntsens forbliven og de radikales pseudostøtte, hvis pålydende næppe stod til troende. I al fald søgte han samme aften at erkyndige sig om de radikales virkelige mening. Gennem Marcus Rubin søgte Krieger telefonisk at indhente Brandes' vurdering. Hvorfor han valgte denne kanal, må stå hen i det uvisse. Hos Brandes var den radikale lederkreds forsamlet, og Kriegers spørgsmål lød: »Det er vel Deres alvor, at De ønsker ministeriet Berntsens fortsættelse?« Hertil svarede Brandes nok ja, men med den helt afgørende tilføjelse, at ministeriet måtte komme med hele sit parti »eller en anelig del af det«. Fik ministeriet kun en lille del med, kunne det »jo intet udrette for grundloven«. Hermed havde Brandes helgarderet sig og sit parti. Der kan efter det tidligere fremstillede – ikke mindst hans sammensværgelse med Frijs – ikke være tvivl om, at han var helt på det rene med, at Venstre ikke enigt ville støtte regeringens forbliven, hvad Krieger selvfølgelig også vidste. Han måtte med andre ord mene, at Berntsen og Neergaard i deres fortvivlede bestræbelser var ved at inddrage kronen i spillet om regeringsmagten. Formentlig samme dag (fredag 13. juni) søgte Krieger også oplysning hos I. C. Christensen, som utvivlsomt har sagt, at ministeriet måtte gå af, og – modsat Berntsen – at rigsdagen sikkert ville bringe en afklaring¹⁰.

Den 13. juni om aftenen var situationen stadig uafklaret, og der var fortsat en betydelig diskrepans mellem det, man sagde, og det, man mente. Kombatanterne tørnede ind til en urolig søvn, hvor i al fald Klaus Berntsen i sit mareridt som den onde selv har set I. C., der ved denne lejlighed sagde, hvad han mente.

Øksen var hævet, hvornår ville den falde?

8. Spillet omkring Kongen fortsætter

Lørdag 14. juni gik spillet videre, og på ny blev Venstres rigsdagsgruppe centrum for en forhandling, der bag en øjensynlig behersket form røbede store spændinger. Mødet begyndte kl. 11,30, og Berntsen havde endnu ikke været hos Kongen til den samtale, han havde håbet på ville have givet ham et trumfkort i hænde over for I. C. Christensen. Berntsen læste Zahles brev op, hvori han anmodedes om at fortsætte, og så gik det ellers over stok og sten. Der er ingen grund til at referere debatten, der i princippet forløb som den foregående dag. De afgørende bemærkninger kom som så ofte før og siden fra I. C., der direkte adspurgt, om ikke de radikale ville have gode chancer i

grundlovssagen, svarede: »Ja, jeg mener, at de radikale har gode betingelser, hvis de vil forhandle, og det bliver de nødt til. Hvis derimod vi beholder ministeriet, så vil de radikale snart sammen med Socialdemokratiet falde os i ryggen. Hvis man vil gavne sagen, så skal de radikale absolut til. Vi skal under disse forhold nok få indflydelse på grundlovssagen«.

Efter denne dødsdom over ministeriet – omend ikke fuldbyrdet endnu – følte gruppens sekretær, Slebsager, ikke trang til at skrive mere end: »Endnu havde forskellige ordet, uden at noget særligt nyt fremkom«. Således opbygget gik man til mødet i folketingsalen kl. 13¹.

Kort før dette skulle begynde, viste socialdemokraterne de radikale det forslag til beslutning om ministeriet Berntsens forbliven, de agtede at stille i mødet, hvis egentlige formål var at behandle indstillingerne fra udvalget til valgbrevenes prøvelse samt at vælge formand. Af Munchs optegnelser fremgår tydeligt, hvor forstyrrende for de radikales taktik dette bastante initiativ var. De, der som A. T. Grønborg ikke forstod ledernes subtile taktik, klappede i hænderne, mens »vi andre«, som Munch noterede, ikke fandt, det kunne nytte at være forslagsstillere, medmindre Venstre selv var med, »da vi mente, at det ellers ville virke ødelæggende for ministeriet«. Denne passus i Munchs optegnelser tør siges at være nedskrevet med påholden pen, da han naturligvis var klar over, at det helst skulle ende med at ødelægge ministeriet².

Ved folketingsmødets slutning, ca. kl. 13,45, oplæste den nyvalgte formand, Pedersen-Nyskov, Socialdemokratiets forslag om, at folketinget skulle henvende sig til Kongen med en indtrængende anmodning om at opfordre ministeriet Berntsen til at fortsætte sin virksomhed for grundlovssagens gennemførelse. For at understrege adressens reelle hensigter og Socialdemokratiets ønske om at blive lyst i kuld og køn med de øvrige i systemet virkende partier indeholdt den også en passus om, at man ville »yde ministeriet den fornødne støtte til ledelsen af lovgivningsarbejdet og administrationen på den bestående lovgivnings grund under den fortsatte forhandling om forfatningsforslaget« – underforstået ikke efter grundlovsforslagets vedtagelse, en passus, der var indsat for at berolige partiets venstrefløj. Men ellers stod Socialdemokratiet altså på det beståendes grund. Formanden udsatte på Klaus Berntsens foranledning behandlingen af Socialdemokratiets forslag til tirsdag 17. juni kl. 13. Der var hermed yderligere tre dage til taktiske underhåndsforhandlinger³.

Da man forlod Fredericiagades kasernes ydmyge folketingssal med spyttebakkerne, har de radikale ledere nok bekymret vendt skråen en ekstra gang i munden. Det måtte ikke være skidt med nødningen, men en begravelse – omend i flere tempi – skulle det dog helst fortsætte med at være.

Hvor ivrige de radikale var for, at Klaus Berntsen skulle overlade dem

skuepladsen, fremgår af den samtale, I. C. Christensen og Zahle havde ved folketingsmødets slutning. Her erklærede I. C. Christensen, at Zahle om et par dage af Kongen ville blive opfordret til at danne regering, hvad han efter I. C.s mening skulle acceptere, idet I. C. lovede »loyal støtte« fra Venstre. Berntsen kunne modsat de radikale ikke forhandle med landstinget, sagde I. C. Christensen, og Zahle, der undertiden talte, før han tænkte, svarede, at de radikale jo kunne være lige så »mætte« af Berntsen som I. C. Christensen. Hermed havde Zahle åbenbart sin iver efter at komme til, og han måtte høre ilde derfor, da han senere på dagen aflagde beretning for sine mere forslagne partifæller, der var samlet hos Brandes. Han havde røbet sig².

Formentlig mens man rådslog hos Brandes, ringede Krieger – stadig gennem Rubin – for at spørge, om en opfordring fra Kongen til Berntsen nu var ønskelig. Brandes svarede, at Kongen nu umuligt kunne gøre noget før rigsdagsforhandlingen om den socialdemokratiske adresse, der som nævnt på Berntsens foranledning var sat (Munch siger opsat) til tirsdag 17. juni². Hermed havde de radikale på formelt uangribelig måde fået givet endnu et signal til Kongen om, at de på trods af deres officielle erklæringer ønskede Berntsens afgang.

Om Kriegers sondering faldt før eller efter Berntsens audiens lørdag 14. juni eftermiddag vides ikke, men det korte af det lange er, at Klaus Berntsen følte audiensen som den sorteste dag i sit politiske liv. Fuld af håb og forventning kom han, tyngt af vrede og sorg gik han vel vidende, at han havde tabt spillet. Vrede, næppe så meget mod Kongen som mod I. C. Christensen, sorg over ikke i sin alderdom at blive en ny grundlovgiver ad modum Kong Frederik 7. Man forstår ham, når henses til hans dybe rødder i det folkelige Danmark, der havde rejst sig mod det reaktionære forfatningsværk af 1866. At dettes jordfæstelse på I. C. Christensens foranledning skulle foretages af Københavner-radikalismen med *Politiken* i bedemandens rolle, var mere end denne gamle moderate skytte-, gymnastik- og idrætsdemokrat fra bondelandet var i stand til at forstå.

Efter audiensen aflagde den sønderknuste og rasende konseilspræsident rapport til sin finansminister, der kunne notere, at modtagelsen havde været »ingenlunde ublandet god«⁴, hvilket svarer udmærket til, at Munch kunne betro sin dagbog, at Berntsen kun kom »lige indenfor«⁵. Det var Neergaards næppe urigtige opfattelse, at der havde været »modgående påvirkninger i dagens løb«. Ikke blot erklærede Kongen, at han måtte afvente den klaring, debatten tirsdag 17. juni evt. kunne bringe, men han fremkom også med flere bitre udtalelser mod Berntsen. De gik på, at han ikke havde informeret Kongen rigtigt, så at denne følte sig trukket »fra indrømmelse til indrømmelse uden ret at se sagens konsekvens«. Berntsen havde ifølge sit referat til

Neergaard taget til genmæle og sagt, at Kongen havde været rede til at lade de kongevalgte falde, hvis folketinget ønskede det. I Neergaards optegnelser hedder det dernæst: »Kongen benægtede ikke dette, men bebrejdede Berntsen, at han jo først havde indvilget i at føje Kongen, men derefter havde trukket sin indrømmelse tilbage på grund af modstand i ministeriet. Det var ikke i sin orden: Når De og jeg var enige, skulle det have været ført igennem; var der så ministre, som ikke kunne følge, måtte de gå. Berntsen: Sådan kan man tage tingene i militære forhold, ikke i politik«. Samtalens ubehagelige karakter fremgik også af, at Kongen havde sagt, at konseilspræsidentens venner havde fortalt ham, at Berntsen i denne vinter var blevet en ganske anden. Kongen fastholdt altså Berntsens demission: Bordet fangede⁴.

Et tegn på, at Kongen havde afskrevet ministeriet Berntsen, var det også, at dettes medlemmer fik invitation til hofselskaberne 18.–19. juni i anledning af Dronning Alexandrines families besøg meget senere end de andre indbudte. Kongen havde øjensynligt regnet med hurtigt at se et nyt ministerium⁶.

I håb om, at Kongen ville have støttet ham, havde Berntsen indkaldt til ministermøde hos sig kl. 20 samme aften, ligesom han havde bedt I. C. Christensen som partigruppens formand om at udsætte partiets forhandling om den socialdemokratiske adresse til mandag 16. juni. På ministermødet refererede Berntsen »med nogen bitterhed«, at I. C. samme dag havde rådet ham og de øvrige ministre til at affinde sig med at træde tilbage. Gjorde de det, »ville de få den ledende stilling i partiet i fremtiden«, havde han sagt. Da Anders Nielsen fandt en unødigt brod mod I. C. Christensen i det af Berntsen og Neergaard fremførte, tog han til genmæle, og det kom til en ubehagelig diskussion, som viste, at Anders Nielsen nu utvivlsomt ville følge I. C. snarere end Berntsen. Ministeriet blev altså angrebet både udefra og indefra. Alligevel kunne hverken Berntsen eller Neergaard opgive håbet⁷.

9. Berntsens og Neergaards sidste forsøg

Søndag 15. juni om aftenen skulle Berntsen have drøftet situationen med Neergaard på dennes bopæl, men Berntsen var blevet ramt af en heftig (psykisk?) nyrekolik. I stedet gik da finansministeren til konseilspræsidenten, der på sit smertens leje ikke ubegrundet var urolig ved den forhandling, som den følgende dag skulle foregå i Venstres bestyrelse og rigsdagsgruppe. Neergaard fandt selv, at det var dens sidste mulighed, og havde derfor konciperet et dagsordensforslag til brug for partimødet. Det lød: »Idet folketinget udtaler, at den efter parlamentariske grundsætninger naturligste (eller: naturlige) konsekvens af valgdagen ville være et ministerium udgået af de to grupper, som ved deres samvirken har fremkaldt det valgresultat, der

9/

Lørdag 15. Jänner - Fredag 20. Jänner.

Jeg fik om Eftermiddag Meddelelse fra Berntsen
 der havde bedt om at ville høre mig om aftalen
 af han var ogs. i det sidste kammer, som han
 var kommen til ham. Det var en ret heftig af-
 holdt. Han var usvigtelig og den inderste forstand
 Forhandl. med Berntsen og Berntsen angående Social-
 demokraternes Aftale. Igenestillede han, at han
 var uindvillig den sidste Aftale for at gøre en af-
 gørelse fra Partiet om en mere uendeligt drøgt
 Minde Forbliver (undtænkt, at de to andre
 alle var det fra sig) alle. Jeg havde indarbejdet sig i
 det. Dermed: "I det Folketinget vilde, at den efter
 dokumenterede Grundlovsforslag nationalt (eller nationalt)
 Konvention af Valgloven vilde være et ministerium, id-
 gørelse af de to Grupper, som ved deres Sammenlægning
 har beholdt det Valgrettsloven, der her medførte alle
 ministeriet Berntsen Afgang, erklære Tinget sig i øvrigt
 rede til at yde sin støtte til enhver for parla-
 mentarisk Grund hvilende Løsning af minist-
 erkrisen, som måtte være egnet til at fremme
 Gennemførelse af det her i Tinget vedtagne Grund-
 lovsforslag. Det af Berntsen var selvfølgelig det an-
 det led, idet man allerede det første yderst vigtigt
 Diskussion for Ministeriet (først at man forstod det, at man
 ikke at gøre nogen som helst indsigelse, at Tinget
 Lykkelig at tage imod det. Dermed var, som
 jeg også havde Berntsen, sin Tro på alle Lykkelig af alle
 ministeriets Fortsættelse med Garantier, idet det var det, at
 den som Forholdene var indkomne Berntsen.

Side fra Neergaards optegnelser. Han skrev ikke dagbog hver dag, men samlede med mellemrum de foregående dages begivenheder i oversigter – ikke altid nemme at tyde. (Ca. 2/3 størrelse)

har medført ministeriet Berntsens afgang, erklærer tinget sig i øvrigt rede til at yde sin støtte til enhver på parlamentarisk grund hvilende løsning af ministerkrisen, som måtte være egnet til at fremme gennemførelsen af det her i tinget vedtagne grundlovsforslag¹.

Det »snedige« i dette forslag bestod naturligvis i, at første led skulle

tilfredsstillte I. C. Christensen ved formelt at imødekomme dennes ønsker og ved korrekt at påpege, hvem der havde vundet valget – mens andet led skulle bane vejen for ministeriets forbliven, efter Neergaards vurdering dog omdannet til en koalitionsregering af Venstre og radikale. Han mente, at det var det eneste alternativ, der havde mulighed for at vinde igennem over for I. C. Christensen. Hvor stærk i troen Neergaard har været på dette tidspunkt, er svært at sige. Hans bevægelser har en næsten desperat karakter. Berntsen og han var dog enige om, at en trekantregering – eller »trestrengen«, som man dengang sagde – af V, S og R var uantagelig. Berntsen så, at det var uomgængelig nødvendigt at vinde Anders Nielsen for Neergaards dagsordenforslag, hvis det skulle være muligt at overvinde I. C. Christensens modstand og ende med en VR-regering, som Berntsen kunne gå ind for, og på konseilspræsidentens opfordring drog han da kl. 21,30 ud til Anders Nielsen. Også han var optaget af at forfatte en dagsorden, men med den modsatte hensigt, idet hans alene omtalte en topartiregering af R og S. Anders Nielsen søgte at få Neergaard med til at støtte sit forslag, hvad denne ikke var meget for, hvorfor Neergaard erklærede den følgende dag at ville søge ministeriets støtte til sin opfattelse. Anders Nielsen kunne derimod nok tænke sig at fortsætte, hvis der var alvor bag radikale og socialdemokraters nej. Han ønskede derfor, at Kongen skulle tilbyde R og S regeringsmagten. Mistrøstigt skriver Neergaard, at han forgæves søgte at overbevise Anders Nielsen om, at de radikale ville sige ja straks, »så forhåbentlig, som de var« – og det vidste Anders Nielsen naturligvis².

I ministermødet mandag morgen 16. juni, hvor begge dagsordenforslag forelagt, måtte Niels Neergaard ride alene. End ikke Berntsen fulgte ham, idet han »ganske løjede af«, som Neergaard slukøret bemærkede. Han var skuffet over, at konseilspræsidenten havde opgivet kampen. Trafikminister Jensen-Sønderup, der havde været afgjort tilhænger af ministeriets forbliven, kunne kun mande sig op til at sige, at han kunne stemme for begge dagsordener. Resultatet af mødet blev, at ministeriet som sådant intet forslag fremkom med til Venstres bestyrelse³.

På mødet mellem Venstres bestyrelse i folketing og landsting styrede I. C. Christensen forhandlingen. Berntsen sagde spagfærdigt, at han syntes at have mærket, at der var to strømninger i partiet: en, der ville ministeriets afgang, og en, som mente, at det under visse forhold kunne fortsætte. I. C. Christensen, der havde åbnet mødet med skarpt at afvise Socialdemokratiets forslag om ministeriets forbliven, fandt derimod, at først når R og S havde sagt nej, forelå der en ny situation. Heri støttedes han af Jørgen Petersen, Anders Nielsen og P. Th. Nielsen, mens Neergaard understregede, at det, der kom til at stå i Venstres resolution, under ingen omstændigheder måtte afskære »mulighe-

den af Venstres medvirken til grundlovssagens fremme, hvis de andre viser det fra sig«, hvilken kryptisk bemærkning naturligvis skulle tjene til at holde muligheden åben for ministeriets fortsættelse⁴.

Bestyrelsesmødet blev nu afbrudt, og da det blev genoptaget kl. 12,30, forelagdes et af I. C. Christensen og Anders Nielsen udarbejdet dagsordenforslag, som ministeriet og bestyrelsen enstemmigt tiltrådte⁵.

Det lød:

»Idet folketinget udtaler sin påskønnelse af ministeriet Berntsens grundlæggende arbejde i forfatningssagen, og

idet tinget erkender, at valget den 20. maj d.a. har lagt den parlamentariske magt hos de hidtil samvirkende partier, Socialdemokratiet og Det radikale Venstre,

billiger tinget, at ministeriet med henvisning hertil har indgivet sin afskedsbegæring, som er modtaget af Kongen.

Idet tinget således imødeser et ministerium i overensstemmelse med valgdagens resultat og udtaler sin redebonhed til loyalt at medvirke ved en fortsat forhandling til fremme af forfatningssagen og af det øvrige lovgivningsarbejde på den bestående lovgivnings grund,

går tinget over til næste sag på dagsordenen«⁶.

Samme dag beroligede I. C. Christensen Zahle: »I morgen kommer der fuld klarhed, det kan De gå ud fra. Partiet er enigt, det følger mig«⁷. Og heri havde han unægtelig ret. Med I. C. Christensen som forbundsfælle var Zahle sikker på at tage stikket hjem.

10. Folketingsmødet 17. juni

Mødet i folketinget begyndte kl. 13. Første ordfører var Borgbjerg, der holdt en af sine store og lange taler. Den fylder 21 spalter i folketingstidende og er i det hele typisk for den Borgbjergske retorik. Der er ingen grund til at referere dens indhold, idet argumenterne for at ønske ministeriet Berntsens forbliven var de flere gange tidligere fremførte: Uagtet Venstres mandattab havde dog valgdagen udpeget dette parti til at gennemføre grundlovsforslaget, som ved den radikale og den socialdemokratiske fremgang nu havde 107 mod før 97 mandater af folketingets 114 bag sig¹. Keine Hexerei, nur Behändigkeit. Borgbjerg advarede mod at fremkalde en parlamentarisk krise, som efter hans opfattelse kunne indtræde, hvis Venstre viste regeringsmagten fra sig. Dette parti havde både ret og pligt til at danne regering. Han gjorde også opmærksom på, at man sikkert i fremtiden måtte påregne mindretalsparlamentariske ministerier, hvorved han korrekt forstod en mindretalsregering, som sad, indtil et flertal gik imod den². Den parlamentariske udvikling til dato har unægtelig givet Borgbjerg ret i denne spådom.

Interessant er det, at Borgbjerg holdt døren åben for en socialdemokratisk regering. »I øjeblikket ganske vist et i høj grad teoretisk tankeeksperiment«, sagde han, hvorefter han forsikrede, at et sådant ministerium også ville være forpligtet på Venstre-regeringens grundlovsforslag i den skikkelse, det havde forud for valget, og som havde fået vælgernes massive tilslutning. En socialdemokratisk regering kunne således ikke være forpligtet til at søge et ét-kammersystem gennemført³. Ventileringen af ministersocialismen skete så diskret, som det nu var muligt for Borgbjerg, og den var i overensstemmelse med Staunings brev til Jansson, den tyske partifælle (se kap. 5), og med hans udtalelser til Kongen. Sikkert har de socialdemokratiske ledere som før nævnt gerne ønsket at komme til; men de har naturligvis gjort sig klart, at muligheden ikke var stor. Ved alligevel at slå på den kunne de dels forberede jordbunden med henblik på fremtiden, dels måske true Venstre til at blive ved magten, så at man undgik en radikal regering, over for hvilken Socialdemokratiet i højere grad kunne føle sig forpligtet. En Venstre-regering ville kun få partiets støtte i grundlovssagen og kun, så længe denne ikke var løst.

I. C. Christensen, som fik ordet efter Borgbjerg, kunne ikke stå for fristelsen til at drille socialdemokraterne med, at de nu ville indgå til Kongen med en ærbødig adresse. Han spurgte, hvem der skulle overbringe den, og mindede om, hvor højtideligt det var gået til i 1885 med formand, viceformænd og 12 medlemmer i kareter. Men i øvrigt forekom det ham at være en komplet overflødig manøvre, for det svar, Kongen i givet fald ville give, var konseilspræsidentens, ligesom valgets tale efter I. C. Christensens mening var entydig.

Selv om alle tingets medlemmer var på det rene med, at I. C. Christensen var situationens herre, og hans tale derfor skulle tages alvorligt, bredte munterheden i salen sig dog, da han efter at have konstateret, at den parlamentariske magt lå hos S og R, kom for skade at sige: »Alle parter står sig ved, at ledelsen og ansvaret er, hvor magten er«⁴. Det tør formodes, at Berntsen og Neergaard ikke har deltaget i munterheden.

Mens Socialdemokratiets forslag var en til Kongen rettet adresse, som var underkastet én behandling efter reglerne for lovforslags anden behandling, var Venstres forslag, som I. C. Christensen sluttede med at fremsætte, et forslag til motiveret dagsorden⁵. Det blev dermed skubbet foran det socialdemokratiske, og herved blev Det radikale Venstre tvunget til at bekende kulør.

Zahle, som nu fik ordet, hævdede ganske vist, at han var uvidende om, at Venstre ville stille dagsordenforslag; men om dette udsagn er sandt eller usandt, får stå hen. Der er dog grund til at tro, at de radikale ledere havde haft deres anelser. For at være på den sikre side havde P. Munch inden mødet i salen formuleret et radikalt dagsordenforslag, som snildeligt nøjedes med at tilsige et kommende ministerium støtte til at gennemføre grundloven⁶. Det er

åbenbart, at dette forslag var et udtryk for ønsket om at lurepasse yderligere en omgang for at bringe stikket hjem til de radikale. Nu blev der ikke brug for denne manøvre.

I. C. Christensen havde sat trumf på, og alvorstungt sagde Zahle derfor, at stillingen nu var blevet »noget indviklet, idet man vel må gå ud fra, at ministeriet slutter sig til den påstand på overgang til dagsordenen, som det ærede medlem fra Ringkøbing har fremsat«. Hertil råbte Berntsen – utvivlsomt som ventet – ja, og Zahle havde hermed fået klistret ministeriet og I. C. Christensen sammen. »For tingets værdigheds skyld« bad Zahle derfor om, at mødet blev afbrudt, for at partierne fik tid til rolig overvejelse⁷.

I. C. Christensens udspil er sikkert kommet de radikale ledere tilpas. Det er i al fald hævet over enhver tvivl, at de nu var klar over, at spillet var deres, hvis blot Socialdemokratiet kunne vindes for en aftale. De kommende 20 minutter blev derfor helt afgørende for regeringskrisens udfald. Der foreligger kun én kilde, nemlig P. Munchs optegnelser. Ifølge disse havde det været Socialdemokratiets tanke at opretholde adresseforslaget, hvad der lyder meget troligt. Men Rode og Munch fik overbevist Borgbjerg og Stauning om, »at det var umuligt«. Af hvilken årsag oplyser Munch ikke; men man har lov til at antage, at de to radikale har spurgt de to socialdemokrater, hvad der ville ske, hvis adressen blev vedtaget, og I. C. Christensen dog fortsat var i stand til at få Venstre til at sige nej. Hvorfor da ikke gribe til straks? De radikale frygtede naturligvis for, at en forlængelse af forhandlingerne ville kunne hidføre en utilsigtet udgang. På den anden side ville socialdemokraterne ikke stemme for Munchs forslag, de foretrak blot at trække deres eget tilbage og stemme imod Venstres dagsordenforslag – måske i håbet om, at denne fremgangsmåde trods alt ville give det ønskede resultat.

Den radikale politiker Gunnar Fog-Petersen har berettet, at da et nyt medlem af den radikale gruppe, formentlig ham selv, mødte Klaus Berntsen uden for sit partis mødeværelse, sagde denne: »Ja, nu er det altså jer, der skal afgøre det!« Da han refererede bemærkningen på partimødet, blev han afbrudt af Zahle, der »i en hastig tone erklærede, at nu havde vi hørt nok om denne sag, og vi kan dog ikke blive ved at bede hr. Berntsen om at blive, når hans eget parti ikke vil støtte ham«.

»Hvad sker der nu?« spurgte den ængsteligt ventende trafikminister Thomas Larsen P. Munch, da han kom tilbage i salen. Det er Munchs sikkert rigtige opfattelse, at ministrene havde håbet, at Socialdemokratiet ville opretholde adresseforslaget⁶.

Da mødet blev genoptaget, indledte Zahle med at sige, at det var umuligt at tvinge ministeriet til at blive ved at vedtage Socialdemokratiets adresseforslag, når regeringen gik frivilligt i døden ved at stemme for I. C. Christensens

dagsorden. Han slog også fast, at ministeriet havde fået en dolk i ryggen ført af I. C. Christensen. I den resterende del af sin tale demonstrerede Zahle sine evner som den drevne parlamentariker, han var, idet det lykkedes for ham både at gøre indrømmelser til Højre (forholdstalsvalgmåden) og true det, hvis det sammen med de frikonservative ville bruge landstingsflertallet, ligesom han meget behændigt tog det socialdemokratiske adresseforslag til sit hjerte, men dog endte med at slå fast, at efter I. C. Christensens dagsorden »og efter at vi har fået at vide, at ministeriets medlemmer vil stemme for denne, bliver det vel nok ikke muligt at fastholde forslaget til beslutning«. I. C. Christensens dagsorden ville de radikale stemme imod⁸.

Den øvrige del af debatten var ret beset uinteressant. På Højres vegne erklærede Hammerich, at Højre ikke kunne stemme for en dagsorden, som udtalte påskønnelse af ministeriet Berntsens »grundlæggende arbejde i forfatningssagen«⁹. Højre ville undlade at stemme. Klaus Berntsen angreb i et forholdsvis kort indlæg R og S for ikke at have støttet V under valget. Nu var det for sent, fordi V ikke havde den fornødne styrke. Berntsen gjorde med andre ord en dyd af nødvendigheden, og bag hans polemik mod S og R spores i virkeligheden bitterhed rettet mod I. C. Christensen. Efter polemiske bemærkninger mellem Zahle og Borgbjerg på den ene side og I. C. Christensen på den anden skred man til afstemning, som gav til resultat, at 61 (R og S) stemte imod Venstres dagsorden, 42 (V) for, mens 7 (H) undlod at stemme¹⁰.

Efter afstemningen greb Borgbjerg ordet for at slå fast, at forkastelsen af Venstres dagsorden betød, at Socialdemokratiet havde opnået det samme, som det tilsigtede ved at stille sit adresseforslag, nemlig at opfordre ministeriet til at fortsætte¹¹. Det var naturligvis en tirade, der skulle tjene til at dække over, at partiet havde fundet det opportunt at trække sin egen positive adresse tilbage, og P. Munch kan da også berette, at under og efter mødet gav Borgbjerg over for ham udtryk for, at der nu burde dannes en VSR-regering med en enkelt socialdemokratisk minister eller en SR-regering baseret på »noget i retning af lige deling«⁶. Den første mulighed kan Borgbjerg umuligt have troet på. Under alle omstændigheder viser udtalelsen, at Socialdemokratiets ledere kunne tænke sig at indtræde i en regering.

11. Sidste runde

Kabinetsskretær Krieger havde vagtsomt fulgt debatten, og straks efter mødet spurgte han Zahle, om han og Stauning ville komme sammen til Kongen. Det er forståeligt, at Zahle ikke kunne imødekomme dette ønske, ikke mindst fordi I. C. Christensen under den nys afsluttede debat ironisk havde talt om de to samvirkende partier. Han bad Krieger lade Stauning

komme alene og først som leder af det større af de to partier, og således blev det¹.

Også denne samtale har Stauning udførlig refereret. Først måtte han bringe Kongen ud af den vildfarelse, at I. C. Christensens dagsordenforslag var vedtaget. Også selv om ministrene havde stemt for den og dermed deres egen afgang, fandt Stauning dog på Kongens spørgsmål, at ministeriet Klaus Berntsen burde opfordres til at fortsætte. Da Kongen fremførte, at Socialdemokratiets adresseforslag burde have været til afstemning, svarede Stauning, at hans parti ved at stemme mod I. C. Christensens dagsorden havde udtrykt, hvad det ønskede. Hertil kom, at folketingets formand efter Staunings oplysning ville have nægtet at overbringe adressen til Kongen, »og derved havde dens betydning antagelig været mindre«. Hertil havde Kongen blot svaret, at han nok havde fået den på anden måde. Kongen var dog stadig af den mening, at det ikke nyttede mere med Venstre, og han spurgte derfor Stauning direkte, om han ville danne regering – eventuelt i forbindelse med et andet parti, ligesom han spurgte, om Stauning havde forhandlet med Zahle. Hertil svarede han, at Socialdemokratiet ikke havde drøftet en eventuel regeringsovertagelse, hverken indbyrdes eller med de radikale. Kongen pålagde nu Stauning at gøre dette, ligesom han ville henvise Zahle til at tale med denne. Stauning accepterede Kongens opfordring, og det aftaltes, at han skulle komme igen den følgende dag kl. 14,30.

Under samtalen udtalte Kongen sin anerkendelse af, at Socialdemokratiet så loyalt havde villet indgå til ham med adressen. Denne ros, som Stauning nok helst havde været foruden, besvarede han – ifølge sit referat – med at slå fast, at Socialdemokratiet anerkendte Kongen, så længe den nuværende statsform bestod, og at man forudsatte, at han ville handle ud fra de parlamentariske grundsætninger, som var blevet fastslået i Kong Frederik 8.s tid. Kongen svarede: »Ja, selvfølgelig«².

Det betydningsfulde i samtalen er, at den viser, at Socialdemokratiet stadig ikke var glade for udsigterne til en radikal regering – ellers var der nu ikke længere grund til at presse Venstre, hvad Kongen for længst havde indset. Fremdeles fremgår det også af Staunings eget referat, at han ikke afviste at danne regering eller at indgå i et blandingsministerium. Kongen på sin side syntes, at situationen kaldte på en S- eller en SR-regering, og da formentlig helst den sidste mulighed, der betød, at ministeriet havde flertal i folketinget.

Staunings forsøg på i ellefte time at redde ministeriet Berntsen vakte irritation i det radikale hovedkvarter. Det fremgår af Ove Rodes lederartikel i *Politiken* 18. juni. Her hed det, at det var »kun formelt og ikke politisk begrundet«, når Stauning havde bedt Kongen om endnu engang at henvende sig til Berntsen, eftersom ministeriet selv havde tilsluttet sig Venstres ønske

om dets afgang. Rode tolkede den fornyede tilsigelse af Stauning således, at det heller ikke alene var denne løsning, som for tiden drøftedes mellem Kongen og formanden for Socialdemokratiet.

De radikale ønskede stadig at danne regering alene, men fandt det taktisk heldigt, om muligheden for et trestrengt ministerium kunne blive afprøvet – »en regering, der støtter sig til alle tre partier«, som Ove Rode skrev for ikke at sige for meget. De radikale ledere vidste meget vel, at I. C. Christensen og dermed Venstre ikke ønskede en sådan. Ved alligevel at foreslå den kunne de radikale levere endnu et bevis på deres dyd: Enhver mulighed for at få Venstre med var prøvet.

Men her kom de op mod Kongen. Han havde, som det fremgår, gjort sig klart, at Venstre var ude af billedet. Zahle, som aldrig havde let ved at greje Kongens facon og talemåder, var svært utilfreds med den samtale, han kl. 17,45 havde med Majestæten. Da Zahle slog på, at Kongen måtte have en til at undersøge muligheden af en trestrengt regering, svarede denne: »Hvor skulle jeg få sådan en mosegris fra?« Kongen henviste i stedet Zahle til at tale med Stauning. I den officieuse pressemeddelelse hed det dog, at Zahle havde tilrådt Kongen »at lade undersøge muligheden for at danne et ministerium af de tre partier, som sammen i folketinget tæller 107 tilhængere af grundlovsforslaget«³.

Temmelig mismodig aflagde Zahle om aftenen (17. juni) rapport til Munch og andre ledere. Han ville jo gerne have været den af Kongen efterspurgt mosegris. De radikale ledere henfaldt ifølge Munch til allehånde teorier om, at Kongen var kommet under påvirkning af Højre, der kunne se en fordel i at tvinge R og S sammen. Herom foreligger der intet, og Munch har ret, når han konstaterede, at Zahle (der angives at have været træt hele dagen) havde misforstået Kongen, der blot anså undersøgelsen af en trekantregering for »et tidsspildende mellemstadium«.

Munch oplyser ikke, hvem Zahle skriftede for 17. juni om aftenen, antagelig var det foruden Munch i al fald også Brandes og Rode. Alle i denne kreds var imod en SR-regering, dog ikke P. Munch, hvis man kunne nøjes med en eller to socialdemokrater, idet der efter hans opfattelse »kun var enkelte ministerier, i hvilke det var muligt at have dem«⁴. Munch havde ingen fordomme over for socialdemokrater, men har antagelig ment, at det ville vække et ramaskrig og svække regeringen, dersom f.eks. konseilspræsidiets, udenrigsministeriets, forsvarsministeriets, ministeriet for kirke og undervisningsvæsen eller landbrugsministeriet blev besat med en socialdemokrat. 1913 var før verdenskrigen og revolutionerne i 1917 og 1918.

Onsdag 18. juni blev en af folkestyrets hektiske forhandlingsdage. Møde

afløste møde, og mellem møderne talte de politikere sammen, som uanset partifarve var på bølgelængde med hinanden.

Kl. 10 fortalte Stauning den socialdemokratiske gruppe, at Kongen havde opfordret Socialdemokratiet til at danne regering evt. sammen med Det radikale Venstre, hvad Stauning ikke fandt var nogen god idé. Han fik sin gruppes tilslutning til at foreslå de radikale at svare nej, indtil enhver mulighed for ministeriet Berntsens fortsættelse var udtømt.

Kl. 13,30 holdt S igen gruppemøde. Stauning kunne nu oplyse, at R ville støtte en fortsættelse af ministeriet Berntsen, hvis S rådede Kongen til at henvende sig til Berntsen, og denne var i stand til at få sit partis støtte. Det interessante ved dette gruppemøde er dog den beslutning, som blev truffet med alle stemmer mod 6, og som efter for 27. gang at have tryglet om Berntsens forbliven lød: »For så vidt en anden ordning er nødvendig, må det af hensyn til grundlovssagen være de tre grundlovspartier, der søger sagen løst, og vi vil, hvis det forlanges, drøfte den mulighed, behandle den i partiet og kan under visse betingelser tænke os en sådan udgang«.

Beslutningen viser helt klart, at Socialdemokratiet var rede til at gå med i en regering, og at oppositionen i gruppen var begrænset til 6 ud af 32 folketingsmænd og 4 landstingsmænd. Hvis protokollen er rigtig ført, viser beslutningen tillige, at Stauning var parat til at sætte en sådan beslutning igennem på trods af en mulig modstand i partiets hovedbestyrelse, som ikke var særlig godt orienteret om gruppens holdning – for ikke at bruge stærkere ord. Det tør formodes, at bølgerne på dette gruppemøde er gået højt, men vi ved intet derom. Mindretalsgruppen var i henhold til den dagældende partidisciplin forpligtet til at holde sin utilfredshed og sit særstandpunkt for sig selv – og den gjorde det.

Det radikale Venstres gruppemøde begyndte kl. 13, men varede kun kort. Det blev fortsat kl. 14,15, hvor Zahle skulle til Kongen. Venstre ses ikke at have holdt gruppemøde.

Mens rigsdagsbygningen summede af rygter, blev I. C. Christensen kl. 12 modtaget af Kongen, der nu havde fået den kære svigerfamilie fra Mecklenburg installeret. Det billede, der frembød sig for Kongen og kabinetssekretær Krieger, kunne se nok så forvirrende ud. Venstre havde ved valget mistet flertallet, konseilspræsidenten ville gerne fortsætte, men havde dog stemt sammen med sit parti om en dagsorden, der ønskede ministeriets afgang. Dagsordenen var ganske vist blevet forkastet af S og R, mens S havde taget den adresse tilbage, som udtrykkelig sagde, at ministeriet burde blive. Nu forsikrede socialdemokraterne, at deres nedstemning af I. C.s dagsorden

havde samme virkning som, hvis adressen var blevet vedtaget. Samtidig sagde de radikale: trekantregering, men mente det ikke.

For at forvise sig om, at en trekantregering ikke kunne dannes, benyttede Kongen sig ikke som foreslået af Zahle af en kongelig mosegris eller undersøger. Han sendte ganske simpelt bud efter Venstres formand, I. C. Christensen, som kort og godt erklærede, at hans parti ikke ville deltage i en regering med andre. Dette svarede til, hvad han også skrev i sit ugeblad *Tiden*, hvor Klaus Berntsen kunne læse, hvad Venstre ville vedtage⁵. Hermed havde Kongen for så vidt fulgt Zahles henstilling, omend ikke på den måde Zahle havde forestillet sig. De radikale blev snydt for nogle taktiske piruetter⁶.

Kl. 14,30 var Stauning så som aftalt hos Kongen. Følgende ordskifte udspandt sig:

»Kongen: Nå har De så et resultat?

Stauning: Ja, vi mener fremdeles, at Klaus Berntsens regering burde fortsætte, og at den ikke har pligt til at fortrække.

Kongen: Ja, det er umuligt.

Stauning: Vi er da som anden udgang villige til at optage en forhandling i vort parti om muligheden for at medvirke ved dannelsen af en regering af de tre partier, der er enige om grundlovssagen.

Kongen: Der er vinket af! Det vil Venstre ikke.

Stauning: Ja, så ser jeg ikke, at vi kan medvirke i øjeblikket«⁷.

Staunings råd var ikke til megen vejledning for Kongen. Men han kunne vanskeligt tolke dem på anden måde, end at S nu satte sig uden for indflydelse på regeringsdannelsen, hvorefter Kongen kun havde de radikale tilbage⁸.

På det efterfølgende socialdemokratiske gruppemøde kl. 15,15 refererede Stauning Kongens udtalelser, og rigsdagsgruppen besluttede at forhøre sig om de radikales betingelser for at danne regering. Gruppen vedtog også en udtalelse, hvori man over for forretningsudvalget anbefalede at støtte en radikal regering i forfatningssagen, men ikke selv »at deltage i regeringsdannelse under førerskab af Det radikale Venstre«. I det efterfølgende forretningsudvalgsmøde vedtoges udtalelsen med alle stemmer mod 1. På hovedbestyrelsesmødet samme dag udspandt sig en længere diskussion om forløbet af regeringskrisen, men dens indhold kendes ikke. Staunings beretning godkendtes dog uden afstemning. Selv om der ikke kan være tvivl om, at Stauning havde fået sit parti med til en regering af S, V og R, ville der dog have været megen murren i de dogmefastes rækker. Som I. C. Christensen løste problemerne for de radikale, gjorde han det også for socialdemokraterne. Men Stauning havde opnået at få drevet en regeringsdeltagelsesvenlig beslutning igennem med et stort flertal. Den var god at have på lager med henblik på

fremtiden. Ingen kunne herefter være i tvivl om, hvor det bar hen med Socialdemokratiets deltagelse i det parlamentariske liv.

I den øjeblikkelige situation stod det altså til de radikale alene. Og til dem satte Neergaard sin lid. »Med ikke ringe lidenskab« sagde han på denne afgørelsens dag, at dersom de radikale sagde nej til en SR-regering og derpå »med formel »støtte« fra socialdemokraterne m.v.« selv dannede regering, gik de I. C.s ærinde og ville ødelægge sig selv. Hvis de derimod rådede Kongen til at spørge Klaus Berntsen, ville denne kun sige ja sammen med R. »Dette vil I. C. ikke have magt til at hindre«, forsikrede Neergaard den køligt observerende Rubin, der omgående tilskrev Brandes⁹. Det er en forbløffende mangel på realitetssans, Neergaard lagde for dagen på dette sene tidspunkt af krisen. Rent bortset fra at de radikale ikke ville spille Neergaards spil, hvorledes kunne Kongen da sende bud efter Berntsen på trods af Venstres formands råd? At tænke sig Berntsen fortsætte mod sit partis vilje alene støttet af R og S var en utænkkelig situation – og for resten også en umulig tanke, eftersom det aldrig kunne være en radikal interesse at holde Berntsen oppe, når denne ikke havde sit parti med sig. Vreden, skuffelsen og fortvivlelsen over at blive sat fra bestillingen synes at have omtåget en ellers klar hjerne.

Efter Staunings audiens henvendte Kongen sig ved 15-tiden til Zahle, som han opfordrede til at danne regering uden nærmere at præcisere, hvorledes denne kunne tænkes sammensat. Zahle udbad sig betænkningstid til den følgende dag kl. 19⁶. Han ønskede at skaffe sig de fornødne garantier for de andre partier og sikre sig mod oprør i sit eget.

Ved 17-tiden genoptog den radikale rigsdagsgruppe sin forhandling. Her var der ifølge Munch enighed om ikke at danne regering sammen med S alene. Grunde angiver han ikke; men rent bortset fra at de radikale kunne have partiegoistiske fordele ved sololøb, må det retfærdigvis siges, at operationsfriheden var større, når regeringen havde en opposition både til venstre og til højre for sig. Det er åbenbart, at Venstre (og Højre) ville udnytte dannelsen af en SR-regering. Den radikale gruppe vedtog derfor at lade Zahle stille Stauning et par spørgsmål, som man med en til vished grænsende sandsynlighed kendte svarene på:

»Deler Socialdemokratiet den opfattelse, som råder i Det radikale Venstre, at det kommende ministerium – efter at dannelsen af et ministerium af de tre partier, der støtter det afgåede ministeriums grundlovsforslag, er blevet umuliggjort ved Venstres afvisning – ikke bør dannes af to af disse partier, medens det tredje står udenfor?

Hvis Socialdemokratiet deler denne opfattelse, spørges der – da Venstre ikke vil danne regeringen –, om Socialdemokratiet kunne tænke sig at påtage sig denne opgave? I så fald vil Det radikale Venstre meddele Kongen, at det ikke ønsker at danne

ministeriet, men vil yde et eventuelt socialdemokratisk ministerium støtte til grundlovssagens gennemførelse.

Hvis Socialdemokratiet ikke ønsker at påtage sig opgaven, men Det radikale Venstre påtager sig denne, venter det, at Socialdemokratiet vil yde det radikale ministerium støtte på lignende måde, som der under adressedebatten tilsagdes ministeriet Berntsen «¹⁰.

Som man vil se, var facitlisten vedlagt spørgsmålene. Havde de radikale af hjertet ønsket en S-regering, var det sidste afsnit næppe blevet formuleret. Men både socialdemokrater og radikale var meget vel klar over, at en ren socialdemokratisk regering ikke havde store muligheder for at gennemføre grundlovssagen.

I Socialdemokratiets gruppemøde 19. juni kl. 11,30 vedtoges enstemmigt et af Stauning formuleret svar. Det gik ud på, at der ikke burde dannes en regering af de to grundlovspartier, mens det tredje stod uden for. Derefter hed det ifølge gruppeprotokollen: »Socialdemokratiet vil ikke *for tiden* (udhævet her. T. K.) overtage dannelsen af en socialdemokratisk regering«, men derimod nok støtte en radikal. Af Staunings kladde fremgår, at ordene »for tiden« er indsat i det oprindelige udkast, men der knytter sig yderligere det pikanteri til, at i den sprogligt afpuksede version af gruppens beslutning, som offentliggjordes, var »for tiden« forsvundet igen. Hvad end årsagen til denne retten frem og tilbage har været, viser de to ord Staunings iver efter at forberede muligheden af en socialdemokratisk regeringsdannelse.¹¹

Da Socialdemokratiet således officielt havde sagt nej, kunne Zahle tilskrive I. C. Christensen, at den kommende radikale regering forventede loyal støtte fra Venstre, siden dette parti hverken ville være med i en tre-partiregering eller fortsætte alene, og siden en to-partiregering var af det onde. Herpå modtog Zahle aldrig noget svar, hvad han næppe heller havde ventet¹⁰.

Ifølge *Politiken* gik den radikale rigsdagsgruppe enstemmigt ind for, at Zahle påtog sig at danne en ren radikal regering. Sandheden var dog, at højskoleforstander A. T. Grønberg og den 77 år gamle landstingsmand N. P. Madsen-Mygdal var imod¹². Ingen af dem betød dog noget, og de forblev loyale udadtil.

Efter partimødet, som havde givet Zahle den fornødne dækning, var han atter kl. 18,30 hos Kongen, med hvem han drøftede spørgsmålet om de kongevalgte landstingsmænd. Kongen viste sig her imødekommende. Han ville ifølge Munch »tage det under overvejelse under hensyn til grundene i ministeriets indstilling og situationen i det hele«. I øvrigt stillede Kongen som allerede omtalt ikke andre betingelser, end at der skulle skabes ligevægt mellem indtægter og udgifter, ligesom der ikke måtte rejses uro om den pågældende forsvarsordning. Forståeligt nok havde Zahle – situationen taget i

betragtning – ikke svært ved at acceptere disse ønsker. På den anden side affandt Kongen sig med, at hans ministre ikke ville gå i uniform og ej heller være i 1. rangklasse nr. 4 med titel af excellencer. Sikkert forventede de dog med hensyn til gang og sæde at blive behandlet efter rangforordningen. Hvad angik ministeriets sammensætning, ønskede Kongen meget gesandten i Berlin, grev Carl Moltke, som udenrigsminister for at undgå Erik Scavenius.

Den 19. juni mødtes Socialdemokratiets og Det radikale Venstres forhandlere, og Munch beretter, at socialdemokraterne nu var »tilfreds med at være kommet ud over striden om deltagelse i et ministerium sammen med os ved, at vi havde afvist tanken«. Sandt er det, at det løste problemet, men om Stauning og Borgbjerg var tilfredse med, at de ikke selv traf beslutningen, får stå hen. Det kan ikke afgøres på den harmonisøgende Munchs udsagn. Socialdemokraterne syntes også tilfredse med Kongens stilling til de kongevalgte landstingsmænds opløselighed.

Torsdag 19. juni om formiddagen gav Det radikale Venstres gruppe endelig tilslutning til, at partiet dannede regering. Madsen-Mygdal sen. og Grønborg stemte ikke. Zahle gav ingen antydning af, hvorledes ministeriets sammensætning ville blive¹³.

12. Ministeriets sammensætning

Som tidligere nævnt havde Brandes, Munch og Rode allerede 2. juni drøftet fordelingen af ministerposterne. Omkring dette tidspunkt havde kabinetssekretær Krieger – utvivlsomt med viden om Kongens sympatier – slået på, at Edv. Brandes burde være konseilspræsident. På mødet 2. juni erklærede Brandes dog, at han havde sagt nej til Krieger. Det skulle være Zahle og i alt fald ikke en jøde, mente Brandes. Selv om han senere under krigen utvivlsomt higede efter statsministerposten også på Zahles bekostning, har han sikkert refereret rigtigt. Han indså, at de radikales tidligere konseilspræsident var den, der lettest kunne samle partiet. Formentlig havde han også ret i, at en jøde, der oven i købet få år forinden havde været en forargelsens genstand – straffet pornograf og duellant – ville være en anstødssten. Alene navnet Brandes kunne berede ministeriet besværligheder. Edv. Brandes var stedse meget følsom – undertiden overfølsom – over for politiske imponderabilier.

De tre var derfor allerede 2. juni enige om, at det måtte blive Zahle igen, og Brandes og Rode fandt tillige, at Zahle ikke burde påtage sig noget fagministerium ved siden af dels for at have al sin tid til grundlovssagens fremme, dels for ikke at blive belastet af kritik på andre områder. Bag disse ideelle betragtninger lå dog også nok det forhold, at skønt Rode og Brandes ikke

elskede hinanden, kunne de dog enes om at gøre noget for *Politikens* formand, Oskar Johansen. Hvis Zahle nemlig ikke også skulle være justitsminister, blev denne post ledig til Oskar Johansen. Rigtig nok nævnede Brandes professor juris Carl Torp, men da Munch gjorde indvendinger, og Rode derpå førte Johansens navn frem, erklærede Brandes, at det kunne tænkes, at han ville.

Landbrugsministeriet tænkte Brandes sig besat med professor Fr. Weiss, der var en anset plantefysiolog. Munch hævdede, at Weiss ikke var dygtig uden for sit snævre speciale, og da landbrugsministeren fra 1909–10 »ikke gik an« (motiveringen anføres ikke), endte man efter Rodes forslag med Kristjan Pedersen, uagtet »alle var betænkelige ved hans mangel på evne til at styre« – unægtelig en pinlig indrømmelse for landets husmandsparti, at det skulle standse ved en gårdejer, der ikke kunne styre.

Som handelsminister talte man først om Vilh. Weimann. Man tør gætte på, at det ikke er sket uden betænkelighed, fordi Weimann var nært forbundet med storkapitalistiske kredse som Ø.K., i hvis øverste ledelse han sad. Forholdet var dog også, at Brandes foretrak Hassing Jørgensen som handelsminister, mens Rode erklærede at vide, at Zahle ønskede Herman Heilbuth. Sandheden var nok nærmere, at Rode selv overmåde gerne ville have Heilbuth, der så idealistisk havde ofret sig for partiets organisationsapparat, og med hvem han havde haft et forbilledligt samarbejde, som havde udviklet sig til venskab. Men her overfor stod Brandes' dictum: én jøde er nok, og dermed var Heilbuth sat udenfor, da der ikke godt kunne være tvivl om, at den ene jøde måtte blive Brandes. Det gamle ord siger, at frænde er frænde værst, men ud fra en iskold betragtning var det formentlig ikke irrelevant at tage hensyn til den ikke ubetydelige antisemitisme, som dengang var rådende i det danske samfund.

Forsvarsministeriet mente både Brandes og Rode, at Munch burde tage, så at Rode kunne få indenrigsministerposten, som Munch havde beklædt 1909–10. Munch gjorde sagtmødig modstand. Han mente, at hans udnævnelse ville vække »den største forbitrelse« også hos Kongen, og foreslog i stedet Zahle eller ... Rode! Dette gik dog både Brandes og Rode imod¹.

Interessant er det, at Erik Scavenius ikke forekom de tre som det selvfølgeligste emne til udenrigsministerposten. Brandes, som aldrig brød sig om Scavenius, hævdede, at Kongen, der jo havde mere omgang med udenrigsministeren end med de øvrige ministre, ikke gerne så Scavenius som udenrigsminister. Brandes fremførte i stedet gesandten i Berlin, grev Carl Moltke, der havde besøgt ham og øjensynlig ladet forstå, at han var interesseret. Munch gik forsigtigt imod, idet han indrømmede fordelene ved Moltke (bl.a. hensynet til Kongen), men på den anden side anførte, at Moltke var fremmed for de radikales tankegang, måske for international og en for dristig eksperimenta-

tor. Scavenius mente selv som gammel mand, at Brandes havde påvirket Kongen til fordel for Moltke for derved at slippe for at komme til at sidde i regering med Scavenius².

7. juni skrev Brandes til Oskar Johansen, at der var optræk til, at Zahle ikke ville have noget fagministerium, hvorved vejen var banet for, at Oskar Johansen kunne blive justitsminister, hvad Brandes – utvivlsomt oprigtig ment – meget gerne så: »Meningen var, at vægten skulle lægges på gennemførelsen af den nye straffelov – og jeg behøver jo ikke at sige, at Zahle ikke magter forelæggelsen«, skrev den altid redebonne Brandes. Johansen sagde dog nej.*)

Brandes mente i brevet, at der kunne dannes »et anstændigt ministerium«, bl.a. fordi Munch og Rode havde været meget imødekommende over for ham: »Man gør mig den ære at anse et ministerium uden mig for umuligt, thi jeg tilbød at vige for Heilbuth«. De øvrige ministerposter besatte Brandes således: Munch – forsvarsminister, Rode – indenrigsminister, Povlsen – kultusminister, Hassing Jørgensen – handelsminister og Carl Moltke – udenrigsminister³.

Som omtalt tidligere drøftede Brandes, Munch og Rode igen situationen 8. juni, og overbeviste om, at det ville ende med en ren radikal regering, diskuterede man på ny porteføljerners fordeling. Rode insisterede fortsat på indenrigsministeriet for gennem valglovsforhandlingerne at få hånd i hanke med selve grundlovssagen. Rode foreslog i stedet generøst Munch at blive trafikminister. Men denne kunne heller ikke slippe tanken om indenrigsministeriet, hvor han havde befundet sig så godt 1909–10 og faktisk også som den eneste radikale minister opnået konkrete resultater. Munch syslede derfor med tanken om at dele indenrigsministeriet, så at Rode fik næringslov, kommunestyre og valglov sammen med handelsministeriet, mens han selv fik indenrigsministeriets sociale sager (og eventuelt midlertidigt forsvarsministeriet). Som man vil se, var det i mange henseender den ordening, der blev rådende under krigen med Rode som valglovs- og forsyningsminister og – fra 1918 – med Stauning som de facto socialminister⁴.

*) I brev af 8. juni 1913 afslog Oskar Johansen at blive justitsminister på grund af »et sind, der er født med en overspændt refleksionstilbøjelighed«, og fordi hans udtalelser om de kongevalgte landstingsmænds opløselighed ville kunne berede ministeriet vanskeligheder. Han ville i øvrigt ikke ind i et rent radikalt ministerium under de foreliggende forhold, men holdt på et trestrengt ministerium. Han erkendte dog, at et sådant næppe lod sig etablere, og at det derfor ville ende med en ilde stillet ren radikal regering. Om straffeloven skrev Oskar Johansen, at næppe 20 mennesker brød sig om at få den forandret, og de forandringer, som disse ønskede, kunne ikke gennemføres i Det radikale Venstre (E. Brandes' arkiv).

Forhandlingerne om ministeriets sammensætning førtes i den sidste fase af Zahle, der som nævnt fra 9. juni var i København, Brandes, Munch og Rode. Ifølge sagens natur var det først og fremmest Zahle, der som designeret konseilspræsident var den afgørende faktor, men hans og Edv. Brandes' indbyrdes gode forhold og dennes betydelige position som radikalismens Altmeister gjorde, at også den kommende finansminister fik et afgørende ord. Der var derimod ikke tale om at rådføre sig med partiet.

Forhandlingerne kendes desværre stort set alene fra Munchs optegnelser, men de synes her troværdige. Om aftenen 18. juni drøftedes ministeriets sammensætning i Edv. Brandes' hjem. Her fandt det måske vanskeligste spørgsmål sin afklaring: Ove Rodes placering. Brandes var klog nok til at erkende, at *Politikens* nuværende og forhenværende redaktører nu kunne sidde på ministerbænk sammen, hvad han fire år før havde anset for en uoverstigelig belastning for regeringen. Ove Rodes position var gennem disse fire år blevet cementeret – endog i en sådan grad, at han kunne gennemføre sit ønske om at blive indenrigsminister imod P. Munchs ønsker. Disse gik som nævnt ud på at blive indenrigsminister igen, men de kolliderede med Rodes tanker. Hans hu stod til indenrigsministeriet, der under en grundlovsrevision ville få en central placering.

Det betød, at Munch måtte resignere og påtage sig forsvarsministeriet, hvad der måtte antages at være en upopulær opgave for en radikal af Munchs observans, fordi forsvarsspørgsmålet var lagt på is, i alt fald så længe grundlovssagen forhandlede. Hertil kom, at af alle måtte Munch antages at være den største anstødssten for de forsvarsvenlige. Den fremtrædende radikale organisationsmand K. Tovborg-Jensen lykønskede Munch med ordene: »Ja, der skal jo nogen til det værste, som han sa' drengen. Men én ting kan jeg i hvert fald trøste Dem med. Der er ingen, de radikale vælgere hellere ser på den plads end Dem«⁵. Det forbløffende er, at selv om Munch under verdenskrigen kom til at lægge navn og ansvar til de største forsvarsudgifter i nyere tid, bevarede han de radikale vælgeres tillid.

Hvorfor Munch bøjede sig for Rodes ønske, vides ikke. Antagelig har Munch set, at Rode nødvendigvis måtte med, og han har da resigneret. I 1942 skrev Munch, at han regnede med efter grundlovssagens løsning at blive frigjort for forsvarsministeriet for »at kunne vende tilbage til den virksomhed på den sociale lovgivnings og undervisnings område«, som han stærkest interesserede sig for. Historikeren Viggo Sjøqvist antager, at der er tale om en efterrationalisering, idet han forudsætter, at Rode så måtte vige for Munch⁶. Dennes ønske forudsætter dog ikke nødvendigvis Rodes afgang, idet der i 1916 oprettedes et selvstændigt undervisningsministerium, ligesom i 1918 inden-

rigsministeriets sociale sager samledes under Stauning. Under alle omstændigheder er dog et sådant ræsonnement også efterrationaliseret.

Edvard Brandes blev på ny finansminister og Zahle ligeledes justitsminister. Besættelsen af disse poster synes ikke på dette tidspunkt at have givet anledning til drøftelse, efter at det stod klart, at Zahle ønskede dette ministerium. Derved gled professor Torp helt ud.

Derimod var de øvrige besættelser i høj grad til diskussion. I forståelse med Zahle søgte Brandes forgæves at overtale højskoleforstander Th. Bredsdorff til at overtage ministeriet for kirke- og undervisningsvæsen. Derpå stod valget mellem de to præster og folketingsmænd, S. Keiser-Nielsen og Th. Povlsen, og det endte med den første, idet Zahle ønskede Povlsen som gruppeformand. Landbrugsministeriet besatte man med den sjællandske bonde, folketingsmand Kristjan Pedersen.

Som trafikminister kom den uafhængigt liberale redaktør Søren Svarre, *Østsjællands Folkeblad, Køge*, på tale. Zahle har naturligvis betragtet det som en politisk fordel, hvis han kunne få den af alle ansete Svarre, som var det samlede Venstres mand, ind i sin regering.

Til handelsministeriet førte Rode igen Heilbuths kandidatur frem, men blev atter bestemt afvist af Brandes. Weimann, der som berørt var bragt i forslag under forhandlingen 8. juni, havde sagt nej, og Brandes fik da sin kandidat, bankdirektør J. Hassing Jørgensen igennem.

Så langt var man kommet 18. juni.

Efter gruppemødet torsdag 19. juni forhandlede om eftermiddagen og aftenen videre hos Brandes om ministeriets sammensætning. Brandes talte med Hassing Jørgensen, som ønskede at betænke sig til næste dag. Der blev telefoneret til Svarre om at komme den følgende dag. Zahle skrev til Moltke, og Erik Scavenius mener, at Zahle ved at kræve medlemskab i Det radikale Venstre bevidst lagde op til et afslag⁷.

Fredag 20. juni gik forhandlingerne om regeringens sammensætning ind i deres afsluttende fase. De fandt fortsat sted i Brandes' villa i Skjoldsgade. Svarre kom ind fra Køge med et nej. Han følte sig i sit 62. år for gammel til at tage en regeringsvirksomhed op⁸. Også Moltke sagde, som håbet af Zahle, nej. Derimod sagde Keiser-Nielsen, Kr. Pedersen og Hassing Jørgensen ja.

Thomas Madsen-Mygdal, der opholdt sig i Assens, fik telefonisk tilbudt trafikministeriet, hvad han afviste. I stedet begyndte trafikministeriet at glide over til Hassing Jørgensen, idet man overvejede en omlægning af ministerierne. Efter ministeriets dannelse skrev *Politiken* da også 22. juni, at det var »almindelig anerkendt«, at handelsministeriets udvikling ikke havde taget nogen heldig retning, og at det ikke var kommet til at virke efter de hensigter,

man havde haft, da det blev oprettet i 1908. Det var dog først ved kgl. resolutioner af 8. september 1913 og 24. marts 1914, at der skete en ændret ressortfordeling, idet henholdsvis sparekasser, håndværk og industri flyttedes fra indenrigsministeriet til handelsministeriet.

Megen diskussion var der om udenrigsministeriet. Brandes var fortsat imod Scavenius, uden at det er til at se, om det alene skyldtes Kongens uvilje. Snarere skød Brandes denne foran sig som allerede nævnt, idet han af personlige grunde nærede uvilje mod Scavenius. Rode foreslog ministeriet Berntsens udenrigsminister grev Ahlefeldt, der altså kunne komme til at gå over i en regering af anden partifarve, som Gustav Rasmussen under megen malheur gjorde en menneskealder senere. Selv om Ahlefeldt var professionel diplomat (tidligere gesandt i Wien som nu Scavenius), og selv om hans demokratiske sindelag var anerkendt, var han efter Zahles og Munchs mening for meget Venstremand til, at de ønskede ham som minister. Om han overhovedet ville have fortsat under Zahle, vides ikke, for han blev aldrig spurgt. »Vi blev da til sidst ved Scavenius«, som man telegraferede til.

Lørdag 21. juni forelå Scavenius' svar. »Noget ubestemt« skriver Munch, mens Scavenius selv hævder, at han svarede nej, fordi han havde været arbejdsløs, omend på ventepenge, i to år efter sin første ministertid⁹. Formentlig har afslaget dog ikke været kategorisk, idet Zahle sendte et nyt telegram. Man kunne imidlertid ikke afvente Scavenius' svar, og i stedet blev Edvard Brandes udenrigsminister ad interim.

Med Madsen-Mygdal jun. forhandlede der også 21. juni. Han begærede landbrugsministeriet, hvad den radikale lederkreds ikke kunne acceptere. Skismaet mellem Th. Madsen-Mygdal og Det radikale Venstre fuldbyrdedes under verdenskrigens reguleringspolitik, og i 1920 kunne han overtage landbrugsministerposten på stort set et program, der var modsat det, Ove Rode (og Kristjan Pedersen) havde praktiseret i den regering, der kunne have fået Madsen-Mygdal som trafikminister. Hassing Jørgensen fik da både trafikministeriet og handelsministeriet.

Zahle kunne herefter gå til Kongen, der var utålmodig efter at få regeringen udnævnt.

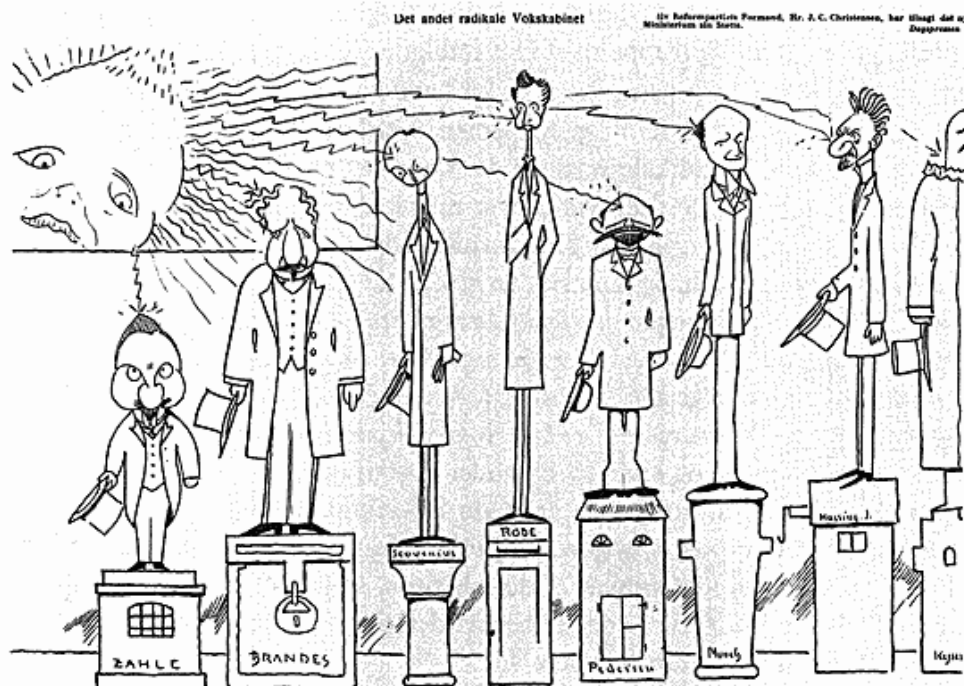
Ministeriet bestod den 21. juni af:

Konseilspræsident og justitsminister Carl Theodor Zahle, folketingsmand siden 1895, 47 år,

Finansminister Carl Edvard Cohen Brandes, folketingsmand 1880–1894, landstingsmand siden 1906, 65 år,

Forsvarsminister Peter Rochegune Munch, folketingsmand siden 1909, 42 år,

Indenrigsminister Ove Rode, folketingsmand siden 1909, 45 år,

I Klods Hans 27.6.1913 fremstillede Alfred Schmidt regeringskrisens udgang, som han kaldte »Det andet radikale vokskabinet«. I. C. Christensens bevågenhed – gengivet som varmende solstråler – synes ikke at bekomme ministre vel. Det varede dog syv år, før de var smeltet helt.

Minister for kirke- og undervisningsvæsen Søren Keiser-Nielsen, folketingsmand fra 1909, 56 år,
Landbrugsminister Kristjan Pedersen, folketingsmand fra 1895, 55 år,
Minister for offentlige arbejder og minister for handel og søfart ad interim,
Jens Hassing Jørgensen, 40 år.

Da Kongen havde godkendt listen, gik Zahle kl. 12,30 med den til partiet. Under partimødet indløb Erik Scavenius' accept af udenrigsministerposten. Han havde overvundet sine betænkeligheder, og 24. juni forelå den officielle udnævnelse.

På partimødet 21. juni slog vreden ud i lys lue. De skuffede tog nu ordet, enten fordi de havde troet på det af Det radikale Venstre fremførte ønske om ministeriet Berntsens forbliven, eller fordi de selv havde håbet på en post, eller fordi de under alle omstændigheder fandt ministeriet forkert sammensat. Munch opregner: tidl. landbrugsminister Poul Christensen, bygmester Jens

Andersen, gårdejer Mads Larsen og især løsgængerer, gårdejer Rasmus Hansen, der var i valggruppe med Det radikale Venstre. Angrebene rettedes især mod Hassing Jørgensen, der ikke før havde været aktiv i politik, og som var kendt som modstander af georgeismen, hvad der i Brandes' øjne var en dyd, men ikke i de radikale husmænds. Der blev også klaget over, at ikke Povlsen, men Keiser-Nielsen var blevet minister, og over, at der var for få bønder og ingen jyder. »Den hele forhandling virkede i allerhøjeste grad pinlig«, skriver Munch, og man kan da nok gå ud fra, at det er gået hedt til¹⁰.

Kl. 17,30 modtog Kongen de afgående ministre med undtagelse af konseilspræsidenten, der lå syg med smerter og feber. Det antoges almindeligt, at sygdommen var en følge af skuffelse og forbitrelse. Straks derefter – kl. 18,00 – tog Kongen sine nye ministre i øjesyn. Ingen af parterne havde regnet med, at de skulle samarbejde og slide på hinanden i samfulde syv år.

Imens samledes de utilfredse radikale folketingsmænd i Carl Slengeriks statsrevisorværelse. »Ja«, sagde Slengerik, »én fejl er der nu begået i hvert tilfælde«. Alle tav, idet enhver af dem håbede, at talen var om netop ham. »Jo«, fortsatte Slengerik, »der er begået den fejl, at vi otte ikke er kommet med«. Derefter forsvandt han selv¹¹.

En følge af ministeriets sammensætning var, at georgeisten Jens Andersen nedlagde sit hverv som medlem af rigsdagsgruppens bestyrelse, ligesom han 22. juli bad om ved førstkommende møde i partiorganisationens hovedbestyrelse at måtte udtræde af denne. Dette møde fandt sted 17. september 1913. Jens Andersens motivering var først og fremmest, at »den stærkeste modstander af partiets sociale program« var blevet minister. Han tænkte på Hassing Jørgensen. Rode replicerede ved at sige, at Hassing Jørgensens medlemskab af ministeriet ikke havde ændret noget i det forhold, at »regeringens retning i jordspørgsmålet« uforandret var Det radikale Venstres, hvilket bl.a. fremgik af, at finansministeren havde foreslået en bevilling til vurdering af ejendoms-skyld med selvstændig vurdering af jorden. Men det stillede ikke Jens Andersen tilfreds. Han luftede atter sin vrede over, at Zahle ikke på forhånd havde underrettet partiet om ministerlisten, og om Hassing Jørgensens tilstedeværelse i ministeriet sagde han, at det »var den største fare for Det radikale Venstre, værre end general Madsens tilstedeværelse i ministeriet Deuntzer«. Han tog også afstand fra Keiser-Nielsen og Brandes. »Vi har intet at gå til kamp på ved dette ministerium, undtagen grundlovssagen«, sagde kritikernes fortalere. Jens Andersen fik ingen støtte i hovedbestyrelsen, og Hassing Jørgensen viste sig imødekommende ved at forsikre, at han anså den mission, han mente at have ved at tolke ikke-georgeisternes opfattelse inden for partiet, for at være endt. Hermed var kritikken klinget af¹².

Det er ikke let at gøre status over baggrunden for personvalgene og søge at klarlægge de indflydelser, der gjorde sig gældende ved ministerposternes besættelse, fordi drøftelserne foregik i et kollektiv bestående af Zahle, Brandes, Rode og Munch. Hvad der siges i det følgende, må derfor tages med forbehold. Zahle var som designeret konseilspræsident den, der havde ansvaret, og meget tyder på, at han i en sådan situation var karl for sin hat. Han ville have justitsministeriet og fik det. Han ville have Scavenius som udenrigsminister og fik det på trods af Kongens og Edv. Brandes' modstand. Han ønskede Brandes som finansminister og fik det, skønt Rode ved at foreslå Heilbuth som handelsminister kunne håbe på, at Brandes gled ud, og han fik Povlsen gjort til gruppeformand ved at gennemføre Keiser-Nielsens udnævnelse til kultusminister.

Der er allerede hermed udsagt noget om de andre ministres indflydelse. Brandes var som nævnt utvivlsomt den, som vejede tungest i Zahles overvejelser, skønt Brandes var fuld af foragt for ham. Brandes var bindeleddet til Hørup-tiden, og han havde som Zahle stået i Venstrereformpartiet. Brandes fik Hassing Jørgensens udnævnelse gennemført, men viste sig ellers stærkest i det negative, ved dem han holdt ude. Blandt dem var Herman Trier, som slet ikke kom til diskussion i den radikale inderkreds. Men Brandes var ikke så stærk som i 1909. Nu – i 1913 – måtte han acceptere Rode, hvilket han synes at have gjort straks, og Erik Scavenius, hvilket kun skete under stor modstand. Rode kunne altså ikke sætte Heilbuths udnævnelse igennem og ej heller Moltkes, men havde på den anden side styrke til mod Munch at sikre sig selv indenrigsministeriet. Tilbage er så Munch, hvis indflydelse er svær at definere på trods af – eller måske netop derfor – at hans optegnelser er hovedkilden. Han bed i det sure æble og tog det mest upopulære ministerium. Utvivlsomt har han dog sin natur tro været den mæglende, der søgte at moderere temperamenterne og holde sammen på forhandlingerne, når Zahle var træt, Rode nervøs og Edv. Brandes træsk.

Det samlede resultat blev en blanding af gammel-radikale med en markeret fortid i Venstrereformpartiet som Brandes, Keiser-Nielsen og Kristjan Pedersen samt Zahle selv, den radikale klubs mest markante medlemmer, nemlig Munch og Rode og udefra kommende eksperter med radikale sympatier som Scavenius og Hassing Jørgensen. Men af disse to sluttede Scavenius sig snarere til Munch og Rode, så at magtforholdene ikke umiddelbart kan udledes af den ovenfor foretagne opregning. Zahle blev en formidler ikke blot mellem forskellige politiske synspunkter, men også mellem temperamenter og varierende udtryk for magtglæde. Det var et spil, han magtede.

I *Politiken* digtede en huspoet 22. juni 1913:

Foran os ligger landet, hvortil vor længsel går,
med lige ret for alle og med lidt bedre kår,
lidt sol til husmandshytte, lidt lys til småmandshjem
– vi tager trøstigt roret og fører skibet frem.

Den radikale provinspresse udtrykte sig på samme måde, omend i mere prosaiske vendinger. *Social-Demokraten* måtte ifølge sagens natur også anbefale regeringen, siden man selv havde sagt nej tak, men bladet fremhævede, at det var første gang i verden, at der havde foreligget et tilbud fra statschefen om at danne en ren socialdemokratisk regering med mulighed for et parlamentarisk grundlag. Venstre-pressen var – partitro, som den var – også positiv, eftersom Venstre selv havde frasagt sig magten og peget på R og S.

Tilbage af politisk interesse var så kun de aviser, der sædvanligvis støttede Højre eller dog havde en konservativ holdning. Her var der frit slag, fordi Højre var holdt udenfor. Disse blade, som *Berlingske Tidende* og *Nationaltidende* var dog meget moderate, den første næsten positiv og den anden med nogle refleksbetingede angreb på Det radikale Venstre for forsvarsnihilisme.

Kun de mere fribytterprægede aviser som *København* og *Vort Land* kom med egentlige kraftudladninger; men disse var dog af en art, som ministeriet ikke behøvede at bekymre sig om og næppe heller gjorde, optaget som de var efter at komme til at regere.

13. Parlamentarismens Nirvana?

Derimod kunne der nok være anledning til en kort eftertanke for dem, der interesserede sig for parlamentarismens principielle stade. Det nysnævnte *Vort Land* skrev nemlig:

»Socialdemokraterne demonstrerede indbyrdes uenighed om parlamentarismens forpligtelser og tog på den med plumpe og famlende hænder.

Parlamentarismen ville være endt i den rene Nirvana, hvis ikke Kongen havde bragt forholdene ind på virkelighedens grund. Hans Majestæt har benyttet sin ret og sin frihed til uden om parlamentarismens strengeste regler at træffe bestemmelse om, hvem han efter alle foreliggende forhold og fremtidige hensyn fandt det rigtigst at henvende sig til om dannelsen af et nyt ministerium.

Det er dog kongemagten, der er midtpunktet i forfatningen «¹.

Uagtet *Vort Land* i nærværende fremstilling er reduceret (dog ikke in absurdum), er denne for en nutidig betragtning særprægede kommentar brugbar til at anstille nogle betragtninger over parlamentarismens udviklings-trin i det Herrens år 1913. Først er at sige, at skønt *Vort Land* ikke havde

nogen partipolitisk betydning, gav det dog mund og mæle til Estrup-tidens mænd, hvis holdning utvivlsomt deltes af adskilligt flere end dem, der skilte sig med den. De fleste havde registreret, hvad der var sket i 1901; men hvis den brede pensel bruges, stod Estrups æra i et forklaret skær for næsten alle embedsmænd over fuldmægtig-niveau, alle officerer over premierløjtnantsgrad, så godt som alle borgmestre og herredsfogeder, de fleste latinskolelærere, en god portion af gejstligheden og af de liberale erhverv. Med en blanding af lige dele resignation og nostalgi så de tilbage på fordums dage. Under normale forhold var de politisk ufarlige, men de kunne aktiveres, som man så det syv år senere.

Går vi dernæst til sagens genstand, er det allerede konstateret, at Kongen stillede tre betingelser: ligevægt mellem indtægter og udgifter i statshusholdningen, ingen uro omkring forsvarsordningen og ingen opløsning af de kongevalgte landstingsmænd. Mens den radikale regering i den øjeblikkelige situation var i stand til at acceptere de to første krav, kunne det tredje udvikle sig til en effektiv hemsko for den grundlovs politik, regeringen var dannet på, og som havde kunnet få den til at godtage de to andre krav. Ud fra en nutidig betragtning ville opstillingen af sådanne krav være utænkelig. I virkeligheden kan man sætte skellet ved 1920. Men i 1913 var Kong Christian – uanset grundlovens ord om Kongens ansvarsfrihed – som nævnt optaget af forestillingen om at have et moralsk ansvar ikke mindst over for historiens domstol, fordi han vitterligt lagde navn til regeringens foranstaltninger. Var den radikale regering ikke vejet med hensyn til det tredje krav, havde følgen været både en parlamentarisk og en konstitutionel krise, fordi et flertal i folketinget ville have en ny grundlov.

Om Kongens handlemåde var i overensstemmelse med forudsætningerne for det konstitutionelle monarki, således som dette opfattedes i 1913, lader sig i virkeligheden ikke besvare entydigt. Ud fra en historisk betragtning mente Kongen, Højre og i ret høj grad også Venstre, at kronen var berettiget til at formulere sig, som det skete, mens en mere politisk, pragmatisk – og fremsynet – holdning måtte tilsige tilbageholdenhed.

Noget lettere er det derimod at vurdere Kongens holdning til regeringens partimæssige sammensætning. Det er ganske åbenbart, at Klaus Berntsen og Niels Neergaard satte deres lid til, at Kongen ville følge folketingsflertallets henstilling om at lade dem fortsætte. Men hvorledes skulle Kongen kunne give sig til at presse Klaus Berntsen til at fortsætte, når denne som fungerende konseilspræsident – og dermed Kongens første konstitutionelle rådgiver – havde erklæret ikke at ville fortsætte? Partierne havde i virkeligheden inddraget Kronen i deres taktiske spil om magten. Venstres rigsdagsgruppe = I. C. Christensen ønskede R og/eller S til magten, Berntsen-Neergaard samtykkede

officielt heri, men mente privat noget andet. S og R pegede fortsat på Berntsen, mens i al fald R selv ønskede at komme til. Det kan på denne baggrund ikke bebrejdes Kongen, at han skar igennem og fremskyndede dannelsen af en regering, som hans konseilspræsident, Venstre og i virkeligheden også R ønskede, og som tillige S gav sin støtte. Der fremkom da heller ingen seriøs kritik bagefter af regeringskrisens udfald; men dens forløb viser, at de tre toneangivende partier i deres velforståelige iver efter at placere sig bedst muligt taktisk ikke veg tilbage for at give afkald på deres konstitutionelle principper. De tænkte næppe på, at deres handlemåde kunne tjene til at bestyrke Kong Christian 10. i hans opfattelse af kronens rettigheder og pligter.

Da Zahle 24. juni 1913 fremstillede sig for folketinget, erklærede han: »Ministeriet har ikke søgt førerskabet, men enhver ved fra de for fuld offentlighed førte forhandlinger mellem partierne, at de politiske omstændigheder har pålagt os det«². Mens den sidste sætning rummede nogen sandhed, var den første usand. Den radikale lederkreds havde med en ikke ringe fingerspidsfornemmelse i et udtalt samspil med arvefjenden I. C. Christensen udnyttet de politiske omstændigheder. I. C. Christensen regnede med at kunne aftvinge den radikale regering og dens støtteparti indrømmelser i grundlovssagen. Regeringen var villig til at yde disse, fordi den af partimæssige grunde så en fordel i at have – og beholde – regeringsmagten. I meget minder situationen om den, der forelå 40 år senere, hvor det var Erik Eriksens vurdering, at han ved at give indrømmelser i grundlovssagen kunne bevare magten for, hvad han betragtede som et perspektivrigt alternativ til S og R-kombinationen.

I 1913 blev det vel I. C. Christensen, som i forfatningssagen trak det længste strå, fordi han fik forsynet grundloven med konservative elementer, der holdt i 40 år – en lang periode, eftersom også politikere fornemmelig skriver i sand. På den anden side kunne ingen forudse, at verdenskrigens udbrud i 1914 meget mod I. C. Christensens forestilling og vilje under regeringen udspændte et sikkerhedsnet, der holdt, til I. C. Christensen i 1920 blev i stand til at yde sin afgørende hjælp til at få det fjernet.

Vurderet ud fra en almen parlamentarisk betragtning kan det vist nok fastslås, at den regering, der blev dannet i 1913, var den, som svarede bedst til den politiske situation, og at dens dannelse derfor tjente til at styrke den parlamentariske statsskik, der var introduceret i 1901.

Noter

Kap. 1.

1. O. Johansens arkiv.
2. E. Brandes til O. Johansen, 1.8.1911, sst.
3. E. Brandes til O. Johansen, 17.3.1911, sst.
4. Fog-Petersen s. 410.
5. Rigsdagsårb. overordentl. saml. 1909.
6. Rode: Påskekrisen s. 22.
7. Zahle til E. Brandes 11.2.1911, E. B.s arkiv.
8. Rigsdagsdebatterne om grundlovssagen følges selvfølgelig bedst i rigsdagstidende, men rigsdagsårbøgerne 1909 ff. har fortrinlige oversigter. Grundlovssagens tidlige faser er i øvrigt fremstillet tydeligt, men farvet, bl.a. i Til Valget 1910 (1910) og Til Valget 1913 (1913), valgbøger udg. af Det radikale Venstre, i G. Fog-Petersen: Det radikale Venstre I-II (1938), i J. H. Monrad: Venstre i 100 år, II, 1970, En bygning vi rejser II, foruden naturligtvis i værker som Rigsdagshistorien, Schultz' Danmarkshistorie og Politikens do. Forf. har tillige haft nytte af en utrykt specialeopgave af Nete With: I. C. Christensens grundlovspolitik 1912-14 (1971), og af en utrykt afløsningsopgave af Hanne Eriksen og Kirsten Johnsen: En klarlægning af regeringsdannelsen i 1913 (1974), der fortrinsvis bygger på det af mig indsamlede kildemateriale.

Kap. 2.

1. Original i folketingets arkiv, kopi i RA.
2. O. Rodes arkiv, tillæg II Be.
3. Munch II, s. 114 f.
4. O. Johansens arkiv.
5. I. C. Christensen til Neergaard 7.5.1913, Tre Venstremænd s. 142.
6. Venstres prot. s. 74.
7. Da Rode har gennemlæst og godkendt fremstillingen, er denne oplysning altså førstehånds. Elmholt's kilde oplyses ikke.
8. Venstres prot. s. 81 f. Den soc.dem. rigsdagsgruppes prot. indeholder intet til belysning heraf.
9. Zahles beretn., jf. Munch II s. 114. Også E. Brandes blev orienteret, jf. hans brev til O. Johansen.
10. Venstres prot. s. 75 f.
11. Zahles beretn.
12. Venstres prot. s. 14 ff.
13. sst. s. 77.
14. Venstres prot. s. 78, 81.

Kap. 3.

1. Munch II s. 115, Soc.dem. prot. 14.4.1913.
2. Venstres prot. s. 81, Soc.dem. prot. 17.4.1913.
3. Ifølge Munch II s. 114 begyndte mødet med, at I. C. Christensen hævdede, at det var sammenkaldt på initiativ af R, ifølge det samtidige referat faldt ordvekslingen herom mod slutningen af forhandlingen.
4. Munchs beretn.
5. Rasmussen og Skovmand s. 135.
6. Munch II s. 114, jf. Rasmussen og Skovmand s. 136 f.
7. E. Brandes til O. Johansen 26.4.1913, O.J.s arkiv.
8. Her cit. efter Rigsdagsårb. 1912-13, s. 45 f.
9. Berntsen s. 206, Den da. Rigsd. II s. 262.

10. Rigsdagsårb. 1912-13, s. 46.
11. Venstres prot. s. 84.
12. sst. s. 92.

Kap. 4.

1. O. Johansens arkiv.
2. Ref. i O. Rodes arkiv, tillæg II, jf. Rasmussen og Skovmand s. 137.
3. En bygning I s. 342.
4. Munch II s. 115.
5. Venstres prot., jf. note 4.
6. Munch II s. 118 f.
7. Tillæg t. årb. for rigsdagssaml., overordentl. saml. 1913, s. 23 f.
8. Munch II s. 122.

Kap. 5.

1. Munch II s. 122.
2. Pol. 21.5.1913.
3. Aalb. Amtstid. 28.5.1913.
4. Pol. 30.5.1913, Tiden 23., 30.5. og 6.6.1913.
5. Pol. 22.5.1913.
6. Johansen s. 125 f.
7. O. Johansens arkiv.
8. Artikler fremkom 30.5., 12., 13., 18. og 21.6. samt 6.7.1913.
9. Johansen s. 127 f.
10. sst. 130 f.
11. Social-Dem. 2.6.1913.
12. Venstres prot. s. 98, Pol. 28.5.1913.
13. Neergaards opt. 14.6.1920.
14. Staunings udtalelser kendes kun på anden-tredie hånd, nemlig i Munchs optegnelser (II, s. 123) byggende på Rodes oplysninger.
15. Munch II s. 125.
16. T. K. i Historie VIII, 1970, s. 485 ff.
17. Tre venstremænd s. 142 f., Munch II s. 125 ff.
18. Neergaards opt. s. 16 (14.6.1913).
19. Munch II s. 127.
20. Tre venstremænd s. 142.

Kap. 6.

1. Neergaards opt. s. 15 (14.6.1913)
2. Venstres prot. s. 100.
3. Munch II s. 128.
4. Soc.dem. rigsdagsgruppes prot.
5. Højres rigsdagsgruppes prot.
6. Historie VIII, 1970, s. 485 ff.

Kap. 7.

1. Venstres prot. s. 103.
2. Staunings arkiv. Det er ikke muligt at sige, hvornår Stauning har nedtegnet referatet. Muligvis er det først sket efter den sidste samtale med Kongen 18.6.1913.
3. Munch II s. 128.

4. Højres prot.
5. Venstres prot. s. 103–106.
6. T. Kaarsted: Påskekrisen 1920 (1968).
7. Munch II s. 128 f.
8. Senere omtalte Krieger samtalen for Brandes. Munchs referat falder sammen med Neergaards bortset fra sproglige afvigelser («Kongen måtte gøre noget»).
9. Neergaards opt. 18 ff.
10. Munch II s. 129.

Kap. 8.

1. Venstres prot. s. 108–11.
2. Munch II s. 130.
3. Rigsdagstid. overordentl. saml. 1913 sp. 43 f.
4. Neergaards opt. s. 21.
5. Munch II s. 129.
6. Kriegers vurdering var, at Kongen havde været fronderende over for sin far og nu følte sig trykket over for dem, til hvem han i sin tid havde udtalt sig i denne retning. (Neergaards opt. s. 24 f.)
7. P. Th. Nielsen og Brorsen var ifølge Neergaard (opt. s. 24) inde på tanken om et koalitionsministerium, hvad I. C. Christensen havde afvist i Tiden.

Kap. 9.

1. Neergaards opt. s. 26.
2. sst. s. 27 f.
3. sst. s. 28 f.
4. Venstres prot. s. 111 f.
5. sst. s. 112.
6. Rigsdagstid. overordentl. saml. 1913 sp. 69.
7. Munch II s. 130.

Kap. 10.

1. Rigsdagstid. overordentl. saml. 1913 sp. 54.
2. sst. sp. 58.
3. sst. sp. 61.
4. sst. sp. 67.
5. sst. sp. 44.
6. Munch II s. 131, Fog-Petersen s. 468.
7. Rigsdagstid. overordentl. saml. 1913 sp. 70.
8. sst. sp. 73 ff.
9. sst. sp. 75.
10. sst. sp. 85.
11. sst. sp. 86 f.

Kap. 11.

1. Ifølge Munch II s. 131 troede Kongen, at Socialdemokratiets adresseforslag var vedtaget. Munchs opfattelse strider dog mod Staunings notat, hvorefter Kongen mente, at I. C. Christensens forslag var vedtaget.
2. Staunings beretn. i ABA.
3. Pol. 18.6.1913, Tillæg t. Rigsdagsårbog 1913 s. 18.
4. Munch II s. 131 f.

5. F.eks. 6., 13. og 20.6.1913.
6. Se Pol. 19.6.1913.
7. Samtalen sluttede med nogle anerkendende ord fra Kongen, der var glad for den noble måde, hvorpå Stauning havde behandlet deres samtaler over for pressen. Han bad Stauning om at sørge for, at socialdemokraterne i borgerrepræsentationen ikke sendte afbud til kongelige selskaber.
8. Rasmussen og Skovmand s. 141 hævder, at Stauning henviste Kongen til Zahle. Der synes dog ikke at være noget belæg herfor. Indirekte havde Staunings udtalelser dog samme effekt.
9. Rubin III s. 208.
10. Tillæg til Rigsdagsårbog 1913 s. 19.
11. sst. s. 20, jf. soc.dem. gruppeprot. og Staunings arkiv («Forfatningssagen 1913»).
12. Pol. 20.6.1913, Munch II s. 132.
13. Rasmussen og Skovmand s. 142, jf. Munch II s. 132.

Kap. 12.

1. Munch II s. 125 ff.
2. sst., jf. E. Scavenius' beretning til forf. 19.12.1961.
3. O. Johansens arkiv.
4. Munch II s. 127.
5. Sjöqvist: Munch s. 87.
6. sst. s. 295.
7. Scavenius: Dansk udenrigspol. s. 12.
Sjöqvist mener, at Moltke var i Berlin. I så fald er det gået hurtigt, idet Zahles brev blev afsendt 19. juni, og allerede dagen efter var Moltke i Kbh. I Moltkes arkiv (RA) findes Zahles brev ikke.
8. Rasmussen og Skovmand s. 143.
9. Munch II s. 133, Sjöqvist: Scavenius I s. 83.
10. Munch II. s. 134, jf. Scavenius s. 12, Sjöqvist: Scavenius I s. 83, Pol. 22.6.1913.
11. Rasmussen og Skovmand s. 144.
12. Referater i Rodes arkiv, tillæg II D.

Kap. 13.

1. Vort Land 23.6.1913.
2. Rigsdagstid. overordentl. saml. 1913 sp. 91.

Utrykte kilder

- Edv. Brandes' arkiv. Breve fra Oskar Johansen (KB)
Højres rigsdagsgruppes protokol (RA)
Oskar Johansens arkiv. Breve fra Edv. Brandes (hos retsassessor J. P. Bünsow Johansen, Frederiksberg)
Niels Neergaards arkiv. Optegnelser 1912–16 (RA)
Ove Rodes arkiv. (Tillæg II Bc) Beretninger fra 1913 af C. Th. Zahle og P. Munch med Ove Rodes kommentarer (RA)
Ove Rodes arkiv (Tillæg II D). Hovedbestyrelses- og landsmødereferater 1913 (RA)
Erik Scavenius' beretning til forf. 19.12.1961
Socialdemokratiets partiprotokol 1913 (Folketingets arkiv)
Socialdemokratiets hovedbestyrelses protokol 1913 (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv)
Socialdemokratiets arkiv: Rundskrivelse til Internationales tilsluttede partier 1913. Skrevet af Th. Stauning og identisk med artiklen i *Vorwärts* 6.7.1913 (ABA)
Thorvald Staunings arkiv. Notater om samtaler med Kongen 1913 (ABA)
Venstres partiprotokol 1913 (Folketingets arkiv)

Litteratur og øvrige kilder

- Oluf Bertolt, Ernst Christiansen og Poul Hansen: En bygning vi rejser I (1954)
Hanne Eriksen og Kirsten Johnsen: En klarlægning af regeringsdannelsen i 1913 (utrykt afløsningsopgave, 1974)
Gunnar Fog-Petersen: Det radikale Venstres historie I (1938)
Tage Kaarsted: Ove Rode som partipolitiker (1971)
P. Munch: Erindringer II, 1909–1914 (1960)
P. Munch: Under den første verdenskrig 1914–1920 (Schultz' Danmarkshistorie VI, 1943)
Erik Rasmussen: Velfærdsstaten på vej 1913–1939 (Politikens Danmarkshistorie 13, 1965)
Erik Rasmussen og Roar Skovmand: Det radikale Venstre 1905–1955 (1955)
Rigsdagstidende 1912–1913
Rigsdagstidende. Overordentlig Samling 1913
Erik Scavenius: Dansk Udenrigspolitik under den første Verdenskrig (1959)
Viggo Sjøqvist: Peter Munch (1976)
Viggo Sjøqvist: Erik Scavenius I (1973)
Socialdemokratiets taktik under regeringskrisen 1913. Nogle breve fra Th. Stauning. Ved Bent L. Johansen. (Årbog for arbejderbevægelsens historie 2, 1972)
Svend Thorsen: De danske ministerier 1901–29 (1972)
Tre Venstremænd. En brevveksling mellem Frede Bojsen, Klaus Berntsen og Niels Neergaard. Ved Harald Jørgensen (1962)
Nete M. With: I. C. Christensens grundlovs politik 1912–14 (utrykt specialeopg., 1971)
Aarboek for Rigsdagssamlingen 1912–1913. Ved Fr. Kretz (1913)
Tillæg til ovenst. (1913)

Dagspressen, bl.a. Politiken, Social-Demokraten og Vorwärts (30.5., 12.6., 18.6., 21.6. og 6.7.1913)